

J. C. МАХАР

КРИМИНАЛ

ПРЕЖИВЉЕНО 1916

НАПИСАНО 1917 — 1918

С чешког
Драга Филиповић

Штампа **НОВА ШТАМПARIЈА** — Београд, Кнез Милетина
28. — За штампарију **Милан Сибинкић**, Миљковићева ул. 1.

НАРОДНА КЊИЖНИЦА
— БЕОГРАД —

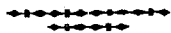
ЧЕШКА КЊИЖЕВНОСТ У НАРОДНОЈ
КЊИЖНИЦИ

ИВАН ОЛБРАХТ: Тамница најцрња. Роман. Коло II.
Распродато

АЛОЈЗ ЈИРАСЕК: Марила. Историски роман. Коло XI.

ЈУЛИЈЕ ЗАЈЕР: Мадранине пустолобине. Роман.
Коло XV.

Ј. С. МАХАР: Криминал. Успомене из бечке там-
нице. Коло XVII.

J. S. MASCHAR

J. S. Maschar данас је највећи песник чешке реалистичке литературе. Песник — и новинар, треба додати, јер новинарство не заузима најмањи део Махарове делатности. Поред књига чисте лирике он је дао и неколико свезака политичке лирике, путописа и неколико књига фељтона. Међу обе последње спада и „Хапсана“ („Криминал“).

Дело садржи успомене ауторове из година 1915-1916, када је над Чешком и над Чесима највише беснела аустријска перзекуција. Аутор сам, који је, нота бене, био један од најзначајнијих бораца за чешку самосталност, није измакао судбини која је пре њега снашла многобројне друге истакнуте јавне раднике — затвору. Свакако, окривљен је једино за четири „антидржавне“ песме, док он сам у књизи „Бечки профили“ назначује друге разлоге, због којих би некадашње аустријске војне власти биле имале интереса, да ступе у ближе познанство с њим. Махар је био један од оних који су подржавали за време рата сталне беже са Масариком и Бенешом, који су тада, као што је познато, радили на ослобођењу Чешке од аустријског јарма, док је Југословенски комитет истовремено радио у истом прапцу за наше крајебе под аустријском влашћу.

Његова, у овој књизи изнета опажања и констатације могу већ данас да послуже као беродостојан докуменат културној историји.

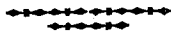
Сем „Хапсане“ издате су књиге фељтона „Бечки профили“, „После тридесет година“, „Болница“ и друге. Опис његових путовања по Италији „Рим“ и „Под италијанским сунцем“, одликују се као и фељтони језгровитом, концизном,

готово отсечном дикцијом, која унаточ томе нипошто не иде на уштрб стила, већ још и боље омогућава читаоцу, да прати ауторове мисли. Дело „Исповести књижевника“, песничка аутобиографија, ремек-дело је своје врсте.

Али сва величина Махаровог животног дела огледа се у његовим песмама. Прве свеске „Конфитеор I, II, III“, садрже највише еротичку лирику, осећања немирног, ироничног, скепсом затрваног духа, али већ у њима показују се песничке доцније главне одлике: он одбацује маску конвенционалности и показује се онакав какав у стварности и јесте, открива све осећаје живог, врелог срца. Овамо спадају и збирке „Pele-Mele“ и „Четири књиге сонета“. У доцнијим својим делима песник постаје објективан: не обраћа више толико пажњу на себе, већ на свој народ, на његове *истиње*. Обде треба напоменути у првом реду „Tristium Vindobona“, и књигу епиграма у стиховима „Сатирикон“.

Доцнија дела „Голгота“, Отров из Јудеје“, „У сјају јелинскога сунца“, „Варвари“, „Апостоли“ и др. садрже великом епске песме, чији су сиже-и узети из историје.

J. S. Machar син је сиромашних родитеља. Рођен је 29 фебруара 1864 г. у Колину, али су се његови родитељи, ускоро преселили у Брандис н/Л., где је провео детињство. Гимназију је свршио у Прагу. Већ тада је почео своју књижевничку каријеру објављивањем „Зимске козничке песме“ г. 1882. Године 1891 отишао је са женом у Беч, где је примио чиновничко место у Боден-Кредит-Аншталт-у. У Бечу је живео све до пребрата 1918. г., када се отселио у Праг и постао генерални инспектор чехословачке војске.

1.

Кројач : Еј, пст! Ој, суседе, само на две-три речи!

Дрводеља : Гледај своја посла, а мене остави на миру!

Кројач : Само једну реч. Ништа ново?

Дрводеља : Ништа, осим што нам је забрањено да говоримо о новом стању.

Кројач : Како то?

Дрводеља : Приђите ближе кући! Будите опрезни! Војвода од Албе, чим је дошао овамо, издао је наређење, да ако се двоје или троје састану на улици и разговарају, биће и без сваке истраге криви за злочин велеиздаје.

Кројач : Ух, ух!

Дрводеља : Под претњом казне доживотном тамницом забрањено је говорити о државним стварима.

Кројач : О, да те наше слободе!

Дрводеља : А смртну казну искусиће сваки, који би се изразио неповољно о владиним поступцима.

Кројач : О, главе наше!

Дрводеља : И великим обећањима позивају се оцеви, мајке, деца, рођаци, пријатељи, послуга, да установљеним ванредним судовима достављају све оно што се збива у кући.

Кројач : Идите, човече, кући!

Дрводеља : Послушнима и добрима пак обе-

нано је, да им се неће ништа десити ни телу, ни части, ни имању.

Кројач: Колике ли милости! Али — — — — и т. д., и т. д. Према Гетеовом „Егмонт“ ова слика се одиграла у Брислу 1567 године, али у истини она се безброј пута одиграла у земљама чешке круне у току 1915—1916.

Може се констатовати, да су за последњих три стотине година наш народ с времена на време сналазила гоњења као друге земље земљотреси. Веома темељно гоњење захватило нас је одмах после битке на Белој Гори, а било је то гоњење које можемо назвати царским: циљ му је био да погоди побуњено племство, али је мало требало да под њим издахне цео чешки народ. И то је била прва несрећа — не наша, јер народи увек надживљују своје династије — већ оних, који су је извршили. Потече река крви између њих и нас — а таква крв не пресушује никада. — Следеће гоњење било је такође занимљиво и назвао бих га верским — занимљиво је за то, што га је врло пластично описао Јирасек у своме величанственом „Мраку“ — а захватило је књиге и људе који су веровали другачије него је прописивала света римокатоличка црква, што је опет била несрећа по цркву — јер хуситство је код нас одувек тињало под пепелом — па је света црква учинила све да оно и даље тиња. — Даља персекуција, коју можемо упоредити са сталним земљотресима и која је потрајала много дуже од сто година, било је гоњење са стране племства и сустигло сељаке-кметове — Јирасек, Сватек и други описују га истом оном занимљивошћу: оно није захватило народ као целину, али зато небројене појединце. — Метерниховско гоњење било је једно од блажих: није сустигло само нас Чехе, већ све аустријске народе, па чак и велики део Европе. Било је блаже зато што је остављало телима слободу кретања; било је дозво-

љено јести, пити, спавати, бдити, играти, пливати, шетати се, клизати се итд., — али је зато дух био затворен у тамну ћелију, на којој прозори и врата беху зазидани, да у њу не би допрло ни светлости ни свежа ваздуха; зато је наша јадна литература из доба народног буђења тако питома и наши будиоци газе тако тихо и кукавно. — Шта ће души да гледа и да слуша; једина њена тежња има да буде: бити добар поданик свога владара. — После 1848 почиње политичка персекуција, која одводи Хавличека у Бриксен, отпушта непоћудне чиновнике и професоре, конфискује књиге, обуставља листове, затвара уреднике, шаље у Праг енергичне намеснике, изводи људе Чехе пред немачке судије, и траје леп низ година, бивајући каткад јачом, каткад нешто слабијом а каткад би се стишала за неко кратко време, да би — одморна — одмах почела наново. — Па смо тако доживели гоњење у 1915—1916, које се може назвати војничком персекуцијом.

Извесно је, да људски дух, који зна да тачно изложи сва доба старе римске историје и који има памћење за династије старога Мисира, врло лако заборавља догађаје из прошле године. А то је погрешно, јер свака година се рађа из минуле и, ко заборавља на прошлу, може врло лако добити погрешан поглед на ову годину. Умесно је, према томе, да се у нашем памћењу све освежује тако, да не буде могуће заборавити. И на првоме месту морамо говорити ми, који смо у томе имали тако мало удела, морамо да искажемо утиске, искуства, опажања, да би будући историчари имали поуздан материјал за историју ових двеју година. Да, потребно је да се побринемо за наше историчаре.

Оквир је отприлике овај: Када је букнуо рат, предао је покојни цар један део своје владарске власти генералштабу, чији су истакнути претставници били, поред врховног заповедника надвојводе

Фридриха, још и Конрад фон Хецендорф, подмаршал Мецгер и пуковници Сламечка и Грегори. Генералштаб пак обраћао је своју будну пажњу не само на спољњег непријатеља већ, посве природно, и на штеточине унутра. И тада је учињена трагична погрешка, која је имала далекосежне последице: у погрешној претпоставци, да Аустро-Угарска, скуп држава са већином словенских народности, објавивши рат јединим трима словенским државама с оне стране својих граница, неће наићи на сагласност и на потребно одушевљење за овај рат код своје словенске већине, иако је та већина, као што је доказала мобилизација, давала лојално цару оно што је цареву — поче генералштаб да гледа с неповерењем на словенске народности, доцније и на италијанске, а још доцније и на своје румунске припаднике, и бацајући на ранију цивилну управу — ова је постојала само по имену, поставши у рату послушном помоћником војних органа — кривицу за лабаво патриотско васпитање, недовољно усађено аустријанство, толерирање партикуларизма, немарну попустљивост у стварима династије и вере, слепило за разне центрифугалне тежње — прихвати се сам тога васпитања и хтеде га извршити по војнички: брзо и из основе. Свакако да је још једна околност била врло значајна за њега: Бетман-Холвег одржао је у немачкој скупштини говор, у коме је том приликом напоменуо о „обрачуну између германске и словенске расе“, и та реч је остала а да је нико из Аустро-Угарске, у већини словенске, није демантовао; ђутала су три грофа: Тиса, Бертхолд и Штирк; ђутале су народности, које су се бориле под двоглавим орлом против Руса, Срба и Црногораца — и то ђутање је свакако морало пасти у очи војној управи — опет погрешна претпоставка, која је појачавала трагичну погрешку: водећи грофови као да су пречули канцеларову реч, а аустриј-

ски народи нису могли да се одазову — није било скупштине, није било говорнице, али је ђутање сматрано за подмуклост и као знак притајеног непријатељства према стању у држави.

И тако је отпочело патриотско васпитање. У Чешкој Краљевини, у Галицији, у Хрватској, у Далмацији — свуда су војници указивали цивилној управи на оно шта је запоставила и шта треба чинити. Уведен је нови дух у школе и међу учитеље: читанке, у којима се говори о краљевини Чешкој, биле су забрањене; грбови земаља чешке круне — забрањени; земаљске боје, било на хаљинама, на кутијама од жижица, на омотима шећерлема — забрањене; народне попевке и народне песме, старе стотинама година и безазлене као божји дан — биле су забрањене; биле су забрањене песмарице, књиге, стари зборници, стихови, проза; новине су излазиле пуне слепих белих прозора и доносиле су чланке, које им је давала полиција, и њих су морале доносити на уводном месту под претњом обустављања, и излазиле су само зато, да на крају крајева ипак буду обустављене; сумњиви људи — о, славна котарска поглаварства, жандарми и државна полиција имали су тада врло много посла! — били су одвођени и интернирани у логоре; онима који су били узети у војску убележено је у исправе „р. в.“ (politisch verdächtig*), и та два словца препоручивала су свога носиоца по свим бојиштима, било у Русији, било у Србији, у Румунији или у Италији, за сталан строг надзор и друге пријатности; преписка била је хватана и читана; људи свих слојева и сталежа живели су под сталним полицијским надзором; гостионице, кафане, позоришта, шеталишта, киптели су шпицловима, и шпијунирање се увлачило чак у породице; анонимне пријаве пљуштале су са свих страна, а

*) Политички сумњив.

на основу њих вршена су саслушања, кућни претреси, хапшења, тамницења; неозбилни летци били су, бог зна како, ширени међу мирном публиком, а тешко ономе, за кога се докаже да је тако штогод имао, читао или само у то завирио; сва грађанска права била су поништена, није било личне слободе, није било уставних слобода, постојали су само војни судови, а они су радили, како су могли да раде; људе Чехе ислеђивали су и осуђивали судије, који нису знали ни речице чешки; нико није био сигуран ни по дану ни у ноћи; пљуштала су вешања, доживотна робија, стотине и стотине година затвора; имовине су заплешиване; затваране су жене, студенти, контоаристкиње, књижевници, посланици, директори банака, функционари најразличитијих корпорација, пиљари, радници, новинари, свештеници свих вероисповести — све је било сумњиво, цео народ био је сумњив. Дакле, у длаку као у Брислу 1567 г.

Тешка мора притиснула је целу чешку краљевину. Кукавице су почеле рачунати са датим приликама и излазили су страховлади у сусрет. Људи несагибљиве кичме говорили су с Таљерамом: Бајонетима се може доказати све на свету, тамо седети на њима се не може. Проћи ће то, верујмо и надајмо се. — У Прагу су се рађале анегдоте и досетке, које су летеле по Чешкој и Моравској брзином светлости, изазивајући осмех на лицу народа који је одвикао да се смеје. Лагано, али чврсто развило се осећање за народну заједницу, смисао за част и правду народа и, као врхови траве испод тешких балвана, ницала је радосна нада.

Али све то тихо и тајно. Споља се дисало тешко, ваздух је био пун грозне неизвесности. Ако се рачунало са изазивањем, да би букнула побуна, после које би се могло прибећи још насилнијим

средствима — рачунције су се превариле. Народ је ћутао.

Од времена гоњења после битке на Белој Гори није било окупације персекуције од ове војничке у 1915—1916, која је вршена у краљевини Чешкој; обе су једна друге достојне; шта више, наша персекуција је нови скуп свих гоњења, која су над нама вршена последњих три стотине година.

Данас, надамо се, било је то последње гоњење. Као и оно у Брислу 1567 г. Политичке погрешке су кривице, а свака кривица се страховито свети.*)

2.

— — — — — али док у Галицији — — — — —
 — — — — — и у Чешкој;
 кнез Тун — — — — —
 — — — — — После продора код Горлица
 наговарали Туна — — — — —
 Тун најзад увиде да је болестан — — — — —
 — — — — — а био је — — — — —
 — — — — — и није чудо, од таквог газдовања — — — — —
 — — — — — А онда — — — — —
 21 маја 1915 ухапшен је др. Крамарж — — — — —

*) Ова глава била је од стране цензуре избрисана великим делом, што је дало повода аутору, да напише следеће поглавље.

— — — — — Дрвеће је цветало — — — — —
 — — — — —
 Влтава шумела — — — — — др. Премингер,
 господин царски саветник — — — — — ишао је по
 Бечу и тешио људе: Др. Крамарж — — — — —
 — — — — —
 — — — — — срце на правом месту — — — — —
 На Рингштрасе — — — — —
 — — — — — кола — — — — — правда — — — — —
 — — — — — ослепео старац — — — — —
 — — — — —
 — — — — — Оба чешка министра Ценкер и
 Трнка — — — — — — — — — — шпански
 танац — — — — — — — — — — бесмислице. Кад
 би бар — — — — — — — — — — На Херналзер Гиртлу
 — — — — — — — — — — округла кула — — — — —
 итд. Читаоци су наине видели, како је прошле не-
 деље цензура избелила прво заглавље моје „Хап-
 сане“*) — од памтивека на Херналзер Гиртлу није
 било тако чисто, и радо бих упутио дотичан орган
 заједно с његовом тежњом за чишћењем тамо — — — — —
 а када сам дотичан број угледао, првог момента
 сам се зарадовао: цензура, дакле, није умрла, на-
 против: ради, и то је доказ да — — — — —
 Али ми после падне на памет, да бих на тај начин
 своју „Хапсану“ спремао само за њу, а да читаоци
 не би од ње имали баш ништа, те одлучим да са-
 чекам, — док — — — — — и да онда напишем
 свој „Криминал“. Да бих читаоцима показао, како
 би изгледало поглавље друго и остала, сâм сам га
 цензуришао и рад бих знати, хоће ли та драга цен-
 зура ипак пронаћи какву везу између одломака ре-
 ченица који су остали и угрожених државних ин-
 тереса, и хоће ли ипак још које прогутати. — — — — —
 — — — — —
 Ја могу чекати — — — — — једно од нас — — — — —

*) „Криминал“.

а онда — — — — — али знам, да ћу ја њој
 — — — — — свечаности у Прагу — — — — —
 — — — — — некролог.

2.*)

Док су Руси стајали у Галицији и док је у
 Прагу био намесник кнез Тун, гођење као да се
 није усуђивало да избије у пуној силини: овде или
 онде, свеједно где, зграби тако по неку бабу-пиља-
 рицу, за коју се увери, да је причала људима, како
 су Руси већ близу и кроз четрнаест дана ће бити
 „овде“ — тако ју је, вели, уверавао некакав ван-
 дрокаш — баба, мислим, доби четрнаест месеци;
 или: званично лице, стражар или полицијски агент,
 иде улицом и чује, да неко на другом спрату гре-
 бе на виолини вежбања — шта, какво вежбање? то
 је руска химна — и ништа није вредело, матурант
 учитељац могао је да говори ово и оно, и да зове
 све свеце и сведоке, званично лице је рекло: руска
 химна — и учитељац је добио осам месеци. Го-
 њење, дакле, онда као да се поигравало — слично
 гладноме тигру кад муве лови. Само часомице би
 ударила шапом, ако би јој дошло у близину нешто
 масније: после се читало у новинама да се ова
 или она позната личност „преселила“ у Беч. Али
 загушљива несигурност већ је лежала над чешком
 земљом.

После продора код Горлице све се промени-
 ло. О кнезу Туну почели су уверавати да је оз-
 биљно болестан, да му слаби вид и да од тога
 пати служба на тако одговорном положају. Кнез

*) Трска на ветру је човек! Зарекао сам се а и објавио
 такође, да после оног брисања које је снашло прву главу, „Кри-
 минал“ више не настављам --- али гле, кад сам добио вест да
 је у прашку цензуру дошло неколико нових, врских сила, ипак
 сам поново почео писати. Авај, трска на ветру!

је енергично демантовао, али узалуд. У истину, разболе се и отступи.

Дне 21 маја 1915 ухапшен је др. Крамарж. „Преселио се“ у Беч.

Неколико дана после тога отпутовао сам у Праг, да тамо проведем Духове. У возу се нађем са послаником Хоцом. Нисмо до тада ништа знали. Поговарало се ово и оно, док се Хоц не сети да у вагону путује хофрат тај и тај, те оде к њему и покуша дознати шта је најновије. Вратио се брзо; обећао му је, вели, да ће ћутати, али мени ће рећи: Крамарж је ухапшен. А ја њему, да је то немогуће. — Јесте, хофрат уверава. — Часак смо ћутали. После сам му почео доказивати, да би то био харикири аустријске политике у Чешкој; да сваки зна, какав је доследан носилац, те политике у току последњих петнаест година био баш тај др. Крамарж; да никаква бечка влада не може бити тако кратковида и учинити тако што; да је др. Крамарж *persona gratissima* у свим бечким круговима, — Хоц је на све слегао раменима: тако тврди хофрат.

Из воза се видело липанско поље. Небо над њим зарудело је, и у ту крв тмурно се дизао црни брег са мрким спомеником Прокопа Великог. Гледали смо у томе правцу. „Па онда ће доћи ред на све нас“, рекох Хоцу.

„Доћи ће, шта можемо.“

Хофратову тајну знао је већ цео Праг. И у веома обимно увеличаном издању. Уопште, нигде се није родило толико легенди, колико у Прагу у току тих двеју година. Исте вечери чуо сам још, како је неко са пуном сигурношћу уверавао, да је цео Народни Савет, везан, пресељен у Беч, да је стари др. Матуш протествовао, али узалуд, да је ухапшен кнез Тун, да је затворен чешки универзитет због неког протеста — људима није више била довољна стварност, зато су измишљали.

Хапшење др. Крамаржа била је једина сигурна ствар, коју сам донео у Беч.

И какав је већ човек: не схвата путеве и средства Судбине, не зна да из њене привидне омашке може доцније да никне најбоље, престаје јој веровати и хоће да поправи њену грешку — па тако и ја, одмах после свога повратка, отишао сам једној високој личности, да јој изложим оно што сам у возу говорио Хоцу, и да је умолим да интервенише. Знао сам толико, да то та висока личност може учинити.

Отишао сам. Екселенција је заузета, није ту. Примео ме секретар. Стиште ми руку, осмехне се, упита ме за здравље — а ја *in medias res*. Десило се то и то. Омашка, погрешка, неспретност, несрећа. Секретар се одмах врло озбиљно намрштио и изменио глас, од љубазног пријатељства у сув службени тон: „Ствар вам је оваква: док је Тун био намесник, подржавао је Крамаржа, и Крамарж је веровао да је раван Богу и да му нико ништа не може, да се нико неће усудити да у њега дирне. Али Тун је отишао, претресена је Крамаржева преписка, и *facit* је да седи у гарнизонском затвору.“

Указивао сам на последице тога чина у Чешкој — секретар поцрвене и рече: „Народ ће се умирити и опаметити се. Они који су га водили завели су га. Политичари, књижевници — да, сви сте ви криви! Ето, погледајте, имам пса, Валдичка; дођем кући а он лежи на ћилиму, на сунцу, и блажено спава. Почнем га сажалевати: ух Валдичку, јаднице мој, тако си напуштен, нико те не гледа — и мој ти Валдичек почне да скичи и да сам себе сажалева, као да му је заиста врло рђаво. Чешкоме народу није рђаво; напротив, али ви, књижевници, политичари и — —“

„Чекајте, докторе, малу примедбу на вашу псећу идилу. Псето — то је тачно. Али није тач-

но: соба, ћилим, а тек што се сунца тиче, нас оно никада огрејало није. Уосталом — готови смо, код Екселенције нећу ни ићи. Моје поштовање.“

Та псећа идила ме је ваљано загрејала. И отворила ми врло далеке перспективе: сада ми је јасно све шта се збивало, што се збива и што ће се збити...

Вести о др. Крамаржу полако су долазиле. Говорило се, да му је иследник др. Премингер; — ко је тај др. Премингер? Из Черновица је. Царски саветник Пењижек уверавао је сваког, кога би сусрео: „Др. Крамарж може говорити о срећи, што је дошао у руке Јеврејину из Буковине, јер он има срце на правој месту.“ Добро. Заиста се раширила вест, да до претреса уопште неће ни доћи. Затим се говорило, да ће претреса бити и да ће трајати неколико дана. Оберлајтнант Премингер путује у Праг често и саслушава где кога стигне. Штирк*) је због те ствари био у аудијенцији. Депутација младочешких посланика била је у аудијенцији у генералштабу. Све ће се добро свршити.

Оба чешка министра седели су чврсто у својим фотељама, што је такође будило неко поверење. Зар би могли остати, да против Крамаржа постоје неке тешке ствари? Не би могли, — та у личности др. Крамаржа погођен је цео народ. А када не би било ништа? Утолико пре не би могли. Свакако, тако је судио народ, али оба министра нашли су други излаз: остали су. Да би, као што се говорило, спречили још горе ствари, које су се припремале и од којих су понеке могле имати катастрофалних последица. И, веле, да су и спречили. — — — Задатак историје биће да оцени, шта би боље и часније било. Данас можемо устврдити

*) Председник владе, којег је доцније убио Фриц Адлер.
Пр. Ур.

са детерминистима, да оно што се догодило, морало се догодити, и можемо додати: добро је што се тако десило, јер иначе данас не би било оно што јесте.

Било је тада дивно пролеће. Небо бистро и плаво из дана у дан, свежина, птице певају, армије централних сила напредују победоносно кроз Руску Пољску, све даље и даље, пада тврђава за тврђавом, свака вест јавља за масу заробљеника, заплених топова, митраљеза, аутомобила, слагалишта намирница, одела, ципела — свуда радост, јер су новинарски стратези прорицали скори победнички крај рата и мир, који је на догледу; — само над земљама чешке круне надвио се црни облак, а под њим је било загушљиво, дисало се тешко, врло тешко.

3.

Било је то 17 јуна пре подне. Враћам се из канцеларије, узимам пошту и идем своме стану. Сопственица суседне куће, госпођа Хелена Красна, стоји на прозору, клима ми главом и виче: „Код вас су официри, хоће да вас одведу у Праг!“ — И заиста: пред зградом стоји аутомобил. Неки човек иде опрезно за мном и не пушта ме из вида; раније га нисам приметио.

Већ? помислих. А зашто? Нисам знао, али стално осећање несигурности, које је тада имао сваки човек који говори чешки, имао сам и ја још од хапшења др-а Крамаржа. Можда нека денунцијација — тада су пљуштале као капљице пролетње кише — можда само моје постојање, можда, као што је то стилизовао др. Хербен: неки генерал се ди, гледа у мапу, ви пролазите поред њега и кинете — генерал се окрене — и већ имате на врату кривицу да ометате војне операције — — —

„Онда да приступимо домаћим стварима.“
Извлачим фијоке, отварам омоте — стотине и стотине писама просипају се, честитке, књижевне ствари, рачуни, телеграми, личне ствари, исечци из часописа, скице за песме — све на чешком, и те хрпе поделише међу собом три официра, од којих је само капетан разумевао чешки, и гледаше потписе, датуме, и распитиваху се о свачему.
Ђак-војник са лисичјим очима стоји у другој соби, и чека да дође његов час. У претсобљу чува стражу човек са улице.

Припаљујем цигару и нудим. Капетан захваљује; пуши цигарете. Премиингер без речи припали свој трабуко, трећи официр, иначе ћутљив господин, оштро примети, да пуши само „своје цигаре“, и припали такође. Дим суну кроз отворен прозор, плаво небо распрострло се тамо над мирном земљом и бели набубрели облачићи витлају се по њему са севера ка истоку. Хартија шушти, лист за листом се савија, а ја када видим да се гомиле смањују, допуњавам их новом залихом.

„Нека дође агент,“ заповеда др. Премиингер ђаку-војнику, „иначе не бисмо свршили ни за два дана.“

Господин Колбе разуме чешки. Дају му сад ово сад оно да прочита и да да мишљење. Господин Колбе чита и даје мишљење.

Онај ћутљивко нашао неки листић хартије и пружа га господину Колбе-у, да прочита и преведе. Била је то пословица, коју сам једном прилежио: Насећи сламе и доказивати, да је зоб, није дозвољено чак ни магарцу. — Господин Колбе преведе, ћутљиви пита Премиингера, да ли да и то понесе собом. Премиингер одмахне руком. „Али ово извесно има везе са чешким народом,“ скреће му пажњу ћутљиви господин. „Ех, Unsinn!“*) умеша се капетан.

*) Којешта, бесмислица!

Др. Премиингер одједном одгурне своју хрпу и истегне се у столицу: „Страхота, колику масу писама имате! Поплава од хартије!“

„Молим вас, зашто сте ухапсили др. Крамаржа? То је више него погрешка; то је глупост, да цитирам —“

„Мислите?“ смешка се др. Премиингер.

„Највећи црножути политичар у Аустрији,“ дерем се ја даље, „има већ петнаест година како је због тога код нас на дому прави пакао.“

„Е, па видећете какво је то његово аустријанство! Ви сте били код њега на Криму — јесте ли тамо долазили у везу с руским личностима?“

„Са лицима свакако, са личностима никада.“

„Разуме се, ви сте били тамо још пре седамнаест година. Волите ли Русе?“

„Руску литературу изнад свега, руског мушка веома много, царизам мање.“

„Видите, све то знамо ми о вама,“ вели Премиингер победоносно. „И Енглеze?“

„Господине, да сам Енглеz, не бих имао задовољство ваше ‚посете‘ у моме стану.“

Премиингер се смеје.

„Погледај, то је онај,“ и ћутљиви официр показује му некакав потпис у неком писму. Премиингер клима главом.

„Опет Леже?“ рекох ја заједљиво.

„Шта је то Слободна Мисао?“ пита Премиингер место одговора. „Друштво?“

„Не, удружење.“

„Дакле друштво.“

„Удружење. Друштво и удружење две су савим разне ствари.“

„Ви сте били почасни председник тог друштва, је ли?“

„Да, био сам почасни претседник тог удружења.“

„Које води борбу против свих вероисповести?“

„Које је водило борбу против клерикализма. Водило — јер његова делатност, како кроз часописе тако и издавачка, обустављена је одмах у почетку рата.“

„Имате ли каквих писмена, докумената, из којих би се човек могао поучити, шта је управо то удружење хтело?“

„Позајмићу вам неколико годишта часописа, али ћете ми их вратити.“

„Разуме се, са захвалношћу.“

Пронашао сам му два годишта.

„Господине Колбе, погледајте, има овде песма „Франц II.“; реците ми, чега има у њој,“ окрете се ћуталица агенту.

Та је песма била некад објављена у часопису „Неруда“.

„Нема у њој ничега. Врло лепи, лојални стихови. Како се војници боре за цара,“ вели господин Колбе.

Ћуталица врти главом: „Господин М. и пише лојалне стихове?... И то за Фрању II?“

„Господине поручниче,“ припретим му прстом, „констатујем да сте својим последњим питањем —“

Ћуталица се зацрвени од љутине.

„Бога ми мога, већ су ме заболела крста,“ притече му капетан у помоћ.

Смркавало се. Шофер дође горе и јави, да нема на аутомобилу светиљке и да би требало ићи. Ја вадим све нове свежњеве.

„Доста, господо,“ изјављује др. Премиингер, „хајдемо. Шта ћеш да понесеш?“ обраћа се ћуталици.

„Ово,“ показује, „и ово, и ово.“ Било је неких осам добрих пакета.

„Неће имати места у аутомобилу, четворица нас је,“ вели Премиингер.

„Хоћете и мене повести собом?“ упитам, — заборавио сам потпуно на добровољца у суседној соби.

„О, не, не, не!“ одбија Премиингер. „Али куда с тим хартијама?“

„Позајмићу вам кофер, ако ми га вратите,“ нудим им.

„Овде је још једна соба?“ показује капетан на затворена врата.

„Да, тамо су ми жена и кћи,“ и хтедох отворити.

„Не, туда нећемо, с вашим дамама немамо посла,“ изјављује Премиингер.

„Готово?“ упита капетан.

„Готово. Само још протокол о иввршеном претресу, и да пакете повежемо. Еј војниче!“

Позајмио сам им кофер. Ђак-војник везује пакете. Одједном ће казати Премиингеру: „Господине поручниче овај витез има на штиту црвенобеле боје!“

На зиду виси Швајгерова слика „Дуги, Широки и Оштровидни“. Витез, који јаше преко брвна, има заиста црвенобели штит. Ђак-војник упира на њега своје лисичје очице.

„Господине поручниче,“ скреће поново пажњу, „има ли то какав нарочити значај, што су боје овде црвена и бела?“

„Оставите ме на миру и гледајте да будете готови!“ промумла капетан. Лисичје очице оборисе се са увређеном зловољом, и ђак-војник пакује и везује.

Записник је готов у часку. Олакшавам им посао колико год могу. Не захтевам да се броје листови, доносим куфер, конопце, хартију за па-

ковање: — имајући такве госте пет сати у кући, човек се најзад зажели мало самоће и мира.

„Скрећем вам пажњу,“ рекох Премингеру, „да је претрес био врло површан: овде има неколико хиљада књига, а у свакој може бити неки велеиздајнички докуменат —“

„Царски манифест немате?“

„Не.“

„Готови смо. Изволите сутра доћи на Херналзер Гиртл, број 126, соба 89, ради саслушања. Неке маленкости. У девет сати, молим.“

„Доћи ћу зацело.“

Пружају руке, састављају пете, господин Колбе и добровољац односе пакете и куфер, аутомобил бесни, они седају, салутирају још једном одоздо и одлазе.

*

*

*

Сутрадан у јутро у 9 часова, у соби бр. 89 на Херналзер Гиртлу. Соба непријатна, пуста, само три писаћа стола, неколико столица и ормана, на зиду мапа Чешке, Моравске и Шлеске, поред једног стола машина Ремингтон. За њом седи јучерашњи капетан и нешто куца. Понуди ме да седнем, вели да ће Премингер доћи за који тренутак.

Дошао је. Јуче жовијалан, говорљив, данас некако строг, одмерен. Вади из преграде стола неки акт, преврну неколико листова, извади писмо, пружи ми га, рече да преводим. И прати моју импровизацију са превода, који држи у руци. Читам, и тргнем се одједном... Пре шеснаест година, 19 септембра 1899, на дан укидања наредбе о употребљавању чешког језика у службеним пословима, написао сам др. Крамаржу на Крим бесно писмо. Помије, ватру, сумпор, гас, динамит — што

се само може речима изговорити, све сам написао и све бацао у главу, о којој сам се — — — „али зар баш морам читати?“ питах Премингера.

„Даље!“ заповеди он строго.

Предео сам писмо до краја.

„Шта кажете сад, е?“

„Управо ово писмо потврђује оно што сам вам јуче излагао о др. Крамаржу. Знао сам на који начин могу повредити његова лојална чувства, па сам му зато ово и писао. Верујте да др. Крамарж —“

„Оставимо се сада др. Крамаржа; овде, као што видите, ради се о вама. Ово је писмо нађено код др. Крамаржа; ви сте му га писали —“

„Али ја управо и желим да разложим, зашто сам му га писао и зашто таквим изразима —“

„Немојте мислити,“ наставља Премингер, „да је војна правда некаква слепа бестија. Да хвата где и кога стигне; — да није овога писма, не би било ни јучерашњег претреса код вас —“

„Констатујем да је писмо писано пре шеснаест година, да сам га писао из беса и огорчења због шамара, који је био ударен нашем народу укидањем језичних наређења,*) да жалим због свега што у њему пише, — али да је све то већ одавно било и прошло, и по слову закона и у мојој души —“

„Толико знам и ја, и не извлачим никаквих консеквенција, — приступимо записнику,“ па припреми табак хартије и узе перо.

С протоколом смо били брзо готови, Моје везе са др. Крамаржом, разилажење, политичко непријатељство од петнаест година, нешто о Сло-

*) Баденијева наредба о употребљавању чешкога језика. Бадени Казимир Феликс, гроф, аустриски државник, 1888 наме-
сник Галиције, 1895 постао министар председник.

При м. Ур.

Virtual Library of Faculty of Mathematics - University of Belgrade
бодној Мисли, о пријатељству с Масариком, о том несретном писму — потпис и крај.

„Готови смо,“ вели Премингер.

„Још само једну реч о др. Крамаржу. Реците ми: шта има против њега? Због чега је окривљен? Зашто је ухапшен?”

„Видећете. Понављам да војна правда поступа најобазривије. Доћи ће мир, парламенат, о њеним судовима ће се говорити, испитиваће се — за данас вам више не могу рећи.“

„А ја вам понављам, да је др. Крамарж невин. И дође ли до процеса, седеће на оптуженичкој клупи не он, већ цео народ, а буде ли осуђен, биће осуђена на смрт аустријска идеја у краљевини Чешкој за вечита времена. Већ данас, погледајте —“

„А чешки пукови, који се предају —“

„Та ствар није разјашњена.“

„Ратни зајмови!“

„Дајемо колико можемо. Крв и имовину.“

„И мислите при томе на самосталност.“

„Ако је то злочин, онда дигните око целе Чешке и Моравске високи зид, пробите на њему једну једину капију, поставите на њу трећепозивца с ножем на пушци и ставите натпис: Ц. и Кр. Криминал.“

„Немате срца за монархију.“

„Монархија нас је тако васпитала.“

Овако се забављасмо цело пре подне. Премингер ме гледа у очи, ја њега. Продиремо једно другом у душу. Бријач, мислим ја за њега, добра израда, одличан материјал, дивно наоштрен. Бријач послушан, што лако и добро брије, али који, ако га води неумешна рука, може да пресече гркљан. Има плавичаст, челични сјај, првокласни инструмент, човек се на њега не може љутити ни кад се њиме повреди. Та он би са истом прецизношћу и сигурношћу пресекао вене — у другом

случају — не само Г. Г. Гросу, Волфу, Тајфелу и како се већ сви ти аустријски Немци зову, него и коме од својих господара, када би имао прилике.

„До виђења!“ рече ми на расстанку.

„Боље не!“ одговарам ја.

*

*

*

У исто време, када је био претрес код мене у стану, прегледао је полицијски агент мој сто у канцеларији. Покупио ми неколико писама, уметнички израђен печат, неколико пуних омота поштанских марака које ја у својој званичној делатности исецам и чувам за децу мојих позаника, старе стоне календаре, празне дописне карте — све то „zur weiteren Amtsbehandlung.“*)

4.

Као што су се Колумбу, када је његово лутање по мору прилазило циљу, почели показивати знаци, који су му наговештавали близину земље: птице над водама, дрвеће које плови на површини воде и извесна врста морских биљака под водом — тако су се и мени приказивали знаци, да је моје слободно једрење по овом свету још само кратког века и да ћу се ускоро наћи у некој, мени непознатој, али већ предосећаној луци.

Господин Смутни, срески начелник Краловехрадечки, наредио је општини Прашко Предграђе, да улицу која носи моје име назове другачије, што је, разуме се, и учињено. Почели су забрањивати моје књиге, а забрањивали су их тако темељно, да је од целе моје књижевне делатности остао

*) На даљу надлежност. -- Пр. Ур.

мали фрагмент. Што је било у читанкама и уџбеницима за средње школе морало је бити изостављено, а тамо где се морало што шта оставити с обзиром — не знам ни сам — на градиво или као приказ те и те врсте поезије, морало је ишчезнути моје име. Прочитао сам неколико тих расписа, издатих „по наредби Министарства Просвете“: не дозвољава се да ђаци рецигују моје песме, да узимају моје књиге као домаће штиво, моје радове за предмет обраде; професорима је строго наређено да моје име по могућности избегавају, а ако баш буде било потребно да га наведу, нека не забораве додати: песник штетан (о, свети Бирокрације, штетан дословце) по државу аустријску и према томе и по чешки народ. (Слична анатема бачена је осим мога још и на три друга имена: Толстоја, Хербена и де Амичиса, само на њих није била тако строго примењена — чланци су смели остати, смело се и могло о њима говорити, само имена имала су да ишчезну). И најзад: над стварима које бих штампао има се вршити најстрожији надзор; — докле је тај надзор имао да иде показате најбоље одломак разговора, који сам доцније имао са једним претставником славне државне власти. Он: „Све, што пишете, двосмислено је. Ако стоји ваше име испод реченице: Сунце се рађа — чешки народ трља руке и радује се, јер — знате ви већ —“

Ја: „А кад напишем: Сунце залази — и потпишем се, казаћете ви овде: аха, § 65а, преступ рушења јавнога мира, и затворићете ме, је'л те“. Он: „Ето видите, како се разумемо! —“

Једном речи — Дамоклов мач висео је на тананој нити над мојом слободом. Ниједнога дана нисам био сигуран, да ћу увече моћи да легнем у свој кревет, ниједне ноћи да ћу се у своје кревету испавати. Кад бих дошао кући и видео да пред кућом стоји аутомобил, тргао бих се и рекао у себи: зар већ. — Али тај провизоријум ми није

нимало мутио правилни ток мога живота: спавао сам одлично, пио, јео, пушио са слашћу и са интересовањем пратио позорницу историје, онако како су ми о њој јутром и вечером реферисале новине. И свакодневно видео сунце како се рађа и како залази, и искрено сам се радовао једном и другом.

Једном — било је то у јулу, отприлике шест недеља после посете господина Премингера — долазим своје стану и, гле, господин Давид Колбе стоји пред кућом и чека.

„Мене?“

„Вас. И дозволићете, да пођем горе.“

Дозвољавам. И одједном, незнано откуд, ево и другог господина, кога господин Колбе претставља као свога колегу. Добро, лепо. Господин Колбе вади цедуљу — наредба за хапшење? Ама није, треба да изврше кућни претрес.

Шта? Зар опет? Та имао сам задовољство колико пре неколико недеља —

„Наредба —“ слеже раменима господин Колбе.

Врше претрес. Господин Колбе констатује да ништа није ни помакнуто од оног часа, када је овде радио са господом официрима. Те књиге, те омоте — сам их је овако оставио, сам завезао канапом — ово су његови чворови —

Ја изражавам жаљење: ништа није ново, писма која су од тада стизала палио сам одмах. Такође ничега није нестало, па немам никаква разлога да што скривам.

Господин Колбе то види. Све је на своје месту, као тада. Прашина, која је све попала, последњи је доказ, да није било дирано.

Припалимо цигаре. Напољу се смрачило и поче олуја.

„Где сте научили чешки?“ питам господина Колбе-а.

„Та ја сам из Чешке. Био сам као војник у Храдецу Кралове.“

„Храдец Кралове -- леп град. У осамнаестоме пуку?“

„У осамнаестом. И мој колега такође разуме чешки.“

Колега клима главом и пита, да ли ће господину Колбеу бити потребан, или може ићи кући. „Иди ти само. Овде нема ничега.“ Колега се оврашта.

Господин Колбе прича о својим претресима. Код књижевника то је врло једноставно; та господа имају своје ствари на гомили, све им је при руци, али код лопова од заната, код верзираних злочинаца . . . . . Ту треба водити под, разбијати намештај, завиривати у пећ. . . . .

Олуја се стишала. На западу је засијала сјајна топазна светлост.

„Али ја морам нешто донети са овога претреса господину врховном комесару,“ окреће се унаоколо господин Колбе.

„Дајте му ово писмо из Швајцарске. Прошло је кроз цензуру. Неки непознати Рус моли ме да интервенишем за његовог пријатеља, коме рђаво иде у логору интернираца. И, ево, неколико карата.“

„Добро, хвала. И ви ћете поћи са мном, да?“

„Пепа!“ викнем у кујну, „дајте ми брзо куфер са рубљем, четкицу за зубе —“

„Али чему то?“ брани се господин Колбе. „Та вратићете се за час. Само једно мало саслушање. Пепа, ништа не дајте, већ спремите господару вечеру!“ виче у кухињу.

„Какав је то онда ђаво опет?“

Господин Колбе се тајанствено смеши: „Е, па онај чланак у француском листу, линденпендансу, — не знам, како се то изговара —“

„Чланак? Ја? Искључено.“

„Али ваше име стоји тамо.“

„Има ли га господин врховни комесар?“

„Та због тога је и био овај претрес, ради тога се и позивате.“

* *
*

Господин врховни комесар пита за име и презиме —

„Шта је то Ј. С.?“

„Знате, мала успомена на римо-католичку цркву. Дала ми је два имена, и када сам из ње изашао, вратио сам јој имена, а задржао само ова два слова.“

„Па добро,“ вели он. „Јесте ли писали у последње време нешто за женевски лист?“

„Нисам.“

„Нешто у Хусовоме броју?“

„Не.“

„А ово?“ и ставља преда ме број часописа, формата отприлике као стари Сладеков „Лумир“, горе наслов »L' independance Tcheque“*), а испод тога позната Брожикова слика — Хус пред сабором у Констанци — у рђавој репродукцији, под сликом неких десетак редака текста и под текстом — моје пуно име! Паде ми на памет: можда цитат из нечег — читам — не, ниједне моје речи — гадна, журналистичка бомбастика.

„Господине врховни комесаре“, рекох, „не могу вам рећи ништа друго, но што би вам у првом тренутку рекао сваки лопов ухваћен на делу. Ја то учинио нисам — само што вам ја нећу ни доцније моћи да рекнем нешто друго. Да сам то ја написао и потписао, не бих порекао.“

„Али у томе нема ниједне речи за забрану. Ничег о држави, династији, војсци, уопште ни по-

*) „Чешка Независност.“
Криминал

Virtual Library of Faculty of Mathematics - University of Belgrade
mena о Аустрији — зашто не бисте могли као Чех да напишете неколико редака о своме великом земљаку у таквој прилици, као што је петстогодишњица његове смрти?“ вели ми он пријатељским тоном.

„Истина, није ништа за забрану, али је глупост, глупост и по стилу и по садржају. А да сам ја то писао, сигурно је да би у томе било нечега за забрану —“

„Чекајте“, прекиде ме он, „и сам сам посумњао, да сте ви аутор — читао сам разне ваше ствари и ово, заиста, не личи на вас. Али можда сте некога овластили?“

„Е, ви управо хоћете да знате да ли имам веза са својим земљацима у Швајцарској?“

„Па зар их немате?“

„Не.“

„Како ћете онда објаснити свој потпис?“

„Безобзирношћу некога који ме је потписао, не мислећи на последице. Проклетство популарности књижевничког имена —“

„У Америци се штампају масе ваших песама — а те песме већ су нешто незгодније.“

„Биће да их ваде из мојих ранијих књига, које су сада у Аустрији конфисковане.“

„Без вашег одобрења?“

„Нико мене није питао.“

„Јесте ли са Америком у писменим везама?“

„Био сам. Пре рата. Сада не.“

„И тврдите да ових неколико редака о Хусу нисте писали ви?“

„Нисам их писао.“

„Саставићемо протокол. Та ја сам већ рекао мој утисак: ово није ваша проза. Уосталом, јесте ли ма где иначе писали о Хусу?“

„Тражили су ми, али сам одбио. Ја сам за то, да се Хусова прослава одржи у неко мирније време.“

„Који су часописи тражили од вас такве радове?“

Наводим их, он бележи наслове. Затим стилизујемо записник: да одлучно одбијам ауторство те ситнице, да немам веза са Швајцарском, да сам за то да се Хусова прослава одложи за мирнија времена, да ни са Америком нисам у вези — што све потврђујем својеручним потписом.

Готови смо. Стојим већ на вратима.

Да ли познајем др. Хербена — пита он још за мном. Разуме се да га познајем. Враћам се и седам поново. Др. Хербен — миран, тих човек. У редакцији је водио рачуна о књижевним стварима, писао некрологе, благе друштвене полемике, уосталом болест очију га је у последње време приморала, да се одрекне сваког рада уопште — --

Вели, да је то тачно. А познајем ли Безруча? Разуме се, чувени песник —

Политички?

Пре социјални и интимни лиричар. Има лепих успомена на своју младост у Шлеској —

А шта је он?

О томе постоје легенде. Говори се да је прост рудар, неки опет да је рударски инжењер —

Али тачно је, да је поштански чиновник у Брну.

Да, и то се говори.

А шта мислим о хапшењу др. Крамаржа?

Говорим: да је његово хапшење огромна грешка. Да то осећа цео народ. Да нема безглавије политике од оне, која незадовољном народу фабрикује мученике. Да се од нас сада тражи, да заборавимо столетне традиције. Традиције — не своје — већ аустријске, чисто аустријске. Да су земље чешке круне биле позорница, на којој су се водили ратови Великог Фрица*) и у г. 1866. Да

*) Фридрих Велики (1740—1786). — Пр. ур.

је Аустрија блажом политиком на Балкану могла постати кристалizacionим центром свих тамошњих народа и државица; да је аустријски цар после могао да смело посегне за старом круном источне римске државе — за Цариградом — за путем у Малу Азију — у Багдад —

Близу је десет сати, када сам се опростио са својим слушаоцем.

Топла летња ноћ, небо пуно звезда.

— Дакле, данас још не. Када? Кад? Имам сигурно предосећање да се тај Дамоклов мач мора откинути с длаке.

5.

Пролазили дани, пролазиле недеље.

А по неке недеље би се догодило, да пошта за мене по неколико дана занеми. Не долазе новине, ни писма, ништа. И опет дође дан, и драга пошта се одазове пакетом са свима задоцнелим новинама и гомилом писама. Са новина скинуте адресе, омоти писама на једној страни расечени маказама и опет залепљени. Ето, и велика сила уме да буде радознала и да се у тако озбиљно доба занима приватним стварима једне уредне пореске главе. Писма породична, књижевна, од пријатеља, карте са сећањем, рачуни, карте с фронта, омоти са намирницама — све њу интересује, све она отвара и прегледа.

Аха, знаци се множе, помислих.

О забранама мојих књига већ сам говорио. Почеле су на дан св. Вацлава, када су новине донеле вест, да је конфискована књига мојих стихова „Крупјеје“. Збирка је изашла у почетку године, критика, у колико ми је дошла до руку, примила ју је или са благонаклоном похвалом, или са дубоким неразумевањем — као већину мојих књига.

Дуго сам размишљао и нагађао, шта су то у њој државни органи могли пронаћи за забрану, размишљао сам и узалуд нагађао — док најзад не рекох у себи: није то први случај, неће бити ни последњи.

А није ни био, као што већ рекох.

Добио сам позив, да 5 децембра претстанем домобранском дивизијском суду. Да сведочим у ствари др. Крамаржа и другова, оптужених по тим и тим параграфима. Ујутру у 9 часова на Херналзер Гиртлу. Потписан Мотл, оберст.

Дотле је низ људи, познатих у нашем јавном животу, мењао станове. Селили су се на Храдчане, затим у Беч, и романтичне бајке преле су се око узрока њиховог путовања. Непојамна копча, обавештена полиција, захвалност њеног шефа вођама радничких батаљона — човек није могао да се наслуша, и када се уверио да чује добро, није могао нити је хтео веровати. Готово цела редакција обустављеног листа „Час“ становала је већ у Бечу, а с њом и др. Соукуп.

Али је он био брзо пуштен на слободу, јер није нађено кривице против њега.

Дан петог децембра остао ми је у живом сећању. Такви дани се урезају у памћење неизгладиво.

Пријатан није. Таман, мутан, кишовит и мргодан. Пред девет сати, као што су ме позвали, улазим у зграду домобранског суда. Пре пола године био сам ту код др. Премингера. Ево вратара, и поздравља — за чудо; данас сам тај његов поздрав примио као нешто што се разуме само по себи, као безначајност, коју је мој вид примио, — а кроз пола године изрониће као нешто нарочито, јер ћу се уверити, да та зграда има још и других улаза, без вратара који поздрављају.

У малој собици за сведоке има већ неколико господа. Долазе и други — неке познајем, с дру-

гима се упознајем, сви смо овде скупљени у име др. Крамаржа и другога. Главни директор др. Матуш, препошт Бурина, Швехла, Прокупек, председник општине Грош, др. Соукуп — сви чекамо.

Дошао фелдвел, прозива нас и води у салу. На трибини у полукругу судије — униформа до униформе — на грудима медаље, крстови — двадесет или тридесет људи, не знам — неколико сребрних оковратника — а целина: расплинута слика зачешљаних глава, бркова, очију, ушију, носева — ништа на чему би се поглед морао да заустави. Примамо законске опомене које се тичу сведока и враћамо се у собицу.

Кроз прозоре види се доле у дворишта, мала и велико. Над њима се диже неколико спратова с прозорима са решеткама — хапсана! Све сивкасто и суро, дворишта, боја зидова, прозори пуни прашине, ваздух у двориштима и небо изнад свега тога. Сива боја, боја најаристократскија, може бити и врло огавна боја.

Др. Матуш био је позват први. Четврт сата, пола сата, читав сат — не враћа се никако.

„Баш озбиљно узимају ствар,“ вели Швехла, који истрајно хода по соби.

Председник општине Грош говори са Прокупеком о питањима прашке апровизације, препошт Буриан и др. Соукуп потсећају један другог на борбу око неке школе; — господин препошт био је некада министар просвете и вера у покрајинској влади чешке краљевине.

У малом дворишту шетају три руска официра, старац са еполетама генералштабног официра, друга двојица млади, нижи официри. Два домобранца са ножем на пушци чувају их. Двориште обухвата површину од неких две стотине квадратних метара, али Русима, изгледа, не смета што је мало. Крећу се лагано, заустављају се, гестикулишу — можда су се причањем пренели некуда далеко у

неку губернију своје отаџбине — можда критикују прилике своје хапсане — можда причају анекдоте — ко зна?

Др. Матуш долази, и буде позван председник општине Грош. Стари вођа старочеха потврђује, да су заиста „ствар узели темељито у руке“, хоће све да знају, за све питају са неколико страна. —

Доле се чују врата; то војник-хапсанџија отвара улаз у велико двориште и маса људи покуља напоље. Гледају према нама — неки поздрављају, по свој прилици земљаци. Мушкарци, старци и младићи — у оделима почев од радничког па до променадног — здрави и болесни, као што се види по њиховом ходу и боји лица — ваљају се у елипси дворишта у двојним редовима као велика тамна змија.

„Онај дежмекасти у капи је Марков — осуђен на смрт,“ објашњава ми др. Соукуп, „онај стари до њега је Курилевић, такође осуђен на смрт; онај који се сада јавља, то је Ђунио.“

Сви говоре, пригушени жамор допире у нашу собу.

„Овако ходају пола сата пре подне, по сата после подне,“ прича др. Соукуп. Сви смо на прозорима и посматрамо. „Хапсана је грађена за две стотине људи, а сада их овде има преко седам стотина. У шетњу се пуштају по спратовима, а када се сви изређају, долазе они што су смештени у кули.“

„Крамарж и Рашин су у кули?“ пита неко. „Да, овде лево.“

Гледамо. Сива грађевина, у полукругу као укљештена у двориште, штрчи, са малим прозорчићима с решеткама. Анђелски град*), — сетих се Рима.

*) Првобитно Хадрианова гробница, доцније папинска тврђава, најзад државни затвор у Риму. — Пр. у р.

Домобранци са бајонетима чувају хапсенике. Пола сата прође брзо: зачује се заповест, врата се отворе, црна змија одмили у тамни отвор зграде и изгуби се у њему. На дворишту је пусто.

Претседник општине Грош враћа се. Црвен, весео, биће да му је мило што је тај мучни час већ за њим.

Препощт Буриан иде да говори оно што зна и што је видео.

Почиње да бива досадно. Каткад нам дође Удржал, који присуствује претресу у аудиторији, па нам говори о својим утисцима...

У ушима зуји, као увек када човек слуша како пролази време.

Препощт Буриан се враћа за час. Готов? Не. Пауза веле. „Претседник је сигурно уз Крамаржа: кадгод сам рекао нешто повољно за Крамаржа, увек је на мене намигнуо.“

Пауза је прошла, господина препощта зову поново у салу. Ходамо по соби, убијамо време...

После три сата долази ред на мене.

Улазим у салу, тражим очима оптужене и поздрављам их. Др. Рашин је миран, као да је на овом процесу само посматрач, коме је досадно. Др. Крамарж — срце ми се стеже од бола — омршавео, пепељасто сив у лицу — после читавог низа година видим га опет, и оваквог — уредник Червинка изгледа да је оран за шалу, а Замазал, којим је војна правда чудесном досетљивошћу допунила број ових велездајника као гатајући на детелину од четири листа, тужан је као онај мутни дан напољу.

Др. Пајтелшмид, који води претрес, изгледа да је већ потпуно стекао војничку енергију, иако његова готово већ бела глава потсећа на песника Роберта Хамерлинга. У цивилу, кажу, да је судски инспектор, такође врло енергичан и строг — овде има манире, о јест, сећам се из војске: овако се

стари наредник, коме је војска прешла већ у крв, набацује на јадног, зеленог регрута због рђавог корака, погрешног окрета. Или, ако хоћете, друго упоређење: гледа на оптуженичку клупу као јастреб, који је негде набасао на четири везана голуба, и тешко њима, ако којом речју покушају да се бране. Ти су људи унапред осуђени, унапред изгубљени. На шта онда ова церемонија, саслушања и читаво ово мучење?

Судије су очевидно уморни; претседник трепће и на лицу има и нехотичне покрете као питоми зец — ово је господин препощт Буриан схватио као околност повољну по др. Крамаржа! — др. Премингер седи с леве стране у парадној униформи, чио, углађен, спреман на скок.

Име и презиме — рођен — одакле — везе са оптуженим.

Венчани кум — лични пријатељ.

„После сте цео низ година били његов политички противник?“

„Да, петнаест година. Све до данашњег дана.“

„Како то: до данашњег дана?“ обрецну се он.

„Видим др. Крамаржа где седи на оптуженичкој клупи, док бих пре био очекивао, да ћу на његовим прсима видети све аустријске ордене. Тај политичар —“

Нисам завршио.

Сабље зазвекеташе, цео суд је у покрету, др. Пајтелшмид црвени од беса и виче: „Нисам вас то питао —“

„Питали сте.“

„Ви нисте позвани, да о томе одлучујете,“ хоће он да ме пробурази погледом, „одговарајте само на оно што питам.“

И пита, зашто смо се разишли. Излажем теорију о нападу на чешке јеванђелисте, али мени се чини, да га то много не занима.

„Били сте Масариков пријатељ?“

„Да, и сарадник његових листова „Час“ и Наше Доба“.

Показује ми број L'Indépendance-a са сликом Брожикова Хуса и констатује: „Ово, дакле, нисте ви писали.“

Одмах затим вади из дебелог акта, мога акта, писмо писано 17 септембра 1899 и почиње с уводом: „Приступамо једном интересантном писму, које треба прочитати, и молим славни суд да реши да ли да јавност буде за време читања искључена.“

Хоћу да протестујем против читања — узалуд. „Ово сте писали?“ пита оштро др. Пајтелшмид.

„Писао сам, али ствари су застареле, писмо је написано у узбуђењу због укидања језичних —“

„Писмо ће се читати.“

Сабље звецкају, суд се диже и иде на саветовање.

Решили су да публика напусти дворану.

Др. Пајтелшмид чита писмо. Претседник трепће очима, судије се труде да ме сможде погледима.

„Др. Крамаржу, како сте могли писца оваквог писма изабрати за венчаног кума?“ набацује се на оптуженог.

Др. Крамарж објашњава. Сведок је темпераментан песник, агресивна природа, која се не зауставља ни пред каквим ауторитетом на свету, ни пред народом као целином ни пред појединцима, пред бискупима, кардиналима, папом, ни пред краљевима ни царевима, па ни најближи пријатељи нису сигурни од његова пера; он сам би могао причати, како сам га заједо не само за време оних петнаест година већ и раније, пре него се разишао са сведоком, цитира епиграм о Семилима,*)

*) Округ у Северној Чешкој, његови становници. —
Пр. ур.

који изазива пригушену веселост — али др. Пајтелшмид набацује се на њега поново: „И такво писмо сте сачували, др. Крамаржу?“

„То је рукопис песника,“ одговара оптужени просто.

Следује неколико питања и одговора о „Слободној Мисли“, о правцу учествовања у том покрету — не знам ни данас, зашто и како се та „Волна Миш“** (Миш смо је звали!) уплела у сва моја саслушања и у сведочење у томе процесу — можда из економских обзира, да би се за сваки случај припремила нека залиха...

Затим се опраштам од славног суда и то врло хладно, нити ми они захваљују за сведочење.

Др. Соукуп чека и прати ме. Прича ми историју о тајанственој копчи, о непознатом човеку и о сумњивој жени — прети за у будуће својим безобзирним наступањем. Не схватам никако, али одједном ми пукне пред очима: он, изгледа, мисли, да ја стојим у вези са људима у иностранству, и да бих им могао саветовати да др. Соукупа не доводе у неприлике — е па, вара се. Онда сам га уверио, да са Швајцарском ни у каквим везама нисам. После чега смо се растали.

* * *

Пре неколико недеља, давно после ове историје и после историје коју ћу још написати у овој књизи, у доба када је царска амнестија раскинула све моје односе према славном војном правосуђу, тражио сам од др. Премингера куфер, који сам му позајмио приликом претреса мога стана у јуну 1915.

„Знате ли да су тада, 5 децембра, када сте

**) Волна Мишленка, чешки. — Пр. ур.

„Оно стајали пред судом као сведок и изјавили оно за ордење, сви официри били за ваше моментано хапшење?“

„Не знам. А ко је то спречио?“

„Ја.“

„Ви? Да бисте ме доцније затворили?“

„Ја вас нисам затворио. Док сам ја имао вашу ствар у рукама, живели сте у слободи. Ја уопште темељно размишљам, пре него ћу кога ухапсити. И за др. Крамаржа је било тако. Кућни претрес — за то сам моментано. Али да се човек ухапси — не, ту дуго размишљам. Понављам: док сам вас ја имао у рукама, били сте слободни. Када је ствар преузео други —“

„Докторе, забога, само нека се не рашчује по Чешкој, да ме на неки начин цените; било би зло по мене.“

„Како то?“

„Зар нисте рекли за др. Тоболку, да је добар политичар?“

„Да, похвалио сам га. Und was ist denn mit dem dr. Tobolka?“*)

„Ein toter Hund ist er. Haben sie übrigens auch den dr. Schmeral gelobt?“

„Dr. Schmeral ist ein hervorragender Politiker. Was ist mit ihm?“

„Ein toter Hund ist er.*)

Примећујем, да је „toter Hund“**) код Бечлије изрека, код које сав нагласак лежи на „toter“, а „Hund“ је тек онако. Према томе тај израз није ни грдња, ни критика.

*) Па шта је с др-ом Тоболком?

*) „Покојник. Уосталом, похвалили сте и д-ра Шмерала“

„Др. Шмерал је одличан политичар. Шта је с њим?“

„Покојник.“

**) Мртав пас. Значило би, у овој прилици: леш, политички мртавац. Пр. Ур.

Процес против др. Крамаржа и другова био је за неко време обустављен. Говорило се да су нађени неки нови докази у заузетом Београду, да је оболео др. Премингер, да је суђење сасвим обустављено — у та времена, када су власти ћутале, постојао је за све, штогод се збило, низ разних верзија и објашњења, јер човек жели да има целовите утиске, а кад не добија истинита факта, измишља их и прича својим ближњима све дотле док најзад у њих не поверује и сам.

Зима те године није била оштра и завршила се тачно по календарском програму. Неколико вечери у фебруару дували су бурни, победнички ветрови, а једнога дана искочи сунце на плаво небо и грејало је и сијало тако, да су људи подрхтавали од анималног сладострашћа и жмиркали очима пред ненавиклим бљеском, врале се косимице њихале у ваздуху на својим раширеним крилима, као да хоће да изложе сунчевој топлини час леђа, час трбух, са кровова падале су капљице растопљенога снега, пресијавајући попут брилијаната, по улицама весело жуборили поточићи, блато блистало, губиле се бунде, зимски капути и загасите женске хаљине, улице се зашарениле од врскапута и женских хаљина отворених боја, људи се одвикавали од тешког и опрезног зимског хода и корачали еластично са очевидним задовољством због елегантних пролетњих корака, а у парковима, где су се по освеженој трави јурили несташни косови, појави се сва сила дадиља с колицима и без њих, а малешне бебице, рођене у току зиме, трептале су својим још безизразним очицама у златни блистави ваздух.

Док су на северу, на југу, на истоку и на западу радили топови, пушке, бајонети и бомбе, ратовало се на земљи, под земљом, на мору, под

морем, у ваздуху — ратовали су богови и људи, машине, пара, гасови, електрицитет и сваки напредак науке и уметности (јер ратовали су и песници, романијери, научници, филозофи, цртачи, сликари, памфлетисте, новијари) као да се човечанство договорило, да је потребно уништити све оне визије што се зову култура, цивилизација, напредак, човечност, морал и религија. Вековима им се клањало — сада, доле с њима. Неколико круна задрхтало је на миропомазаним главама, неколико краљевских хермелина трчкарали су као бескућници по Европи, празнослови који су их некада, приликом њихових разних посета дочекивали, измишљали су на њихов рачун грубе досетке — нова Илијада, у којој прости јунаци ћуте и гину, а говоре само Терзити*) у позадини.

Где се ко нашао, сваком је рат дошао до гуше — владоцима, народима, дипломатима, војницима, али ратовало се и даље.

И дође пролеће са свежим зеленилом, шевама, цвећем, појавише се прве ласте, пролетајући улицама у вештачким кривуљама по ваздуху — шта је даље било и какво беше пролеће, то не знам. Јер Дамоклов мач паде сада и на главу моје слободе.

Пре неколико година — о, Боже, како је све то данас већ у plusquamperfektumu!***) — написао сам малу лакрдију у три поглавља: „Умро клерикализам!“ Садржај је немогуће навести из ниже наведеног разлога, — могу га само назначити. Састане се извесна каста људи, надбискупи, бискупи, прелати, опати, декани и пароси, и кажу: нисмо жењени, имамо у изобиљу блага овога света — добро, па да, учинићемо нешто за отаџбину и

*) Ружан подругљиви човечуљак код Омира.

***) Давнопрошлом времену. --- Пр. Ур.

за народ. Рекоше и учинише: преузеше фондске школе, основаше други универзитет, дадоше своје замкове и летњиковце уметницима и литератима-инвалидима — једном речи лакрдија. И зато што је то била шала, на њу нико код нас није ни обратио никакву пажњу, али је опет у Загребу неки напредњачки лист узео шалу за истину, превео, објавио и узвикиуо: „Ето, погледајте, какво свештенство, какве бискупе имају Чеси! — и сатира је одједном добила своју комику. Али ово само узгред. Та лакрдија звала се, дакле: Умро клерикализам! и покојија Волна Миш издала ју је у брошури. Била је то танка зелена књижица. Отприлике у половини месеца априла 1915 г. прегледала је ову књижицу драга цензура и конфисковала је, што ме ниуколико није изненадило — не зато што бих био уверен у опасан садржај те књижице, већ зато што сам већ имао искуства, како мога тако и туђег.

После тога, 25 априла, донео је клерикални „Reichspost“ локалну вест о извршеној забрани и чудио се, врло огорчено, како се то мени још дозвољава да пишем, и то још такве ствари, које се морају конфисковати — када је познато, да сам под истрагом.

На ову локалну вест одговориле су наше новине плахо, да је велечасни „Reichspost“ рђаво информисан, да је брошура „Умро клерикализам“ издата већ пре неколико година — али говорите ви с њима, када су они Немци и не разумеју вас.

Кроз неколико дана чудио се тај лист ново. Велеиздајник Масарик је у иностранству, али по Бечу хода слободно, па чак и пише, човек који са разорених олтара хоће да приступи рушењу престола, и тако даље.

Све то посматрао сам као гледалац рђавог комада у позоришту — без учешћа, са фатализмом Турчина. Нисам ни прстом макнуо, нисам ре-

као ни речице, нисам писао нити објашњавао, нити се бранио. Комад је био досадан, отићи нисам могао, чекао сам крај.

И дочекао сам седми мај.

Код куће је било све спремно. У куверти телеграма породици и пријатељима, које је Јозефинна, у случају да не дођем, имала да пошаље, у кући мир, у столу сређени рукописи нових књига за издавача — бити спреман, у томе је све. Ја сам дакле, био спреман.

И тако тога дана одох ујутро у канцеларију.

Дан је леп, зрачан. По улицама гамижу људи, сваки се жури за неким циљем, канцелариске машине, човек познаје већ годинама и годинама та лица, ход, покрете, ако који и ишчезне, никоме он неће недостајати, они други ће се подједнако журити сутра, прексутра, кроз годину дана, кроз пет година.

Седнем за свој сто и почнем радити.

У десет сати позове ме телефон код секретара гувернера др. Сигхарта. Да понесем шешир и огртач —

Дакле дошло је „оно“ — сину ми кроз главу.

Попнем се горе. На секретаровом лицу велика озбиљност и почиње тихо и полако, да *leider muss ich Ihnen*)* — —

„Ухапшен?“ рекох ја.

„Да. Детектив чека у другој соби.“

„Добро, хајдемо.“

Каже, имам сат времена, ако хоћу да пишем породици.

Није потребно. То сам већ уредио. Али Јозефинки бих радо да напишем неколико редака, да ми донесе куфер са рубљем — —

*) Морам вам, на жалост. -- П р. У р.

Каже да могу. Ево хартије, перо, куверат.

Пишем. Рубље, сапун, четкица за зубе — а куда да ми се то пошаље?

Ваљда у полицију. Уосталом, питаћемо детектива.

Детектив улази. Није то ни господин Колбе, ни онај други, ћутљиви — то је сасвим непознат детектив. У полицију — вели он.

„Имате ли решење за хапшење?“ запитах.

Има. Потписан је војни командант; ухапшен сам по § 65 а.

„Докторе, имате ли овде законик? Молим Вас, нађите ми то.“

Доктор прелистава, 65 а — злочин за ремећење јавног поретка, казна од две године навише.

„Узмите браниоца, можда др. Пресбургера,“ вели секретар, „мало је скуп —“

„Браниоца? Зашто? Не пада ми на памет!“

„Али дозволите —“

„Драги докторе, ви не разумете моју ситуацију. Песник не води процес, песник нема шта да забашурује, песник се мора бранити сам.“

„Па, размислићете још. Војни суд није маленкост.“

„Видећемо. А ви, мој анђеле бранитељу“, обраћам се детективу, „хајдемо!“

И идемо у управу полиције. Посматрам мајско сунце, како је попало по улицама, кућама, дрвећу, титра се у ваздуху, и све мислим, размишљам. Шта имају против мене... две године... војни суд... породица... пријатељи, — али било шта било: онај део народне частии, који ја сада носим, не сме се заирљашии.

У управи треба посвршавати неке формалности. Акт, шта ли. Морам чекати.

Уведоше ме у собицу, у којој неки дебелко

седи за столом и пише врло раскреченим пером. Часомице дува, размишља и пише даље. И то је људска машина, паде ми на памет.

Мало доцније улази полицајац: ако хоћу да ручам, донеће ми нешто. Можда бих да видим јеловник —

Донесе ми ручак, а ја понудим дебелка да се почастимо заједно. Није одбио.

И опет шкрипи његово перо, и време пролази. Сат за сатом. — Шта имају против мене? — две године — војни суд — гарнизонски затвор — породица — част моја и мога народа — како тај звекан дува —

Устанем, ходам по соби. Час-по неко завири у собу — можда да се увери да ли сам још овде.

Дебели писар облачи капут и опрашта се. Машина је извршила свој дневни посао и постаје опет човек.

Сам сам. Колико већ, не знам. Престао сам и да размишљам.

После дође полицајац и рече, да идем господину врховном комесару.

А познаник!... Господин Колбе ме је онда к њему доводио.

Формалности су посвршаване. Детектив може да ме преда.

Помињем моје рубље.

То је, вели, ствар аудитора, иследника.

Лепо. Хајдемо.

Напољу пита детектив, хоћу ли трамвајем.

Не, хајдемо само пешке.

Идемо, и ја се праштам од сунца, слободе, од свега. Посматрам куће, људе, небо, гледам хоћу ли последњи пут угледати неко познато лице, и ко ће то бити. Не срећем никога. Улице шуме, трамвај тандрче, кола, аутомобили иду тамо амо — слободо моја, животе, збогом!

Стигосмо до оне познате зграде. Али улазимо на други улаз. Уместо вратара, ту је фелдвебл. Детектив му показује хартију. Пушта нас унутра. Страже с бајонетима, сури зидови, све сиво и суро.

Детектив ме предаје врховном штабном хапсанцији. Некакав мргодни фелдвебл прима од њега хартије, врши протокол о пријему, после ме хапсанција позива да испразним џепове: новчаник, сат, писаљку — броје новац и бележе у протокол. Ја потписујем.

Стари поднаредник, са свежњем кључева о појасу, одводи ме. Отвара решетке, код којих стоје домобранци с ножевима на пушкама, води ме тамним и сивим ходницима, и најзад застане код врата број 60.

Отвара: „Господине Душеку, нови господин!“

Уредник Душек стоји на вратима и пружа ми обе руке: „Откад ја вас очекујем!“

„Хвала на пажњи!“

7.

Први утисак у унутрашњости те просторије је: прљава чекаоница треће класе на некој паланачкој станици. Света много; седе, стоје, ходају, пуше, неки су нестрпљиви, некима је досадно, неки са резигнацијом зуре у под, — воз има закашњење, не зна се колико сати, дана, недеља, месеци, а време, проклето време, не отеже се никада тако лењо као када човек чека.

Кроз три висока и решетком затворена прозора види се светлост поподневног сунца. Овамо она не допире, њезин сјај лежи на зидовима и прозорима зграде преко пута, оне зграде где сам у децембру прошле године провео дан као сведок

у процесу др. Крамаржа и другога. Оно што се оданде одбије, пада овамо и нема је много: овде влада трезан сутон мутнога дана. И хладовина је овде као у подруму за време летњих дана. У целој соби налазе се само два војничка кревета, два стола, неколико клупа, у зидове укуцано неколико касарнских полица, свака полица претрпана куглама, кутијама, пакетима, оделом, плеханим порцијама, чашама и комадима хлеба, са њихових кука висе огртачи и пешкири, високо на таваници штрчи електрична лампа, у једном углу собе стоји нешто што личи на телефонску кабину, све у стилу чекаонице треће класе, испод прозора сложене сламарице, три гомиле по шест-седам комада, — и то је целокупно уређење мога новог пребивалишта. Службена таблица на вратима гласи, да је то „Strenger Arrest für 9 Mann“ — строг затвор за 9 људи — а нас је овде сада око двадесет; свакако, у време мира та соба је потпуно довољна за девет злочинаца, али сада је ратно доба, време штедне и самоодрицања, потребно је скупити се, само како се може.

Ступио сам у ово место спреман и наоружан, али да ту није било пријатеља Душека, не знам како би ми било. Судбина ме је у животу бацала на све могуће начине, и при сваком том паду са трећег спрата на уличну калдрму наша се увек случајно некаква сламарица, коју је неко носио и на коју бих пао, али то што сам у соби бр. 60 гарнизонског затвора у Бечу пао баш у Душекове руке, то је био један од најсретнијих случајева, које сам у мојим малерима доживео.

Човек се спреми и наоружа добрим намерама, јуначким духом, што јачом вољом; каже сам себи: тамница — па лепо; губитак слободе — шта се може; тамничар — мора да буде; апсанција — и он мора да буде — — — али када наиђе стварност и уместо тамнице допаднеш — хапсане, собе хладне

и сиве; уместо губитка слободе — потпуно уништење твога ја, место тамничара — профос и за хапсанцију — Beschliesser, — стварност је сурова, груба, и низ ситница, на које никада ниси ни помислио, играју ту врло важну улогу..... Благо-сиљао сам тајанствену копчу, непознатог човека и сумњиву жену, који су посредовањем др. Соукупа (свакако bona fide!) довели Ђирила Душека у ову зграду и то баш у сиву и хладну шездесетицу, а да ми „Pravo Lidu“ ономад није избрисало мој књижевнички значај за чешку социјалну демократију, данас бих могао радосно пружити палму др. Соукупу и назвати га својим добротвором. Али ја сам данас за њега Хекуба, а њом сматра данас „Pravo Lidu“ свакако све нас књижевнике..... то нам је рекло укратко недавно, а нашироко летос из пера Јос. Стивина — ах, тај Стивин ме је тада заиста дирнуо! Вратио се са страшних бојишта у Праг, а шта је нашао? Мекуштво, трулост душа, немар — све онако како је било пре његовог одласка, а нарочито је био незадовољан нама, књижевницима. Шта смо то радили? Ништа, доиста ништа. Неколико нас се излежавало по хапсанама, под полицајским надзором је такође био леп низ нас, а ако је овај или онај лудак што и написао, цензура му је то прогутала, ако није писао, прогутала је оно што је написано раније; — срећом што је Јирасек написао свој поздрав војницима на бојишту и тако обрадовао Јос. Стивина. Јер Јос. Стивин је у то време такође писао — у десници окрвављен мач, у левици перо, војник и чешки писац уједно, а овде је свакако десница знала, шта ради левица — само што је ове утиске и хумор донео der dritte im Bunde*), Др. Шмерал, аудитору др. Премингеру, и онај јадни чешки народ опет од тога није ништа имао..... авај, јао, о, зло је,

*) Трећи у томе друштву. — Пр. ур.

врло зло, пет пута зло, што ми, чешки књижевници, у та тешка времена нисмо знали нашем народу рећи бар толико, колико је по свој прилици могао рећи и што је рекао др. Премингеру књижевник Стивин — — —

Богови, куда ме је то одвео тај злосрећни др. Соукуп! Хтео сам само да кажем, да је за мене била права срећа, што је некада, свакако не својеволјно, напомињем још једанпут, довела Тирила Душека у ту шездесетицу, где га налазим после читавог низа месеца. Душек је тамо оставио велики део свога здравља — истина, али таква је већ игра и шала судбине: један плаћа готово животом оно, што је за другог права срећа...

Седимо заједно на сламарици једног кревета — то је Душеков кревет, који му је овамо поставио профос, пристојан Немац, и причамо. Душек је упознат са свима приликама хапсанског живота, као да је ту одрастао. Зна личне податке и прилике свих оних који затварају и који су затворени, цела ова зграда нема за њега ни загонетки ни тајни, упознат је са свима приликама овдашњег живота и посвећује ме у њих. Као рефрен враћа се питање: зашто сам управо овде? Што сам овде, томе се не чуди — чека ме он са апсолутном сигурношћу још од оног децембарског дана, када сам сведочио у Крамаржевом процесу, — али шта је могло бити непосредан повод? Да је то нека политичка ствар — не би ме затворили код њега, — „саучеснике“ не затварају заједно; из истога разлога то не може бити никако у вези са „Часом“, са Пастиром (тако смо звали професора Масарика); усталом, ја се нисам бавио политиком, веза са иностранством нисам могао имати — али је на сваки начин извесно, да нешто имају и да ће ми то врло брзо казати, јер сваки ухапшеник мора бити саслушан у року од двадесет четири сата: — „али свеједно због чега сте затворени“, вели он, „спремите се да овде

останете за све време рата, и добро је што смо заједно.“

Прича ми о нашим сустанарима. Ту су Бечлије, Талијани, Србин, Рус, војници и цивили, Аријанци, Јевреји, православни. Соба је као неко пролазно место, четворица или петорица сачињавају језгро; остали дођу, остану који дан и после се селе на први или други спрат. Он сам припада језгру, држи се овде зато што тако најбоље зна ко је нов дошао. Требаће ми рубља, сапуна, четкица за зубе, чаша и кашика. Храна се овде не може јести, и зато је потребно куповати њене сурогате код бакалина, а то стаје новаца, много новаца. Новац се може слати само у канцеларију, хапсеник не сме имати код себе ни крајцаре, — у канцеларији се све обрачунава, купљене ствари издаје профос нашега приземља. Све што је забрањено, разуме се да се ипак ради: читају се новине, играју се карте, сваки ти има перорез, писаљку, хартију; пушити се сме само у суботу после подне и у недељу цео дан, али као што видим, пуши се свакодневно, од јутра до мрака, па чак и ноћу. Новац, који се налази у соби зове се „блинд“: — с времена на време наиђе претрес и, ако их нађу, збогом с парама, јер их више видети нећеш, али досад су их ретко када нашли. Исто тако и ножеве, писаљке, цигаре, хартију. Средство плаћања између хапшеника, и бакшиш за разне услуге, јесу цигаре; за цигаре могу се добити новине, рум, коњак, све. Писма стижу овамо цензурисана, од стране аудитора иследника, исто тако читају се писма, која овдашњи одашиљу. Писати се сме само недељом после подне под надзором хапсанције, профоса или неког органа кога он одреди. Посете могу се примати само по одобрењу аудитора иследника, који им присуствује и, како је он Немац, мора се говорити немачки. А пошто такав аудитор често путује у Чешку, било да саслушава, било да врши кућни

претрес, или да доведе нове злочинце, нужно је да посетиоци затраже писмено дан и сат, када могу доћи — —

Кључар отвори врата — то је поднаредник Шпонер, за кога ми Душек рече, да лаје али не уједа — и прозива моје име. На саслушање, вели. Одох.

8.

Домобранац преда мном, домобранац за мном — обојица наоружани старим берданкама — корачамо озбиљно средином улице. Идемо из Blindengasse — улица слепих, — где се налази војни суд, у Tigergasse — улицу тигрова — где се налазе војни државни тужиоци. Genius loci радо збија такве нехотичне шале.

Сунце још сија. Али то више није сунце, са којим сам се јутрос праштао, — то је некакво туђе сунце, које је неко метнуо на небо место нашег познатог, милог сунашца, а туђе су му и светлост и топлина. И оне познате улице имају туђ изглед, и људи који по њима иду нису Бечлије, него припадници бог-зна кога града. И најзад: ја сам, зар сам то ја? И зар све ово није само ружан сан?

Две фрајлице стоје у ходнику и радознало нас посматрају.

„Ein Spion“*), вели једна.

„Oder ein Hochverräter“*), каже друга. За тренутак заигра им у очицама патриотско огорчење, а после прснуше у смех.

Домобранци ступају војнички: један два, један два — корак седамдесет пет сантиметара, сто

*) „Шпијун“...

*) „Или велеиздајник“...

дванаест корачаји на минуто. Ја идем ситним цивилним корацима, што, мора бити, буни мога чувара одостраг, јер већ неколико пута мења корак и трупка ногама, да би ме упутио у такт.

Улица тигрова је тиха уличица у осмом кварту. Већином још старе, ниске кућице, изнад којих се местимице диже по која новија, висока кућа за подкирију. Људи хитају по ходницима тамо амо, гледају нас и са отворених прозора прате нас упитни погледи, који ме одмеравају, — гледам и ја њих, али у ствари не видим, не осећам ништа. Као да ми је душа заспала. Свеједно ми је све што је било, што јесте, и што ће бити; не интересујем се ни за шта, а најмање својом судбином. Нисам чак ни радознао, шта имају против мене. Дан је донео и сувише утисака, није могуће сварити их, а чувства су отупела. Само одломак неке бечке мелодије упорно ми звучи у ушима, и не могу да је се отресем.

Пред високом кућом за издавање — на њој таблица са орлом и број 11 — зауставља се мој предњак-домобранац. Прочита натпис, сравњује број куће са оним што пише на његовој службеној цедуљи, даје нам знак да смо на месту, и улази.

Први спрат — други — трећи — на вратима таблица: Ober-leutnant-Auditor Dr. Frank — овде. Домобранац уђе да ме пријави; дотле ме други чува у малом претсобљу.

А онај одломак одвратне мелодије непрестано ми дрка у ушима.

Домобранац се враћа и главом ми даје знак да уђем. Соба са два прозора — крај левог прозора писаћа машина са одговарајућим човеком — даље два стола — код једнога официр мањег стаса, који даје утисак неке чистоће, глатко избријан, пажљиво очешљан, са хладним плавим очима — др. Феликс Франк, у грађанском животу заменик бечког држав-

ног тужиоца, сада поручник аудитор и истраживач унутрашњости и душа чешких криваца.

Рећи ћу одмах: нама свима је било право олакшање, што војна персекуција није употребљавала као своја оруђа наше људе, Чехе. Апсолутно не могу да их замислим у тој улози, — као писац имам смисла за једнакост стила, и она би била свакако јако нарушена. Др. Франк преузео је од буковинског др. Премингера чешке ствари и чешке људе.

Понуди ме да седнем, — а глас му пријатан, чист, са металним колоритом.

Из преграде вади акт — мој акт — примећујем да има и нокте чисто однеговане.

И пита ме, да ли протестујем против мога хапшења.

Разуме се да протестујем.

Скреће ми пажњу да је то само формалност, да мој протест неће ништа изменити, може једино да отегне ток ствари за неколико недеља. И саветује ми да не протестујем.

Добро, ја дакле не протестујем, али нисам споразуман са хапсаном, што овим саопштавам њему.

Смеши се, показује два реда чистих, златом пломбираних зуба и диктира младићу за писањом машином протокол. Да не протестујем. Машина лупка, из њене чељустии расте жућкаста хартија прекривена равномерним редовима.

Ево где вади из преграде књигу. Богови, моја књига, моји стихови „Кгиреје“!*)

Да ли слутим, због чега сам ухапшен?

Не.

Због четири песме из ове књиге.

Видим означено плавом оловком:

Успомена на 5 новембар 1908.

„Капљице“.

Болничка хуманост.

М. У. Дру. Франт. Месани-у.

Двадесет година.

Равнодушни умор као да је намах са мене спао. Како, зар заиста због овога? И у целокупној мојој књижевној делатности нисте нашли ништа друго, до ове четири багателе? Реците ми, је ли то могуће?

Да, због те четири песме.

Уздихтах од радости, неисказане радости: бо-рићу се за своју слободу! Зар би ово могло да угрози аустријској сили и њеном поретку? Био сам спреман на све, — али да ћу због оваквих стихова бити хапшен и саслушаван, не, на то заиста не!

Као муња сине ми кроз главу успомена на грофа Јахима Андрију Шлика. Славата**) у својим Успоменама, као за потсмех, цитира његово писмо, које је 2 марта 1621 писао кнезу Лихтенштајну. Да он није узрок оног несретног бацања царских намесника кроз прозор, да је за то дознао тек сат и по пре чина, да их није могао ни опоменути, да се Матесу од Турна „готово до битке“ опирао, да је Матес од Турна „фаличан и злогласан човек“, који је господу сталеже срамно преварио и завео, да се Шлик господе намесника својим рукама није ни дотакао — јадни побуњеник, ништа му није помогло ово разлагање: 18 марта био је ухапшен по наредби саксонског курфирста, предат царском суду и 21 јуна погубљен на Староместском тргу. Свака револуција, била активна или пасивна, има такве Шлике: почну је и врше у уверењу, да је њихова ствар праведна, а кад после њихова ствар банкротира, оставе је, поричу и траже да забашуре, — као да је кадгод начин такве одбране по-

**) Гроф Вилхелм Славата, 1618 намесник Чешке, 20-V ба-чен кроз прозор од устаника. --- П р. у р.

могао побеђенима и као да може зауставити освету победника.

Моја ствар је јасна и чиста — слава боговима. Све те песме писане су давно пре рата, неколико пута су штампане — не морам да поричем ни да забашурујем, а не бих ни умео да играм бедну и излишну улогу грофа Јоахима Андрије Шлика.

И овако диктирам на записник: Прве три песме изашле су без препрека у „Часу“ г. 1905, 1908 и 1913, последња у „Самосталности“ г. 1913. Као књига изашле су — такође без препрека — у збиркама мојих фељтона, после, „bei Umgruppierung seiner Werke“*) (да употребим модеран термин) скупио сам их у књигу ситне и савремене лирике, која је у неку руку мој дневник, „Крупјеје“.

„Њиховим објављивањем у време рата учињено је ново кривично дело,“ примећује др. Франк.

„Да, само што су биле забрањене 27 септембра 1915, а версифекс**) је затворен тек данас — дакле после седам месеци,“ браним се ја.

„Свеједно. Овде не постоји застарелост. Мењате ли понешто у штампаним стиховима, када их спреimate за књигу?“

„Врло често. Слик, израз, читаве строфе.“

„Какви обзири вас руководе при томе?“

„Уметнички.“

„Да нисте мењали у дотичним песмама нешто ад hoc, да би, рецимо, појачали тенденцију?“

„Нисам“.

„Има ли ваш издавач утицаја на обим књиге? Чита ли је он пре но што је да у штампу?“

„Не. Мој издавач даје књигу у штампу онако, како је од мене добије. За све сносим одговорност једино ја.“

*) „При прегруписавању мојих дела“...

**) Стихотворац...

Диктира наставак записника. Машина куцка, хартија шушти.

Сутра бих могао бити напољу — паде ми на памет. Та ово је све тако јасно и очигледно. Омашка, судска грешка. Ако су људи, сутра ћу бити код мојих књига.

„Јесте ли само ове четири песме пренели из наведених књига фељтона, или још и друге?“ наставља др. Франк и посматра своје ружичасте нокте.

„Цео низ. Управо све што је било у стиховима, и објављено у њима.“

„Можете ли ми их назначити у списку?“

Подвличим и видим да је то добра трећина „Крупјеја“.

„Овде је ваше писмо, које сте написали приликом хапшења. Шта пише у њему, и ко је то Јозефина Прохаскова?“

„То је моја служавка, и тражим од ње да ми пошаље у хапсану рубље.“

„Добро, даћу да се експедује. Ваша је ствар врло једноставна, ствар од неколико дана, проучићемо ваше наводе, у петак или у суботу — данас је уторак — позваћу вас, па ћемо прећи на мери торно саслушање, онда ћете узети браниоца —“

„Нећу да узимам браниоца.“

„Зашто не?“

„Немам се од чега бранити. Ствар је јасна. То и то сам написао и одштампао, оно је овде, објаснити могу само ја — ако у томе има чега кажњивог, онда кажњавајте.“

„Али морате да имате браниоца!“

„Не. Ви тако дочепате човека и ухапсите га — ја вас нисам молио — па кажете: узми браниоца. Немам шта да забашурујем, и нећу никоме дозволити да изврће и преокреће моје стихове. Ха геграфа, та геграфа.“*

* Што писах — писах.

„Како год хоћете. Прочитаћу вам протокол
анашњег саслушања“.

„Није потребно, чуо сам.“

„Прочитаћу. Потписаћете.“

Чита. Ја потписујем.

После записа на цедуљици, колико је трајало
саслушање и предаје и мене и њу домобранцима.

И опет идемо кроз туђе улице. Домобранац
напред, домобранац позади, један два, један два,
са ситним цивилним кораком између њих. — — —

— Није могуће да ме овде држе дуже него
до краја недеље..... Таква ситница!..... Та ми смо у
двадесетом веку... За недељу дана сигурно ћу бити
код својих књига, — тако помишљах и осећах се
као бубамара пре него ће зулетети: рашири крила,
извуче fine опне и помиче их као да их куша, и
цело тело јој се покреће, као да узима маха за
победни лет. —

Душек, скептичар, расхлађује ме: „Не верујте
мим, видећете да нећете ићи на мериторно саслу-
шање ни у петак ни у суботу. Држаће вас на леду,
као мене, и све нас.....“

9.

„Војно правосуђе — то је полип са мноштвом
руку и пипака, и кога оно једанпут ухвати, тај се
неће лако ишчупати. А ако се извијете из једног
пипка, шчепаће вас друга два, а три ће вам се
витлати над главом. Има само снагу — иначе једва
да друго шта и има. Дошао јој под руку уз Ра-
шина и Крамаржа јадни Замазал — сасвим, доче-
пало је Замазала заједно с њима. Али је овде
искључено, да би то била некаква злурада шала
— све, само не шала,“ говори ми Душек.

Седимо на кревету. У шездесетици влада
расположење дана на смирају. Становништо пуши,

уланерски наредник звижди сентиментални бечки
шлагер, све је обузела меланхолија вечери. Највиши
прозори зграде преко пута блистају црвеним сјајем,
дневна светлост се мути.

„Да вечерамо. Него да вас упознам са нашим
кућанством: имамо овде помало комунистичку оп-
штину, чији сте гост, док не постанете њен члан.
А члан ћете постати идуће суботе, кад будете у
могућности да дате свој прилог у намирницама,“
разлаже Душек.

Истина не разумем, али повлађујем. Потпуно
сам се предао искусном пријатељу, јер великог
смисла за те разне животне потребе нисам имао
ни онда кад сам био на слободи.

Душек даје знак некаквом човеку, човек при-
лази, пита погледом, Душек клима главом, а онда
нас упознаје. Човек се зове Деклич. Без речи ми
пружа руку, опет одлази и тражи нешто под оним
другим креветом, на прозору и у своје куферу.

„Сељак из Истре, словенско име, али Талијан.
У почетку рата са Италијом био је интерниран,
после су извршили претрес у његовој кући, нашли
слике Дантеа, Манцонија и Кавалотија — и драги
чика Деклич (сви га зовемо „чика“ — он је шеф
наше менаже) обрео се овде. Да ли имају још шта
против њега не знам. У овој кући сваки човек има
један кутак душе, у који не дозвољава да нико
други завири — сем крадљиваца, убица, варалица,
разбојника; они казују све, чак и више него све, да
би у нашим очима били интересантнији.“

Међутим, чика Деклич ставља на сто боце
вина, лонче са кајмаком, вади из старих новина
саламу, шунку, сира, у кутији од жижица му је
со, тражи чаше, сече хлеб — гозба може да
почне.

„Будо! Хедриче! Вороњине!“ зове Душек со-
лоједнике.

Високи, лепушкасти ђак-пешак скочи и већ

седи код стола. Буде, лепотан, Србин далматинац — „држе га овде већ недељама и Бог мили зна, шта хоће да испипају из њега.“

„За тајна друштва, завере, за везе са краљевином Србијом, — све оно о чему човек нема ни појма,“ смеје се Буде. Моје име му је познато; читао је нешто у преводу.

Хедрих се устеже. Мали пешак, који даје утисак птичице. Танке ножице, ситан труп, велика глава, на густим витицама намештена капа с великим ободом, у устима цигара у великој муштикли. Држи је у зубима тако да је управљена на горе — и већ раније сам приметио, да је тако држи, била она упаљена или не, заиста као шљука. Има искрене плаве очи и са лица му се одражава поштење.

Чика Деклич има такође плаве очи, али нису тако отворене; то су очи паметне, бистре, које умеју и да ћуте и да говоре, да се искрено смеју и из којих могу да севају муње, које могу да виде све и ништа, да разумеју и да не разумеју.

Вороњин неће да седне уз нас. Устеже се. Најбоље је пустити га да ради шта хоће. Чика Деклич му дели од свега, Вороњин захваљује свима: Спасибо, седа у угао на сламарицу и једе. Рус је; кажу да је апотекар, однекуд близу Москве, некако је дошао до наших линија и био затворен због сумње зз шпијунажу. Шта се у њему скрива, то нико не зна. О себи не говори и, ако га отворено питате, не одговара, а у шездесетици ради најгрубље послове; када је дошао, био је гладан и имао је само оно што је било на њему; сревенили се сви и купили му кошуље, дали му читаве панталоне; Вороњин примио, захвалио, али ни тим добротинством нису му измамили ни једне поверљиве речи. И не зове се Вороњин — у канцеларији су му некако пришили то име, и оно му остало,

на њега се одзива и не исправља га. Неко се уверио, да о апотекарству нема ни појма.

Буде говори са Декlichem италијански — италијанштина Истре и Далмације, која ми је туђа; Хедрих је из Свитаве, био је у Бечу берберин, чешки не разуме. Прича ми своју историју: био по силни, дошао са својим господарем у Београд, господар понео за усломену неке ћилимове, Хедрих неколико кашика — не сребрних, — обичних кашика, његов господар је под истрагом, Хедрих у хапсу. Али задовољан је и не чезне за слободом. Брија и потшишава профосе, кључаре и хапшенике, добро му је, ни за чим не жали — само нека остане овако.

Вечера је при крају. Чика Деклич пакује и односи статке. Хедрих дели цигаре. То је његов бакшиш од бријања.

Опет имам утисак чекаонице на провинцијској станици. Људи ходају, пуше, разговарају, звижде, али воза нема па нема.

„Дани су ту дуги, сваки као море. И досадни, ужасно досадни. Напротив, уверићете се како су недеље и месеци кратки,“ разлаже Душек. Чика Деклич вели — то је његова једина немачка реченица — да су овде најгоре само прве две године, после се већ лакше живи, па биће да у томе има помало и истине. „Да, док човек не навикне.....“ продужује Душек. „И ја се осећам, као да никада нисам био слободан и као да никада више нећу бити слободан. Дошао сам овамо из прашке хапсане — е, тамо је било другачије: посете, довољно јела, и био сам код куће. Овде — док сам се са свачим упознао.. Овај истарски сељак постао ми пријатељ у ова зла времена. Тешко смо се споразумевали, али смо се ипак разумели. Зими — зима је овде страшна, цео дан мрак, мраз, и то прави мраз — седели смо увијени у своје покриваче и

Virtual Library of Faculty of Mathematics - University of Belgrade
причали. Он своје, ја моје, и једноме и другоме била утеха, што има некога да га слуша — “

Одједном се по соби разли светлост. Електрична лампа на таваници заблиста, и сада осветљује чекаоницу Вороњин је изнео из кабине некакву бившу метлу и чисти. Разносе се сламарице и намештају по земљи.

Водим борбу са Душеком — нуди ми свој кревет. Подлегао сам, морао сам да подлегнем. Жедрих скочи и простире. Окреће сламарицу, простире покривач, на тврдо узглавље меће Душеково јастуче.

„Лампа ће горети?“ упитам.

„Разуме се, да би нас стража могла да посматра. У девет звони звоно и сваки мора да иде на спавање. Наравно, спава само онај ко хоће. Прича се, пуши, играју се карте — а после се спава дању. Људској природи урођено је јогунство. Уосталом, кад је реч о лампи: недавно су провели кроз Беч два Енгл-за. Заробили их код Солуна и водили у Берлин. Довели их овамо да пре спавају, у гарнизонску хапсану. Увече се упали лампа. Официри се скидоше и траже, како да ји угасе. Нигде ништа. Старији Енглеz генаралштабни официр, почео да лупа у врата. Стража пита шта хоће. Профоса овамо! заповеда Енглеz. Најзад дође кључар. — Светлост мора да се угаси, научили смо да спавамо по мраку! — Кључар слеже раменима; вели да лампа мора да гори. И оде. Енглеz узне ципелу, трес у таваницу, лампа се распрште и угаси. Зачас јурњава: кључар, профос — али мој ти се Енглеz издерао и вели, да сада више са њима нема шта да разговара. Ујугру дође командант хапсане — Енглеz му кратко и јасно разложи, да је хтео да се угаси, да је кључар одбио, и према томе угасио је сам — “

По хапсани разлеже се звоњење.

„Девет сати. Овако ће нас сутра у пет будити.“

Легох. Беле причке нестају испод покривача. Говори се шапатам. И пуши се даље.

Код мога кревета је нека врста вентилације. Четвороугласти отвор у ходник, прекривен изрешетаним лимом. Окретох се тако да удишем ваздух, који овамо струји.

И почињем да сређујем утиске дана — био је пун узбуђења — и састављам биланс првих утисака из хапсе. Све сасвим друкчије но што је човек замишљао...

10.

Куда год се очи окрену — свуда равница. Нигде ни брежуљка — недогледна равница. И ливаде, ливаде свеже, расцветане, мирисне ливаде. Изнад њих плаво небо, на небу ни облачка, а ја као стојим на њима, на стазици, и гледам унаоколо. Осећам срећу тога јунског, жарког дана и блаженство човека, кога нити унутрашњи глас нити спољашње околности не потсећају на то, да има неку дужност, да нешто „мора“. Не морам никуда да журим, ни за шта да се спремам, ни о чему да размишљам, не постоји никакво „мораш“ данас, неће га ни сутра бити. Слобода је највећа срећа, а ја је имам у потпуности. Дишем из дубине груди, раширио сам руке, прсте пружио као лепецу — хоћу да се наслађујем тим мирисним ваздухом, да загрлим злаћану светлост дана, да дам намејаној срећи приступа до свих мојих пора. На врховима високих брда чује човек глас Вечности, у дубоким шумама говори му тајанствена туга, са сланих морских вода говори му Бесконечност, док у равници осећа блаженство анималне слободе — —

негде у близини јури брзи воз и гласно пиштећи пушта пару — —
то није брзи воз — неко звони већ дуже време на вратима мога стана — —
не, у хапси сам — то је синоћње звоно — устај, устај!

Лампа више не светли. Са неколико страна чује се бучно: Auf! Auf!*)

Неколико људи зевају гласно и отегнуто. Неко уверава суседа, да целе ноћи ни ока није склопио. Неко се истеже, да му зглобови бучно пуцају. Понеки леже сасвим мирно, као да је поноћ.

„Господо, дижите се, морамо стати у фронт ради рапорта!“ опомиње Душек. Он је старешина шездесетице и одговоран за ред у њој.

А има ауторитета — већ су и они последњи скочили с пода: чика Деклич и Хедрих — Хедрих већ има своју капу на бујним витицама — дижу сламарице на нашој страни и слажу их онако како сам их јуче видео, Вороњин дохватио метлу и чисти, на другој страни такође одвлаче сламарице са пода, уређују столове, клупе — за неколико минута шездесетица има свој дневни изглед.

„У фронт! У фронт! Долазе!“ одзива се Душек с врата.

Становништво шездесетице стаје по војнички у фронт. Неочешљани, сањиви, необучени, у рукама им пешкири, сапуни и чаше са четкицама за зубе — чекају. Стојим између Деклича и Буде.

„Још бих спавао два сата,“ вели Буда тужно. Сада му је двадесетдве године.

„Мирно!“ командује Душек. Кључеви заветаше и окреташе се у брави — на вратима стадоше профос, кључар и неки пешак у салонској блузи и елегантним јахаћим чизмама. Бркове је стегао брковезом — на први поглед чини се да

*) Устај! Устај!

се насапунио за бријање и, пошто је био узнемирен, није имао када да се обрише.

Душек по војнички рапортира „бројно стање“ и да нико није болестан. Профос броји, пешак бележи и јавља нама, новодошавшима, да ће у пола десет бити лекарски преглед, а у десет сати бићемо претстављени команданту хапсане.

Одлазе — врата остају отворена — и цела шездесетица пожуре напоље.

„Дођите, дођите,“ зове ме Душек, „сад ћемо се умивати! Ево вам пешкира и парче сапуна.“

Идемо кроз ходник поред отворених врата неколико соба. Све су празне. Тамо где ходник заокреће исечен је велики правоугаоник и у њему су умиваоници. У зиду неколико славина, под њима широке лимене цеви — човече, окрени славину, сагни главу и умивај се.

Разуме се — док негде буде слободно. За сада се овде тиска и гура маса тела голих до појаса, вода прска на све стране, људи се сагибају, дувају и свађају се, онај који се умио брише се у ходнику или жури у своју собу и кроз ту гунгулу гурају се кажњеници хаузмајстори, вукући из хелија чаброве, са друге стране марширају други, све по два, са великим дрвеним даскама, на којима стоје шоље са црном течношћу — црна кафа, доручак. Виче се, псује, грди, вода шишти из славина и удара на лим, познаници једни другима причају новости, кључари терају на журбу — паклена ларма!

Најзад се нађох и ја код славине: ледена вода удара ме по глави, врату и леђима — Душек до мене каже да је ово највеће уживање целог хапсанског живота.

Враћамо се у шездесетицу. Чика Деклич већ је ставио наш доручак на сто. У црну течност налива кондензирано млеко, сече хлеб и зове нас да седнемо.

Богови, кад би то била кафа, и кад се на тим плеханим порцијама не би видели јасни трагови јела од целе недеље, а можда и месеца!

Кључар тури главу у врата: „Брзо, брзо, у шетњу!“

Одмах примећујем да смо у многим погледу много заостали иза културног немачког народа. Ето, на пример, у овој криминалној терминологији. Човек прича и прича, и код сваке реченице види да нам недостаје потпуна хапсанска терминологија. Кључар! То није онај Beschliesser, господин Герингер, који је у мирно доба био берберин у Отакрингу*), а сада је чувар сумњивих и опасних чешких индивидуа. А тек потпуно другачије звучи оно његово: Schnell, schnell, Spaziergang*) од мог безбојног превода. Немачки Zimmer има такође други колорит, него наша соба; па како да се преведе појам Hausmeister (згодном приликом ћу још говорити о овом чину), то заиста не знам, а има још цео низ других ствари, које се могу само тешко и слабо изразити на нашем матерњем језику. Биће да наши претци нису затварали на начин, да би се од тога могла да створи хапсанска терминологија, а када смо били затварани ми, њу је створио народ високо културан, Немци. Имамо, истина, хапсанску традицију, и то велику, али нам терминологија недостаје.

Идемо, дакле, у шетњу. Оно мало двориште, исто је, на коме сам некада видео руске официре да ходају. Можда две, можда три стотине квадратних метара. Прозори нужника и соба испуштају у њега сав свој задах, ноге клизе по испљувцима људи, који пљују. Ходе их ту око две стотине — свих доба старости, свих народности, вероисповести, старци и дечаци који једва што су

*) Отакринг -- један кварт Беча, кварт сиротиње, лупежа и кесароша

*) Брзо, брзо, у шетњу!

изашли из школе, јевреји пољски и бечки, војници свих родова оружја, крадљивци, разбојници, убице и ми, велеиздајници. Домобранци са ножем на пушци чувају нас, идемо по три, по четири, високо над главама плави нам се проређено јутарње небо и по њему се вија неколико црних тачака: ласте, које су излетеле, свакако, у своју шетњу.

„Душеку, зар је то могуће: ова прљавштина, задах, ово друштво, све ово — због четири пемесе?“

„Шта ћете? Аустрија...“

Гледамо преко малог зида који нас дели од другог, великог дворишта, према кули.

„Онај прозор, на коме је цвеће, то је Крамаржево склониште. Рашиново је тамо,“ показује ми Душек. Вртимо се даље по тој малој елипси. Плави дим цигарета и сиви цигара меша се и диже у вис као дим са згаришта. Људи говоре, гестикулишу, заустављају се, смеју се, грде. Само понеки ходају као сенке и обарају главу земљи — можда неће да покажу беду живота. И ја бих хо- дао тако, да нисам нашао овде Душека..

Господин Шпонер се појави на вратима. То је други наш кључар, у то време поднаредник — глас, поглед, црте лица: грубијан, Бечлија са Херналса.

„Кући!“ (Немачки: eingücken — опет већ има сасвим други колорит!)

Кључ за нама зашкрипи.

Седимо на кревету.

„Са другима ћу вас упознати, када их мало познамо. Њихову историју ћу вам исприповедати, кад се вратите са прегледа и са рапорта,“ вели Душек.

Хедрих ме удешава. Брије ме, чешља и даје ми цигару, добар дечко, и приповеда ми још једном ствар са кашикама. Хтео да има успомену на Београд, узео их је, не вреде ни две круне, пре-

трес је био код његове мајке, нису нашли ништа, али их је мајка сама дала. Па шта — он је овде сретан, господин Душек је добар господин и сви су према њему тако љубазни и пријатни.

Чика Деклич послује нешто код свога кревета, буде се попео на гомилу сламарица и спава. Двојица су се удубили у игру: на столу имају изрезане квадратиће и играју вука и оваца. Исекли пампуре и помичу те кругове тако опрезно, као да играју у хиљаде. Други кибицују. Време пузи, као да је тромо.

Душек и ја сећамо се Прага, пријатеља, познаника и прошлости. Размишљамо, шта би могло да буде и шта ће по свој прилици бити... „Не вреди ништа, док траје рат дотле ће нас држати овде,“ уздише Душек. — Најзад зашкрипи кључ. Господин Шпонер нас зове на лекарски преглед.

Води нас кроз ходнике, на којима су с леве стране врата у друге собе, на десној прозори са решеткама и са мутним стаклима — они гледају на улицу, на слободу.

Најзад смо код лекара. Господин Принц Арпад, асистент лекар и шеф хапсанског санитета. Добро ухрањен господин, јеврејин. Један од његових пољских једноверних, члан наше шездесетице, познаје се с њим из Карлових Вари. Упустили се у врло опширан разговор. Ми остали чекамо.

Најзад дођох на ред ја.

„Јесте ли болесни?“

„Не.“

„Зашто сте овде?“

„Због стихова.“

„Тако? Стихови против Аустрије? Ја бих вас послао у ров. Зашто пишете такве ствари?“

„Господине, да ли ја стојим пред лекаром или пред истражним судијом?“ прошиштим оштро.

„Аха! И још сте дрски? Разуме се: Чех! Одлазите!“

Господин Шпонер ме посматра изненађен...

Идемо опет кроз ходнике, пењемо се по стеницама и заустављамо се у ходнику пред канцеларијом.

Из једне, на вратима које стоји таблица: Rechnungsunteroffizier I. Klasse*) Алфред Паприц, изађе величанствено фелдвобл. Раскопчан шињел, као што га радо носе генерали, дуга официрска сабља, бркови уфитиљени на начин „es ist erreicht“,**) у погледу Ја (са великим Ј) — стаде пред нас и за тренутак уништава нас погледом. Неко на другом крилу шапну. Фелдвобл упути тим правцем једну муњу и грмне: Куш!

„Шта сте урадили?“ пита ме.

„Писао сам стихове.“

„Тако“, и иде даље. Другом.

Код трећег почиње да урличе. Нешто се потукао у соби. Фелдвобл му тресе песницом испред носа и прети му, да ће га исећи у парампарче.

Затим се узрујава још неколико пута.

Када је све испитао, построји нас у фронт, и командује: Леву ногу истури — „Ruht!“** Богови, као у војсци, као некада у војсци...

Долази командант хапсане, потпуковник Вернер.

Habt Acht!***

„Како се зовете и зашто сте ухапшени?“

Кажем му.

„Хм, хм.“ Не говори ништа више.

И са тим „хм, хм“ примио је све чланове данашњег строја. Само је фелдвобл неколико пута беснео уместо њега.

*) Рачунски подофицир I. класе.

**) Постигнуто је...

*) Вољно.

**) Мирно.

Готови смо.
И тиме су сви прописи примања свршени, и ја сам сада редован члан хапсане.

11.

Командант хапсане је потпуковник, господин Вернер, његов заменик мајор, врховни штабни профос трећи у низу силника овог подземног света, а сваки спрат има видљиву главу у свом нарочитом профосу, али једини ауторитет који одлучује, господар свих тих господара је онај који по чину треба да стоји иза свих њих — рачунски подофицир Алфред Паприц. Алфред Паприц, кога сам упознао на преподневном рапорту. Он одлучује о свему, он има свуда своје прсте, и не постоји та сила која би му се одупрла. Хапсеници су немоћни, и тешко сваком оном ко би се усудио успротивити се Паприцу. Пред њим дрхћу и господа профоси, врховни штабни профос му се опрезно уклања с пута, јер Паприцу једином наклоњено је ухо виших сила и његова воља је увек њихова.

Против њега су подношене жалбе и доставе потписане и непотписане, министру унутрашњих дела, министру народне одбране, министру војске — али резултат је био увек исти: сви су ти министри отишли, дошли су други, а њих су опет други сменили — али Паприц је остао. И после сваке такве жалбе хапсеници су осетили његову моћ: дозвољено је — а с обзиром на ужасну хапсанску храну чак и неопходно — да оптуженици смеју о свом трошку да побољшају храну, доносе ручкове из кафане, један или двапут недељно лиферије им бакалин, разуме се под контролом и уз посредовање профоских канцеларија, вечере — осветник Паприц изненада нареди, да се не сме хапсеницима давати ни ово ни оно; затим дозво-

љено је да се о великим празницима хапсеницима доносе пакети са намирницима — ти се пакети строго прегледају и обично се бољи део њихове садржине „изгуби“ — Паприц је забранио и то. А нема жалбе, и сваки протест је узалудан! Из кафане и од бакалина примао је Паприц свој одређени бакшиш — колико је морала бити велика његова жеља за осветом, када је могао да се одрекне тога бакшиша, или колики је тај бакшиш морао да буде већ раније, да сада није морао више да рачуна на њега и да пусти на вољу своје бесу! Истина, за неко време се опет умилоствивио — али много се сумња да је то било из човечанских обзира према хапсеницима.

Када је Хинденбург постао аустријски маршал, Бечлије су о њему причали анегдоту, како је уздахнуо и рекао да би хтео да буде још само аустријски фелдвобл — шта тек, да су ови добри анегдотичари упознали свога фелдвобла Паприца тако, како су га упознали чланови других аустријских народности у гарнизонском затвору!

Истражни аудитори одлучно су одбијали да интервенишу — они се не мешају у унутрашње ствари хапсане: они човека ухапсе, саслушавају, најзад га ставе пред суд — а да ли он бар колико толико људски живи, и уште како живи, то их се баш ништа не тиче.

„Молим вас, Душек, а ко је био онај пешак јутрос са оним елегантним чизмама?“

„То је био господин Фидлер. Велики путник што се света и живота тиче. Бечлија је, Немац, говори све словенске језике, говори врло много, а ипак ништа не казује. Бар не о себи. Овде је као кажњеник — има да одседи неких пет или шест година, а зашто, овде нико није дознао. Питајте га — рећи ће вам. А упитајте га сутра — рећи ће вам нешто сасвим друго. Био је у Азији, у Америци, има огромно искуство, познаје цео низ

заната и канцеларијских послова — али какав је човек иза свега тога, тешко је казати. Увија се у свој говор као у маглу. Он је профосова десна рука, то јест профос седи и пуши једну лулу за другом, а Фидлер ради. Спискове, рапорте, рачуне, поруџбине — све то ради он. И при томе је нека врста малог Паприца за наше приземље. Само што није тако бесан. Воли сам да живи, али даје и другима да живе. Пије добро вино, пуши добре цигаре, добија све чега се сети — бакалин је човек, који уме на разне начине да се покаже захваљан, сем тога је лиферант — и још нешто: знате ли, да имамо овде цео низ правих милионера? У нашој шездесетици, на пример, има их двојица — онај мали дебелко са великом главом, што стоји тамо код прозора, господин Фелс, и до њега онај високи, господин Голденштајн — Јевреји из Галиције, сопственици петролеумских извора; у суседним собама има их такође неколико, називамо их цензуристима; знате, такав богаташ је научио, да гледа у новцу кључ, који отвара сва врата на свету и жалосно је по свет, што се у том веровању није никада преварио — дакле, видећете, да ће то покушати и у хапсу и увериће се, да се и у хапсу тим кључем све отвара. Када им се буде прохтело новина — господин Фидлер ће набавити новине; оловка и хартија су забрањени, али господин Фидлер ће их набавити; господин Фидлер добавља све. И том приликом смеши се, шали, трчкара тамо амо, ујутру уфитиљи своје бркове —

„А кажњеник је?“

„То је једино сигурно што о њему знамо.“

Кључеви зазвекеташе у бравама — кажњеници нагрнули на врата, врата се отворише, два хаузмајстора баце на под прљаву даску са двадесет порција супе и двадесет порција варива — ручак. Хапшеници се бацају на даску, бирају најчистије порције и односе их као плен столовима,

сламарицама, коферима, који стоје поред зида.

Чика Деклич био је међу првима. Он је овде стварно већ човек са великом праксом и многим искуством — порције стоје на столу, порција Душекова, Хедрихова, Будина, моја. Чика Деклич сече хлеб. У супи су грумени задршке велики као дечије песнице, недовољно исечена зелен и неколико комада меса. И страховито много бибера.

Кушам — пали на језику. Не могу.

„Молим вас, зашто толики бибер?“ питам Хедриха.

„Зато што је врховни кувар заробљеник Рус, некакав Азијата, коме је овако јело по вољи, а човек после мора да пије до бесконачности и неће угасити жеђ,“ констатује огорчено наш добричина берберин.

„Зар је овде врховни кувар Рус-заробљеник?“ питам Душека.

„Да, заробљени Рус. Или руски заробљеник, то излази све на једно,“ смеје се Душек, „шта ћете? Аустрија! За све што људски разум не схвата, реч „Аустрија“ је кључ и објашњење.“

У соби се псује. „Ово је јело за стоку!“ „Свињарија!“ „Ово би требало да се достави у рапорту!“ „Да се пошаље од овога на увиђај у министарство војске!“ „Паприц нек се тиме храни, наказа!“ — и зделице лете са већином своје садржине супе натраг на даску.

„Немогуће је ово јести,“ вели Душек резигнирано и одгурне порцију. „Морамо чекати до вечере, а онда ћемо се најести. Ја сам се уверио да је сасвим довољно, кад човек једе само једанпут на дан.“

Буде, Хедрих такође одгурнуо порције. Чика Деклич их привлачи себи, лови комадиће меса, сече их, соли и једе са хлебом. Пријаму — истарски стомак.

„Какво је то вариво?“ питам, посматрајући жућкасту, густу кашу у другој зделици.

„Пасуљ,“ вели Буде, „и тај пасуљ био је овде у понедељак у свом првобитном облику, али пошто смо га вратили зато што је било немогуће превалити га преко језика у грло, метнули су у њега у уторак морске рибе, па како се од те рибе толико усмрдео да га тек тада није било могуће јести, вратили смо га опет — данас су рибу извадили, раскували га, насули у њега сирћета, и ми треба да то назовемо: каша — али не вреди, ни у овој трансформацији нас тиме неће накљукати!“ — и Будина порција одлете у луку на даску, да је каша прснула на све стране.

И олет се псује и грди. Порције падају и звецкају, ударајући на дасци једна о другу.

„Ово су наши ручкови — сада ћемо узети парче хлеба са кајмаком и тек увече ћемо се најести! Чико, бутиро!“

Чика Деклич развија своје хартије.

Хаузмајстори упалоше у собу и псују због гомиле ђубрета на дасци.

„Сада ће то отићи у канал,“ прича Хедрих, „колико би се сиромаша у Херналсу и Отакрингу могло да насити, да су им тај пасуљ дали пре но што га је тај руски Азијата покварио,“ и драга птичица посеже руком у џеп од прслука и вади цигаре: „Господин Душек!“

Пушимо.

„Напоменусте нешто о цензуристима — ко су они?“

„Лепо друштво. Добили смо овамо неких осамдесет јевреја, баш јуче, када сте ви дошли. Из цензуре. И тамо су се увукли на превару: подмитили команданта војне цензуре писама, капетана Мошенија — уосталом, и он је овде затворен — сваки са по четири, пет, шест хиљадарки и цензурисали су, и каткад достављали, ако су нашли шта

забрањено. Карте војника, послате војном поштом, ишле су кроз њихове руке, карте и писма писане војницима од куће такође — ко зна, колико су породичних несрећа проузроковали ти људи у тој својој служби... А сада су овде. И ствар је откривена на чисто аустријски начин. У Бечу била убијена нека проститутка. Од убице — као обично — ни трага. У њеној заоставштини открије полиција неколико писама пуковског лекара са његовим именом и адресом. Хајд' код њега, претрес. Но нису нашли ништа што би водило за трагом убице, али су за то открили ту превару цензуриста. Пуковски лекар имао је у то умешане прсте...“

У соби је поподневни мир, после ручка. Понеки још грицкају комадић хлеба, други се пружили по сламарицама, пуше и упиру зао поглед у неизвесно.

Извалио се и чика Деклич, Буде хрче здравим сном своје младости. Хедрих лежи са капом на глави и са цигаром, која му је спала у један крај усана.

„Душек, да придремамо!“

„Да придремамо!“

12.

Уторак — један, среда — два, четвртак — три — — шта, зар тек три дана? А мени се чини, да сам овде већ три недеље, не, три месеца, и још дуже. Далеко, далеко за мном је већ моја слобода, човек се сети ње и срце га заболи; почне да мисли на будућност и замрачи му се у глави. Ништа нисам толико волео на свету, колико своју слободу, нисам умео ни да замислим да бих могао живети без ње — а ево, живим овде, живим без сунца, без ваздуха, у прљавштини, гладан, са крадљивцима, варалицама, разбојницима и убицама, које је

људско друштво избацило из своје средине; по-
смавам како време неповратно односи часове
мога живота — а кад год се у мени узвигла горак
талас туге, задржим га, не дам да се опази ни сен-
чица узбуђења и владам се тако као да сам овде
био већ годинама и као да овде имам да останем
доживотно. Јер: Дантоне, никакве слабости! Ни-
када њу нико на овом свету није видео код мене,
не сме је дакле нико видети ни овде, у прљавом
талогу на дну људског друштва. Човек се овде
прилагођава, истина, новој околини, али своју душу
неће скинути као други и неће је ставити устреп-
талу пред очи посматрача. Са усана не сме сићи
ни речице туге, ни уздаха из груди, ни трептај жа-
лости не сме се видети у погледу очију. Све ће
остати у души и кристализоваће се у њој — тамо
је већ читава збирка кристала беса и мржње, нека
их буде још више. Хартије нема а, уосталом, пи-
сати се овде и не може, онда да ћутимо. Тај са-
вет бих уосталом дао и свима поштованим држа-
вама (ако још негде постоје такве прилике, као у
овој): ако затварате песнике, дајте им хартије, пи-
саљку и нека пишу! Стихове, прозу, свеједно. Шта
имају у души, писањем ће отклонити, па ма кри-
тика после те радове гледала како хоће, ви ћете
бити задовољни. Пустите их, нека певају, када их
већ затварате у кавезе, јер оно што после мора
у њима да се искристалише, горе је од дина-
мита..

Синоћ око девет сати, пре но што је лампа
запламтила, зачуо сам поклик птице. Кратку скалу,
као поздрав познатом незнамцу. Нико је није чуо,
осим мене. И био ми је драг. Птица биће да је
долетела из удаљених пољана, узвила се преко
предграђа, села на хапсански кров и звала, поздрав-
љала. Као да је знала, да доле иза решетке седи
песник, љубавник слободе, и да посматра последњу
светлост дана на прозорима преко пута.

И ноћу после сам опет дивно уснио. Био сам
негде са драгим људима. Сунце дивно сијало и
свет био тако свеж, чаробан. И имао сам осећај
слободе, сви смо били слободни, и зато је тај
свет био тако диван. Висока прилика античке бо-
жице — Артемида, рекох у себи — изашла из
оближњег гаја, застала на међи, отклонила брезову
гранчицу, која јој је засењивала очи, загледала се
у мене и осмехнула се — — —

Душек је ујутру отишао у канцеларију. Про-
фосу треба још једна помоћна снага, господин
Фидлер није довољан, акта ужасно нарасла — више
нас је него за колико су спремни. Команду у соби
предао је влашком нареднику. Наредник је у ци-
вилу био кафеџија, негде у малој улици у петом
кварту, за време рата ступио је у своје чину негде
у болницу, добављао тамо нешто у провијантури
и тако се догодило да су, веле, биле поручене
неке цигарете, али их нису добили болесници, већ
су их већим делом попушили гости кафане у пе-
томе кварту — али све то није истина — наредник
се буса у груди и куне се да му је његова част све
и сва, позива за сведока господина Карла, пешака
који је такође окривљен (а, разуме се, такође не-
вино) да је у касарни имао дугачке прсте и го-
сподин Карл (скрећем вам пажњу, да се у хапсу
строго пази на пристојне форме општења — „го-
сподин“ не сме да изостане када кога ословите:
господин Фидлер, господин Карл, господин наред-
ник), господин Карл, дакле, потврђује, да када би
требало да седе у хапсу само они „који су
чалабрцнули,“ (Butter am Schädel), морали би се-
дети у шездесетици сасвим други људи, него што
су ту. Разуме се, да су погледали према нашем
столу, као да прећутно чине изузетак (тамо сам
седео ја, Буде и чика Деклич — Душек је већ
уредовао). Господин Карл и господин наредник су,
наиме, патриоте.

Господин наредник је преузео команду — лепо. Али мало после дошао је код мене да ме пига, како ће удесити ствар код јутарњег и вечерњег рапорта, ако не дође профос, јер он као наредник не може да „покорно јавља“ кључарима Шпонеру и Герингу, који су само поднаредници! Повлађивао сам му врло озбиљно, да заиста не може. После тога отишао је цензурицима, објаснио им тешку ситуацију и подупро је мојим мишљењем — цензурици су слушали, климали главама, говорили: јо, јо, али се нису изразили енергично; зато се наредник окрете господину Николодију. Николоди је седео цео дан на свом куферу, наслоњен на штап. Старчић од осамдесет година, на кратким ножицама, које су га тешко носиле ма и само преко собе; када би морао да изађе, било је потребно да га неко води. Талијан је из Ровередо, и ту је већ неколико недеља. Од почетка рата био је у логору бегунаца, после је код њега у Ровереду извршен кућни претрес и у његовом стоваришту (био је трговац, и управо већ ван полова, радњу је водила његова кћи са зетом, који су побегли у Италију) нађене су заставе у италијанским бојама — узалуд је говорио, да их он тамо није оставио, да за то није ни знао, да већ годинама није био у стоваришту и да није имао ни интереса ни могућности да тамо иде — одведе га у Беч и у хапсу. Немачки није знао ни речи, слабо је већ и видео — чика Деклич би га јутром водио до чесме, затим би га обукао, увио у плед, дао му у руке штап и посадио га на куфер — и старац седео цео боговетни дан непомично и без речи. Да ли је мислио или не, и, ако је мислио, шта је мислио — богови знају. И када му је господин наредник причао (и могуће је, да говори њему, говорио је ту тешку ствар опет себи самом — Бечлије су већ такви, мисле и размишљају гласно) старац је промрљао само своје „хм, хм“ и накашљао се.

Дође Хедрих. Бријао је у неколико соба и хтеде да се одмори. Намести цигару у муштиклу, припали је и седе код нас. Господин наредник му одмах приђе са својим тешким питањем. Птичица је погледала по соби и рекла разборито: „Ако дође профос, рапортирајте му ви; ако дође кључар, нека рапортира поднаредник Крецер.“

Господин наредник је весело узвикнуо. Потапша Хедриха по рамену, затражи му цигарету и отиде да објасни цензурицима, како ће удесити ствар.

Господин Крецер, поднаредник од Дајчмајстера,* гајио је несавладљиво гађење према рововима. Шест месеци крио се у Бечу, да их избегне, али су га ипак пронашли. Човек као стена, необично снажан, имао је само ту судбоносну слабост, и она га је довела међу нас. Апетит је имао одличан, у шездесетини осећао би се управо блаженим, да му није било тога апетита. Зато му је господин наредник у племенитом узбуђењу своје душе поклатио комад хлеба, када је изјавио одобравање о начину рапортирања.

Добили смо новог члана. Риђ човек са пегавим лицем, у врскапуту отворене боје, ушао у собу, погледао унаоколо и пришао нама. Цензуриста. По очима, лицу, гласу — јеврејин. Пита — може ли написати и послати одавде карту —

Коме?

Некој дами. Има данас с њом састанак.

Немогуће. Писати се може само недељом.

Онда телеграфисати.

Немогуће. Док не оде на саслушање, не сме ни мислити ни на какве везе са светом.

А можда би кључар?

То му не саветујемо.

*) Бечки пук.

Хоће само да јој каже, да сада неће моћи неколико дана долазити, јер је у санаторијуму.

„Санаторијум је застарео термин, ми кажемо сиротиште,“ говорим му озбиљно.

„Зашто сам овде?“

„Растурао сам кутије са сардинама, верујући да су то сардине, али су власти нашле, да су то бомбе од нитроглицерина, одузели су ми их и сада сам под истрагом за злочин против сигурности малолетних особа по § 7580.“

Он се претставља: „Уредник д-р Смречањи.“
Буде прште у смех. „А пре тога сте се звали?“
Уредник се такође смеје.

Гле, неће да поквари шалу.

„Уредник, чега?“

„Рајхспоста.“*

Рајхспост? Богови! Бесмртна Немезида — бар овако...

„Писати не можете, депеширати такође не, а друго нешто, сем истине, неће вам пропустити. Истражни аудитор цензурише све, хапсана набдева сваку вашу изјаву печатом —“

„Али ово је страшно,“ прекида ме он, „шта ћу јој само рећи? Чека ме данас, чекаће сутра —“

„Где чека?“ пита Хедрих радознано.

„У цркви светог Стевана.“

„Не у синагоги?“ добацује заједљиво Буде.

„Ја сам уредник Рајхспоста, према томе *gö-misch-katholisch****, Рајхспост не би узео јеврејина.“

„Скините капут и разузурите се као код своје куће,“ саветује Хедрих.

„*Hier nur erste zwei Jahre nicht angenehm**,“ изговара чика Деклич своју једину немачку вечиту истину.

*) Бечки клерикални лист — главни орган.

***) Римокатолик.

*) Овде само прве две године непријатно. — Пр. прев.

Субота.

Синоћ око девет сати чуо сам опет птичији зов. Чуо га је и господан Крецер, скренуо пажњу осталима, и слушала је цела соба. Птица је отпевала своју кратку, клицајућу песму неколико пута и ућутала.

Зачас завлада у соби мучна тишина.

„Хтео бих да имам њену слободу,“ поче господин Фелс.

„Да, али не да с њом седим на ивици крова,“ примети господин Голденштајн. „Данас бих отишао у кабарет. И пре свега бих се најео.“

„Ах, порција сува меса, купуса, кнедле,“ маштао је наредник.

„Не, најпре рибе, порцију рибе у аспику, после розбратну са кромпиром, на розбратни припечен лук, после пиле са компотом — код Meisel i Schaden-a* имају одличне компоте -- чашу пилзенског пива, не, одмах бих две ставио пред себе, и тесто —“

„Не провоцирајте! Убићу вас!“ претио је са комичним очајањем господин Голденштајн — али је та комика била извештачена, а очајање под њом истинито.

Онај, који је маштао о обилној вечери зове се Фрелих, Аврам Фрелих према хапсанским записима, Адолф Фрелих назива га цимер његове фирме и бечко друштво. Такође цензуриста.

„А шта, — ја не жалим за слободом,“ говори убедљиво Хедрих. „Док је овде господина Душека и вас (ово је важило за мене) дотле ћу драге воље бити овде.“

„Ја сам овде такође врло задовољан,“ вели господин Крецер, „да данас изађем, у року од два-

*) Велики хотел у центру Беча.

Virtual Library of Faculty of Mathematics - University of Belgrade
десет четири сата нашао бих се у рову, а ја за њега баш ништа не марим. Само када би овде човеку дали да једе!

„Да, да се једе!“ сагласило се неколико гладница. У подне се је наине појавио на дасци поред водњикаве супе, забиберене до немогућности, још и кромпир. Кромпир је био потпуно раскуван и у његовој каши били су грумени немогуће запршке од паприке. Нико није јео. Хедрих је грозно проклињао Руса заробљеника, Азијату, који је овде врховни кувар, звекана са косим очима, који сигурно спрема за свој сто екстра. Сваки је појео своју порцију хлеба (војна лица добијају пола хлеба, цивилисте петину), недељне залихе су поједене — ах, петак је овде, веле, „најодвратнији дан“, како ми је објаснио Буде, али наш чика Деклич извади за вечеру из својих мокрих крпица и хартија парче сира, кајмака, отворио је кутију сардина и јели смо. Тихо и без воље, петнаест пари очију гледало је према нашем столу жељно и љутито, а ми смо јели брзо и без говора, као да смо то јестиво негде украли.

„Па шта, сутра ћемо и ми јести“, тешио је господин наредник господина Карла.

„И напићемо се, поручио сам три боце вина.“
Примећујем: боца вина — то звучи обећавајући и врло господски, али и ове боце сваке суботе лиферује бакалин: вино је црно и бело, сам га разлива у боце, и има загоњетан укус (нешто лимонада, нешто сирће, нешто шпиритус, много воде, а кад га човек пије, после му је глава као дрвена.

На спавање ишло се раније но што је звонце наредило и није било уобичајених разговора између сламарица. Није се ни пушило — није било шта. Такав петак нема другог значаја сем што нас је довео двадесет четири сата ближе слободи.

А ја сам опет о њој сањао. Приснило ми се,

да пловим у чуну по мору. У једру ми упро ветар, његов конопац држим око руке, другом руком крманим, чун, нешто мало нагнут, лети по умаласаној површини, таласи му заплускају бокове, ја чезнем за тим да одем што је даље, даље — не знам куд и шта је тамо — али што даље одавде.

Пробуди ме лупање врата. Све се главе дигле са сламарица: господин Шпонер доводи новог ставара. Стари, и човек у униформи артиљерца.

Многогласне псовке. Куда ће га? Нема места. Господин Шпонер изјављује да га се то баш ништа не тиче, тресне вратима и закључа. Све се чини са што већом лармом — јер ларма је нека врста зачина војничке дисциплине уопште, а хапсанске напосе.

„Ја ћу лећи макар овде на сто,“ изјави артиљерац помирљиво. „Мени то не смета, човек научи на све.“ Баца огртач на сто и спреми се на починак.

„А зашто сте овде?“ пита др. Смречањи. („Зашто сте овде“ то је уобичајена формула за дочек).

„Зашто? Из магацина нестало неколико пари цокула и кантинерка пријавила нас. Има нас тројица; један је на првом, други на другом спрату. Проклета баба!“

Још часак, седећи напола обучен на столу, доказиваше своју невиност. Када је видио да су се главе обориле на сламарице и очи позатварале, ућута, извали се на дрво и скупил под свој огртач.

То је био петак.

И данас је дакле дан, према коме су се уздиале наде, снови и чежње мојих сустанара већ од среде. Чекајте, у суботу! Што већ није субота! Чекам суботу!

Вратили смо се са шетње и онај обећани дан почиње да изводи своје враголије.

Вороњин узео патрљак метле и мете. Посматрамо — човека који је лишен слободе и кретања интересује све, ма шта било. Вороњин диже прашину, прашина се узвитлава у вис, ствара облаке разноликих форми и опет пада на под, на сламарице, на обешене пешкире, на огртаче и на нас, захвалне гледаоце.

Чика Деклич и јучерашњи артиљерац довукли суд са леденом водом, засукали рукаве од кошуље, поплили под водом, после чега Вороњин размазује воду тамо и амо, док од ње не постане црна бара. Артиљерац по њој плови четком, која је одавно већ олињала и чика Деклич у њу удара црном крпом. Овако терана бара креће се од зида до зида, најзад скреће према собном прагу, али је тада чика Деклич заскочи, скупља својом крпом и цеди у суд.

Посматрамо. Цензуристе седе на другом столу и клате ногама по ваздуху, Буде лежи на нагомиланим сламарицама, господин Карл до њега (при томе звижди мелодију из „Веселе Удовице“, а звижди је мајсторски), господин наредник са господином поднаредником Крецером попели се на другу гомилу сламарица и посматрају, при чему господин наредник приповеда за свога капетана, који, само да слути, где и зашто се он, господин наредник, нашао, не би имао мира, док га не би ослободио, чича Николоди седи на свом куферу и такође посматра. Хедрих лети негде по хапсани и брије. Душек пише у канцеларији код профоса, остали стоје код зидова и такође посматрају. Како скроман постаје човек, без прохтева, каквим незнатним позориштем се овде може да задовољи!

Господин наредник ме изненада позове да се попнем к њима и да погледам кроз прозор. Споља са дворишта, чују се брзи кораци — гледам: др. Крамарж! Са главом погнутом напред он готово лети по ивицама четвороугаоника великог двори-

шта. Чувају га домобранци са ножем на пушкама и пазе, да се не би договарао са др. Рашином, који хода лежерним кораком, као да и није у хапсани; — али морам се склонити с прозора, домобранац ме опазио и прети ми.

Др. Крамарж... састали смо се... и то овде... Шта ће бити од свега тога? Тешко је замислити. Од моје домовине имам утисак сиве непродорне магле. Не знам шта се тамо збива, не знам да ли тамо има мало вере, мало наде, мисли ли ко на нас и на оно што ће бити. Али шта — магла ће се расплинути, сунце мора изаћи, само хоћемо ли и ми видети његов рођај? И ако не... exoriare aliquis... Нема самоубиственије политике од оне, која фабрикује мученике незадовољном народу —

„Др. Крамарж је врло талентован човек“, вели господин наредник.

„Свакако.“

„И овако јури из дана у дан. Ово није хо- дање —“

„Где је др. Крамарж?“ пита др. Смречањи и пење се на сламарице.

„Хајде доле! Ако вас пријаве, имаћу ја комендије,“ гура га господин наредник — Zimmerkommandant.*)

Господин наредник је Бечлија, дакле антисемита од куће, али не зна да је др. Смречањи гоетич-католисх и уредник побожног Рајхспоста.

Ваздух у соби је влажан, патос још мокар. Скочим и мерим га. Дужина десет корака, корак седамдесет пет сантиметара, дакле седам и по метара. Нешто се може учинити — убијати време и имати кретање.

„Господо злочинци, тим вечитим седењем и изваљивањем иструлила би нам крв. У хапси истина, треба да се лежи, али ми ћемо се револтира

*) Собни старешина.

ти, ходаћемо. Увек по тројица. Ако ходамо дневно саг и по од зида до зида, прећи ћемо шест километара. Осим тога два километра јутарње шетње по дворишту — то је довољно. Господа Фелс и Голденштајн, — прилазите, почињемо. А ви остали договорите се — штета за сваки минут.“

Одржао сам овај говор, и цензуристе Фелс и Голденштајн приступише и марширамо.

Остали се саветују и признају да је тачно.

Ритам нас носи, оба цензуриста хвале да време пролази и како је то здраво. Остали нас посматрају. Господин Карло поче да певуши Радецког марш, господин наредник га прати.

„Одакле вам тај ваш мир?“ пита ме господин Фелс.

„Чиста савест.“

„А ако вас осуде?“

„Осудиће тиме себе. И када бих ишао на вешала, звиждао бих Марсељезу.“

„Ви, Чеси, сте народ достојан дивљења.“

Кораца се разлежу потмуло по соби. Господин Смречањи хоће да нам се придружи. „Идите одавде,“ одбија га господин Фелс, „ви нисте у нашој тројци. Наређено је само по тројица.“

Пред подне долази господин Фидлер и позива све да иду у канцеларију. Дошао дуван. Двадесет људи лете из собе напоље кроз ходник као да се ради о повратку у онај свет.

Зачас су опет овде и облаци дима подрхтавају кроз ваздух и куљају кроз прозорске решетке напоље. Плаћа се и дели. Вороњин, ордонанс. узима и сакрива своје цигарете и цигаре и захваљује својим тихим: спасибо. Хедрих се враћа и вади из својих џепова своју плату: цигаре и цигарете.

„Нека је глад, само кад имамо шта да пушимо,“ вели господин наредник.

Хаузмајстори дојурише са даском. Шта је? Зелен. Псовке и грдње. Из супе лове комађе ме-

са, зелен нико и не дира. Хедрих приповеда за малој Азијата, каква је то лопужа.

Поподневна шетња отпада — примаћемо поручене намирнице. Управо их је бакалин лифировео.

Опет трка у профосову канцеларију. Профос седи у тихом размишљању, пуши на лулу, Душек пише, господин Фидлер дели масло, сир, шунку, саламу, сардине, мармеладу, вино, Крондорфску воду, чаше, кашике — шта је ко поручио. У капама и шеширима носимо наше намирнице у собу. И већ је ту вечерњи рапорт. Профос, кључар и господин Фидлер нас пребројаше, врата се затворише — крај дана. Три сата после подне, па нека се сада ко и на смрт разболи, све узалуд, мора да чека до идућег дана. За људске потребе стоји у кабинџи чабар.

Вилице раде, и пуши се.

И соба од екује под корацима тројке, која управо „гута километре.“ Ово је нов термин.

14.

Вечерње сенке спуштају се на прозоре зграде преко пута и увлаче се у сиву маглу наше шездесетице. Престало се јести, утолико више се пуши. И помирљиво, искрено расположење простре се по соби. Господин наредник клечи код старог Николодија и прича му, да ће ово једном ипак престати, да ће нас пустити на слободу, да ће Николоди отићи на топли југ и он, господин наредник, вратити се у своју кафану. Господин Фрелих прича др. Смречањи-у о своме сину, десетогодишњем дечаку, детету са чудесним талентима, на шта му господин Смречањи описује лепоту и душевна преминућства неке даме, са којом је имао да се састане, када се обрео међу нама. Господин Фелс и го-

сподин Голденштајн разговарају о неком префриганом галицијанском шаљивцији и узајамно се потсећају на његове враголије. Поднаредник Крецер шета са господином Карлом и биће да шапућу врло интересантне ствари, јер су глуви за све оно што се око њих догађа. Артиљерац игра са Хедрихом на другом столу вука и оваца. Хедрих је тако заузет игром, да је заборавио и да пуши — неколико кибицера прате ту борбу, Вороњин ћутећи, други критикују и дају савете што артиљерца узрујава толико да псује и врло строго опомиње све. Ми седимо са Душеком, Декличем и Будом за другим столом и тихо посматрамо наше сустанаре. За политичке хапшенике има чика Деклич термин „патриот“, за остале „фалот“*) — ми смо патриоте, Вороњин је патриот, чика Николоди је патриот, иначе су сви скупа фалоти, сем Хедриха, који није ни патриот ни фалот, него „поверето“ — сиромашак. Масимо фалот је квесто Тирони,** онај Тирони тамо.

Тирони је човечуљак, мајушан готово као Николоди, изгледа као отечен, одвратно нечист, бучно се смеје, док се не накашље и удара на неколико задаха, због чега сваки коме приђе гледа да се његовог друштва ослободи што пре. Био апотекар у Скадру и уплео се и са Србима и са Аустријанцима. Аустријанци га узели и затворили. Да ли је Арбанац или Италијан — тешко је рећи. Говори добро немачки, добро италијански, турски, српски, грчки — фалот у свима језицима, у свим народностима, као што тврди Буде, дете Котора, који га познаје из ранијих година и куне се да је то човек способан на све. Тирони је увек у ружичастом расположењу, за сваког ко га погледа има заслаћен осмех и пузавачку шалу — угушена

*) Лупеж (немачки).

***) Највећи фалот је онај Тирони (италијански)

Пр. прев.

савест даје своје носиоцу исто такав весео мир, као год и чиста савест.

И гле, ми о вуку — и масимо фалот пришуња се до нас и седа до Буде. Чика Деклич ми проговори само гестом одвратности, прескочи клупу и оде на свој кревет. Тирони са старачком облапорношћу описује Буди своју посету у неком славном извиканом локалу у Цариграду...

„Душек, суботи је крај.“

Он погоди одакле је пошла та реченица; „Франк? Зар вам то нисам унапред рекао? Колико ће још таквих субота проћи! Ех!“

Споља допре до нас певање. Један глас поче да пева и сада упаде читав хор.

„Шта је ово?“

„Пољски јевреји у шездесетчетворци. Кандидати за рабинат. Има их тамо неких двадесетпет. Хтели су да се измигоље од војне дужности — уосталом код пољских јевреја нико не зна на чему је. Чак ни војни суд. Држе их овде већ неколико месеца и не могу из њих ништа да испипају. Немају докумената — све је упропашћено за време руске инвазије, веле — имају само писмена од својих претседника општина, да су заиста кандидати за рабинат, али и неколицина од тих председника затворени су с њима. Сваке сигурности ради — јер та писмена су врло сумњива. Виђате их у шетњи: такав човек био је, рецимо, трговац, чиновник у штедионици, држао имање под закуп, био берберин, био рентијер — дошао рат, а он се прогласио за кандидата рабината, дакле студент јеврејске свете теологије, који има право да буде ослобођен од војне дужности, претседници им дали хартије са потврдом да су заиста на наукама, један код овога, други код онога рабинера, док цела ствар поче да бива сумњива војницима и почеше да их хапсе. Једу ритуалио, то јест овдашње јеврејско друштво „Добротвор“ шаље им овамо

ритуално кувана јела. Паприца, великог антисемиту, спозадну с времена на време напади беса и забрани им то — јевреји гладују, а за то време долази депутација Паприцу, који милостиво одобри да кроз који дан наново забрани — па кад дође шабес, они овако певају своје црквене песме.“

Слушам — песма се отеже меланхолично, жадосно, чежњиво, затим удари неколико јаких тонова и хор певанешто величанствено, победничко, све кличе велико, — Голдмарк, кажу, да је из тих песама узео мотиве за своју „Краљицу од Сабе“.

Али шта је ово одједном? Са друге стране зачу се музика, војна музика — бубњеви, пољске трубе, бубњеви су нарочито јаки — и између тог узвици — као да војна музика свира у циркусу — као да директор издаје наредбе јахачици — или заповеда лавовима да скачу — паклена музика — бубњеви и тасови заглушују све — јеврејска песма тоне у томе, губи се, само каткад избије на површину по који виши тон — шта је то?

„Хаузмајстори,“ објашњава Хедрих, који се, сав црвен, дигао од игре вука и оваца и сео код нас, „Кранц прави циркус, хаузмајстори музику. Не воли јевреје и на овај начин квари им њихово богослужење.“

„А ко су то, ти хаузмајстори?“

„Кажњеници. Сваки је овде већ неколико година. Кранцу је сада шест. Фидлер је такође међу њима. Брину се за чистоћу у хапсани. Сви су у једној соби, ујутру морају да устану први, да почисте, изнесу чаброве, доносе ручак, перу ходнике и нужнике — и при том живе у великом благостању. Имају своје уносне кшефгове, добаве све шта ко зажели; нико не би могао испитати, на који се то начин по хапсани крећу слободно, имају да једу и да пију колико им се прохте и суботом се овако веселе.“

Музика грми даље. Суха музика — без труба у фагота, само бубњеви и тасови. И викање, галама, урнебес — то, мора би и, чује се по целој хапсани, и не само у хапсани, већ и по улицама у околини. Бум, бум, бумбумбум, трррр, дзин, дзин, дзин — — —

Данас нећу чути моју птицу.

Лампа се на таваници упалила.

„Да спавмо,“ дочекује је Буде, да би се ослободио Тиронија.

Сламарице лете и падају на тле. Вороњин шушти својом метлом по поду. Столови се гурају, људи су задовољни и изгледа да ће данас мирно лећи.

Бум, бум, бумбумбум, трррр, дзин, дзин, дзин, — —

„Чиме то изводе?“

„Свачим што издаје ма какав звук. Ударају у сто, у земљу, порцију у порцију, ножевима добују по дрвету — има их тамо двадесет.“

„А Фидлер?“

„Пије, пуши и дере се. Видећете, како ће сутра изгледати.“

Хедрих ми распремио кревет. Распрема га као прави вештак. Све поравна и углади, пешкир ми обеси тако да ми светлост не пада на лице — добар, мио дечко.

Бум, бум, дзин, дзин, дзин — — —

Мени то не смета, заспаћу поред све ларме, заспаћу увек када хоћу да заспим.

На земљи по сламарицама разговара се. Артиљерац опет лежи на столу. И непрестано се пуши.

Бум, бум, дзин, дзин, дзин, трррр —

— Франк ме није позвао, није ме саслушао — пада ми на памет. Али шта — само мир, мир. Носимо овде део части наше отаџбине, дакле: ни труни слабости. Песници формирају душу на-

рода. Песници и филозофи. Не политичари, не адвокати, не хирурзи, не техничари. И зато је у реду што нас затварају. Душа народа је револуционарна — то је наше дело. Песници су некада стварали људима богове — Омир, песници Старог Завета — песници Новог Завета — сада стварају људе. Док су стварали богове, било им добро — за славу Омировог родног места препирало се седам градова — природа им се клањала — Орфеј кротио дивље звери — Ариона спасао делфин од дављења — Ибикуса осветили ждралови — на Есхила смрт се није усудила да посегне и морао орао с висине да спусти корњачу на његову лобању, да би се испунила његова земаљска судбина — да, тако је било некада — а после — доцније — били су песници велике судије — Данте — Шекспир — судили царевима, краљевима, папама — целом човечанству — али од тога доба, када песници формирају душе својих народа, силници овога света их затварају — богове — да, људе — не — и ја могу мирно заспати — ко је мој човек, он је чврст и јак — да, могу — да заспим — бум — бум — тррр — дзин, дзин, дзин — —

15.

У недељу буди звоно тек у пола шест — само што мало ко има шта од то пола сата. Као обично отварам очи већ пре пет — ево: артиљерац што лежи на столу већ пуши, господин Фелс прича са господином Голденштајном, господин Фрелих гледа неутешно у таваницу, чичица Николоди седи и уздише, др. Смречањи пипка ногу — ваљда само Буда и Хедрих, младост која никако да се наспава, и чика Деклич, здрава сеоска природа, која радо дода још који минут и онда када је звоно већ звало, спавају као топови.

Лампа је већ угашена, појављује се дан.

Ноћу — било је отприлике два сата — дошли по Вороњина. Ужасна ларма, трескање вратима — кључар и домобранац с бајонетом — Вороњин нека се одмах обуче, да скупи своје ствари, селиће се у другу хапсану. Устаде, уви своје ствари у марамицу, рукова се с нама и оде. Жалили смо га... Шта га чека? Где ће бити бачен тај добри, тихи човек?

После се спавало даље. —

А сада се сећам. Има од тада недеља дана — био сам на излету. Ишао сам дуж Дунава кроз цветне ливаде у Ланг Енцерсдорф. Беше диван сунчани дан — ја, човек слободан — —

„Знате ли, докле су хаузмајстори терали своје? Преко поноћи, далеко преко поноћи,“ вели господин Фелс.

„Нисам ни ока склопио,“ додаје господин Фрелих.

„У Енглеској је дозвољено све што није забрањено, у Немачкој је све забрањено што није дозвољено, код нас је све дозвољено што је забрањено — нарочито у хапсу,“ говори у пословицама господин Голденштајн.

Звонце још не зврји, али ми устајемо. Човек и у најтескобнијој ситуацији воли да изгледа као да поступа по својој слободној вољи — устаје својевољно, иако би могао да лежи још неколико минута. И звоњење после саслуша презриво, са неке висине.

Али већ поче да зврји. Изгледа још бучније и безобзирније него обично.

„Та дери се ти само,“ мумла артиљерац.

„Устај! Устај!“ буде они који су будни оне који још спавају.

Код рапорта ми чика Деклич скреће пажњу на господина Фидлера. Заиста — јадна прилика.

Очи угашене, жиле на слепоочницама набрекле, глава тешка. И руке му дрхте.

„Фалот,“ вели чика Деклич са респектом. Тадијан наине радо пије, али се не опија.

Код водовода, где се умивамо, причају се новости. Ноћним транспортом одведено је из наше хапсане шездесет људи. У хапсану Росаурске карасне, у Мелерсдорф и на друга места. Тамо ће бити „на леду“. Аудиторима нису потребни, неће бити звати на саслушања, имају само да чекају. Овде треба места... Стари Герингер, наш кључар, отишао с њима и неће се враћати. Његов наследник се зове Шмид и служио је у артиљерији, за бацање ракетла.

За доручак ми Хедрих доноси порцију црне кафе. Вели, од Кранца. — Од Кранца? Да ли ме познаје? Да није можда земљак? — Не, Бечлија, али је чуо да сам књижевник, и нада се да ћу једном описати све шта сам овде видео и доживео — уосталом, он ће у току преподнева доћи лично. Уопште се већ пронео глас кроз хапсану да сам овде, а кључар Шпонер се много боји, да га не опишем како псује и урла. И профос се ономад распитивао, како ли ја мислим да ово опишем. „Профос је врло пристојан човек,“ додаје Хедрих шапагом. „Синоћ је у кафани имао свађу са Паприцом и пребацио му што узалуд мучи људе, и назвао га крвавом бештијом. Паприц му је припретио, да му то неће заборавити —“

Ово је права кафа — делим је међу нашу партију, и патриоти се хвале.

Гле, Кранц? Смисао за музику, смисао за литературу — „Хедриче, шта имају против Кранца?“

„О, тај је затваран већ неколико пута. Има му око четрдесет година, а добру половину тога времена провео је по хапсанама. Радо обија јувелирске радње, носио је без дозволе официрску униформу и починио још друге ствари. А упркос

тога је врло добар човек. И карактеран човек — Паприц га се боји као живе ватре“.

У шетњи Душек ми претставља човека у драгонерској униформи, коме су ноге у ланцима. Да се ланац не би вукао по земљи, излигнут је конопцем, чији крај држи хапсеник. Хоџа у раскорак, у лицу му интеллигентан израз, гледа као са неке висине из светло плавих очију — врло симпатична појава. А његова је историја, како ми је приповедао Душек, право мучеништво. Инжењер Кубалек био је, када је букнуо рат, запослен у Русији у Ревалу, а пре тога био је у Немачкој, Швајцарској, у Француској; чешко име, али је Немац. Када је букнуо рат, похитао је у Аустрију са женом и са два мала детета, на граници су га задржали, довели у Моравску Оставу подмаршалу Матушки, који му је рекао: „Ви сте руски шпијун! Своју главу можете сачувати само тако, ако саопштите све што знате за руску шпијунажу у Аустрији.“ Кубалек, вели, није знао ни за шта, одговарао је мало оштрије — и од тога доба остао је у канцама војне правде. Његова породица је интернирана у Хоцњу, он најзад доведен овамо у Беч. Једном се посвадио с профосом, сломио му сабљу и зато је добио окове, које носи и данас.

(Опазио сам, када ми је Душек причао ову историју, са још много детаља, чика Деклич је неколико пута мицао уснама као да хоће нешто да ми каже, и како му је при томе у очима поигравала лака, скептичка подругљивост — али се савладао и није рекао ништа).

Кубалек говори одабрано, чистим језиком интеллигента, његове примедбе о људима и стварима су тачне, отсечне и духовите, довољан је сам себи, то јест, не износи своју беду на пазар (а да има велику беду, то ми је рекао Душек), предао се својој судбини, али је и спреман, да остане при своме и да брани своје право до задњих последица

— интересантан човек. О својој историји није ми ништа говорио, разговарали смо о аеропланима — кажу да је служио и у пруској војсци у авијатици — објашњава ми поједине типове, њихова преимућства и махне, каже да је сам покушао да конструише нов апарат, али је дошао рат и свему је било крај.

Како ли је дивно јутро напољу! Плаво, проређено небо изгледало је више него обично, ни облачића на њему, само први златни бљесци сунца на рођају легли по њему, и птице, опијене свежим јутра, круже под њим у веселим круговима.

А ми се овде вртимо у гомили људи који говоре, кашљу и пљују, у диму смрдљивих цигарета, у смраду који овамо струји из нужника и соба, међу створовима које је људско друштво избацило из своје средине, ми, које је слепа правда бацила међу њих, љубавници слободе, ваздуха, светлости — „кад би се спустио такав аероплан,“ — почиње Кубалек.

„Одмах и без размишљања сео бих у њега и одлетео преко брда, долина и вода далеко, далеко иза црножутих граничних кочића,“ довршавам ја.

Неколико дечака, једва старијих од четрнаест година, трчкарају између нас и скупљају пикавце од цигара и цигарета.

„Колеге?“

„Да. Крали бакарне жице и продавали их.“

Дроњци на телу, крпе на ногама, беда и поквареност на лицу — четрнаест, петнаест година, а цео живот још пред њима — —

Опет смо у соби.

Господин Кранц!

Омален, јак, с војничком капицом накривљеном на глави, бркови es ist erreicht, добричина, благ израз у плавим очима — стоји на сред себе и окреће се.

„Кранце, овамо!“ зове га Хедрих.

Прилази нашем столу. Захваљујем му на кафи — он одбија, али је хтео да ме замочи, када будем једном писао о томе шта сам видео и кога сам све познао, да не заборавим на њега, зове се Кранц. Кранц,*) као оно што бива на мртвачким сандуцима. Кранц, лопов и ништарија, али једном би, вели, ипак волео да види своје име написано поштенom руком... Досад је било само у актима, пресудама, новинарским рубрикама из суда...

Верујем да је оно што други називају душом свети пламен у човеку, у некоме већи, у некоме мањи, у некоме само искрица, и тај свети пламен ствара нашу моралну, уметничку и човечанску вредност. У томе тренутку видео сам његову искрицу, како је у шали запламтела у очима тога разбојника...

„Кранце, колико још?“ пита господин наредник.

„Пет и по — то јест ако ми Паприц не дође под руку, када будем расположен.“

„Као синоћ?“

„Баш, као синоћ! Да ми је тамо био, што би летео по соби! Што би скакао!“

„Кранце, колико их је погинуло?“

„Четрдесет. Четрдесет празних флаша је тамо. Али зар је то вино? Да ми та битанга, тај бакалин једном допадне шака, рекао бих му, шта ради тиме што меша овакве помије.“

„Кранце, чује ли се што о амнестији?“

„Прича се. Веле, сада, после оних победа у Русији... Али то ће бити амнестија за нас, лаке преступнике; за вас, тешке злочинце, ништа! Ништа, господо!“

Гледа нас, убрајајући руком и нас патриоте и сотонски се смеје.

*) Kranz — немачки „венац“.

„Краставац ми дајте — глава ми као олупи-на,“ каже више за себе и иде вратима.

„Отварај, магаре!“ и удара песницама. „Шпо-неру, битанго!“ и удара ногама, да се врата све тресу и грме.

Шпонер отвара: „Де, де, де —“

„Идиоте!“ — каже му господин Кранц и оз-биљно излази.

16.

Са господином Фелсом и Голденштајном смо код трећег километра.

Неколико људи нас посматрају, неколицина кибицују игру вука и оваца на другом столу, го-сподину нареднику звиждуће господин Карл куплет из „Књегиње чардаша“, а он покушава да такође звиждуће, чика Деклич стоји на гомили сламари ца, чисти капу и испод ока гледа у велико дво-риште, по коме се сада шетају заробљени офици-ри, с времена на време упадне у собу кључар Шпонер, заурла неко име, што значи да тај човек има посету, одвешће га у салу где сме у прису-ству аудитора да разговара неколико минута о бе-зопасним стварима — пуши сваки, и очигледно празнично расположење распростра се по ћелији и по људима.

Улази господин Фидлер: „Хоће ли ко у ка-пелу на службу?“

Нико се не јавља.

„Незнабошци!“ псује и окреће се према ме-ни: „Да ли бисте ви хтели да завирите онамо?“

„Хвала, ја сам безверник.“

„Не мари. Само јевреје не пуштамо, јер то би ипак било мало и сувише. Али, ако можда имате неког познаника, са ким бисте хтели да разгова-рате,“ и господин Фидлер се тајанствено смеши.

„Разумем, али немам. За моје стихове крив сам ја сам. А како глава, — боли?“

„Ах, господине М., као да је неко размрскоа. Човек стоји испод животиње, сасвим испод живо-тиње. Животиња никада неће себе довести у ова-кво стање. Али ја увек говорим: да имам сина и када би тај мангуп почео да пије, убио бих га, убио, само ако га волим.“ И окреће се вратима.

„Господине Фидлере! Господине Фидлере!“ позивају га неколико гласова.

Господин Фидлер млатара рукама око главе, као да тера рој пчела које нападају, и за трен ока је напољу. И кључар Шпонер урла: „Ко се прија-вио да данас пише писма — за мном! Чекајте — цензуристе не! За њих ће се другачије удесити!“

Господин Шпонер нас одводи кроз ходник и разлаже ми: „Човек мора да виче, да виче, јака-ко, али немојте мислити, да ми то причињава за-довољство. Мирним речима не могу ништа да по-стигнем. Нико нема појма, каква банда су ови пољски јевреји! Човек мора да има плућа као ко-вачки мехови.“ (Код нас у соби нема пољских је-вреја, пада ми на памет, а господин Шпонер ипак виче — ако будем једном писао о овој хапсани, оштампаћу и ово његово објашњење, и овако ми га само зато даје).

Улазимо у изолациону ћелију, која је одре-ђена за оболеле од заразних болести. Овде је спремно неколико кревета, чак и умиваоник — сада су гурнули унутра два стола, једном страном уз кревете, уз другу су привукли клупе, по сто-ловима стоји мастило, позајмише нам пера, разде-лили према пријавама хартије, коверте и карте — и сада се може писати. Четрдесет, педесет људи гура се код столова, други чекају да се ослободи место и перо, домобранац с ножем на пушци стоји на вратима, ко је довршио писање чека да дође кључар, да му преда писмо и после се сме вратити

у своју хелију. Коверат се не сме затварати, писмо ће се предати истражном аудитору, који ће га прочитати, недозвољене речи или реченице прецртати, да се не могу прочитати, и како бог да, послаће га даље. Ако се пише матерњим језиком, даје аудитор писма на читање — евентуално и да се преведу — поверљивим тумачима, што увек траје неколико дана — тумача има мало и сви су оптерећени много важнијим пословима: превођењем конфискованих писама, писмена, брошура, књига, у моме случају и стихова.

Овде је као у кошници — један се гура на другог, распитују се за све могуће и немогуће ствари, пера шкрипе, грде и њих и што им на уста дође, смрад се не може издржати — намеравао сам да мојим драгима пишем што мање, али пишем још мање него то — здрав сам, мислим на вас, не чекајте ме, свакако није овде пријатно — крај —

И опет сам у нашој хелији и опадам да је могуће задовољно одахнути и у хапсу.

Господа Фелс и Голденштајн седе код нашег стола и наслонили главе у дланове. Тројка маршира своје километре, да под све грми. Седам на свој кревет насупрот ове двојице замишљених и сећам се и мислим — ништа велико — само на оно данашње раскречено перо. Тако сам се љутио пре четрдесет и више година, када сам почео да учим писање. То је било у Брандису — ја сиромашан ђак, који се није усудио да тражи од сиротих родитеља ни крајцаре. Једанпут сам случајно нашао извор пера — под једним прозором брандиског надвојводског замка их је увек лежало неколико. Горе је био уред и писари су их бацали, када више нису била за употребу. А ја их скупљао и писао њима у школи, а код куће писао задатке. Писао сам тешко: цифре су нехотице постајале сврачије ноге, слова орлове главе. И господин учитељ ме карао и претио ми, а после и кажњавао —

није било помоћи, нисам могао другачије. И нисам могао другачије ни тада, када ми је строго наређивао, да купим нова пера... Данас се то раскречено перо вратило у мој живот... и вратиће се кроз недељу дана — четрнаест дана — годину дана — две године — сада, кад умем да пишем и када сам се због извесног начина писања нашао овде. — Судбина има врашки начин за прављење кругова у животу људи, и затвара их тачно онде где је почела.

„Знаете, господине М., да не спавам по читаве ноћи?“ каже изненада очајно господин Фелс.

„Зар ни сад, после километара?“

„Није то у телу, то је у души — питајте Голденштајна.“

Голденштајн гледа тужно у празнину и клима главом: „Обојица не спавамо. Фрелих такође. Лежимо, размишљамо, а кад размишљање не одведе ничему, гледамо у лампу.“

„А каквих то имате брига? Каквих мука?“

„Радња, радња,“ уздише господин Голденштајн.

„Зграбили нас и затворили — човек не може да говори, писати се не сме, персонал не зна шта ће и нема интереса ни за шта — бог зна шта се догађа,“ објашњава господин Фелс.

„Добро. Радња. Замислите, да сте у својим канцеларијама, рецимо, читали писма — одједном пали са столице, позвали вашег лекара, прегледао вас он и констатује: запаљење слепог црева — што пре операција. Одведу вас у санаториум и кроз неколико часова сте на операционом столу. Расеку вас, запаљење је било акутно, лежите у соби, нудиља седи крај вас, ви сте на пола живи, без интереса ни за што на свету, и осећате само једно: ја сам на прагу смрти, живот се за мном може сваки час затворити. Радња — шта вас се тиче радња! Кореспонденција — какве глупости!

Живети, пре свега и једино живети! Овде сте — истина, у хапсу, али колико боље но да сте у болници. И — као што је то већ у Аустрији обичај — забранили вам све, али за неки дан ће вам дозволити да пишете, и доћи ће вам посете и најзад ћете одавде водити ваше послове као и из санаторијума.“

„Има право,“ примећује господин Фелс Голденштајну и дише лакше.

Голденштајн је, изгледа, скептичар или хоће мало више утехе: „Да, али већ толико дана не знамо ништа о жени, о деци —“

„Мој дечко је у првом разреду гимназије, имамо овде у Бечу приватну пољску гимназију,“ објашњава господин Фелс.

„Ви сте из Халича, је л' те? Дакле замислите опет: враћате се однекуд возом кући. Одједном воз стане — шта је? Гуприја испред вас срушила се у набујалу реку. Морате се вратити у најближу станицу. Зар на вас наша соба не чини утисак прљаве провинцијске чекаонице? Таква чекаоница је за сада ваш стан. Тамо живите и чекате, да се мост опет поправи. Када ће то бити? Не зна нико — месец дана, два, можда пола године — ви морате чекати, другог пута нема —“

„Има право,“ повлађује господин Фелс.

Господин Голденштајн ћути. Излажем даље. Објашњавам им све, што ми пада на памет и што би могло да падне на памет њима. Како је све у овом животу релативно, како се поглед друштва на хапсану мења, да реч „хапсана“ данас више нема међу пристојним људима онај значај, који је имала до пре рата (*die Masse macht es**, та маса људи, које је војна правда увукла у хапсане), како ћемо изаћи богатији ненакнадивим успоменама, како ћемо тек тада волети слободу — можда то нису

*) То чини маса. — Пр. прев.

били разлози, које сам овако формулисао, већ моје унутарње уверење, које ми се нехотице сугерирало — дао сам тим људима нешто од мога фаталистичког мира и душевне равнотеже — захваљују ми и стискају руке и господин Фелс каже ганут, да би већ сигурно „нешто“ учинио...

И господин Голденштајн мисли, да ће данас добро спавати.

После једанаест доносе хаузмајстори ручак. Чика Деклич лови месо из супе, у вариво је само посегао и са осмехом враћа порцију на даску. Данас се не псује, само се једноставно констатује да „то није за јело“ — јучерашње намирнице од бакалина још нису исцрпене.

Недеља је дан, када се кажњеницима сме доносити рубље и одело — одело мора бити дезинфиковано и из писмене потврде о извршеној дезинфекцији, која се мора поднети, мора се видети да је дезинфекција извршена у току последњих двадесет четири сата.

Издају нам те ствари одмах после ручка. Јозефинка ми донела јастук, покривач, одол и рубље. Моја кошуља већ је црна као земља — како човек постаје скроман — ја осећам необично блаженство што сам могао да обучем чисто рубље.

Један сат после подне. Рапорт! — Вечерњи рапорт је ту. Избројали нас и тиме је дан завршен. У шетњу се данас неће ићи.

Али у два сата се врата ипак отварају — да нам пропусте новог колегу. Улази старији човек са сламним шеширом, са наочарима, са куфером у руци и у гуменом огртачу. Ставља куфер до зида, стаје поред њега и објашњава: „Господо, ја сам овамо дошао омашком — кроз један сат бићу на сигурно пуштен на слободу.“

Смешкамо се.

У четири сата је устао, узео куфер и стао код врата.

Шест сати. Још стоји и чека.

Осам сати. Вечерамо. Наш новодошавши сео на куфер. Али код врата.

Скоро ће девет. Птица је опет запевала. Птица — једини створ, који својевољно станује у овој згради. Разбацују се сламарице, људи се свлаче. Господин Карл пита дошљака, хоће ли да легне. Он каже да ће лећи, јер је уморан, али неће се свлачити. Преко ноћ ће га сигурно звати и извести одавде.

Пола десет. Лежи у огртачу, само је скинуо шешир. Глава му је потпуно ћелава.

„Слушајте,“ каже му артиљерац, коме је сусед, „скините тај огртач, страшно се осећа, и како се зовете?“

„Симон Лам,“ одговара упитани и скида огртач.

„Лам из Брода?“ пита господин Фелс.

„Да. И овде сам омашком. Кажу, да сам хтео сина да сачувам од војске, али мој син је отишао да служи, изгубио је леву руку, сада има протезу и служи у канцеларији — сигурно ће ме одавде извести ноћас. —“

„Свуците се, господине Ламе, и гледајте да заспите,“ господин Фелс устаде, приђе ми и рече ми тихо: „Један од најбољих пољских јевреја, колико год их је било у Галицији. Поседник, данас је свакако просјак, на његовом имању башкаре се Руси, али он је био добротвор целе околине. —“

Господин Симон Лам се скида: „Па шта, ако дођу и позову, обући ћу се у року од пет минута.“ Кроз собу разлеже се смех.

17.

Понедељак увече.

Понедељак ми је увек одвратан дан и изгледа да да ће ми у хапсу још више огадити.

И као да се цела шездесетица слаже са овим мојим мишљењем: ујутру су устајали мргодни и са псовкама — само господа Фелс и Голденштајн су изјавили, да су најзад могли спавати — артиљерац није хтео ни да се облачи, Хедрих зевао да су му сузе полазиле на очи. Буде се мргодио — уопште нигде није било љубазног погледа и речи задовољства. Наш јучерашњи новодошавши, господин Симон Лам, навукао опет свој гумени огртач, метнуо шешир на главу и чека. Није хтео да иде ни у шетњу, да не би мимоишао гласника слободе. Ипак је отишао, пошто га је господин наредник уверио, да ће га позвати и из дворишта, али у шетњи је непрестано окретао главу према вратима, где је стајао домобранац са бајонетом.

Када смо се вратили, повукао је у страну Хедриха — добре плаве очи нашега берберина биће да су побудиле поверење у господину Ламу — и питао га, ко сам ја кад имам нарочити кревет, плави покривач и сви усоби преда мном имају респекта, а драги Хедрих, који се радо с људима шегачио — али то тако мило и пријатно, да се на њега није нико могао да наљути — рече му шапатом, да сам гори злочинац од двоструког убице, на шта је господин Лам климнуо главом и изјавио, да сам му одмах пао у очи и да у мени мора тако нешто да буде. После је ћутећи чекао даље.

Одвратан понедељак. Човек нема воље ни на те километре.

Чика Деклич је донео суд воде, увукао се у кабину и прао. Буде се попео на сламарице и почео да хрче, чика Николоди, увијен у плед, седео на свом куферу и гледао у под, Тирони се спријатељио са др. Смречањијем и причали су нешто,

артиљерац је тражио некога ко би са њим играо вука и оваца — у то упаде у собу Паприц.

Паприц са сабљом која звецка, у раскопчаном шињелу — успела копија немачког монарха — и са брковима — *es ist erreicht*. Стаде, погледа — шездесетица се утишала, иначе нико ништа. „*Habt Acht!*“* заурла бесно, „ко је овде командант собе?“

Господин наредник гурну напред поднаредника Крецера, он изађе и јави се. Паприц га одмери два пута од главе до пете, разуме се уништавајућим погледом, и отпоче: „Зар ви не знате шта треба? Када уђем у собу имате да командујете *habt acht*, имате да станете и да ми се јавите! И цела соба има да стоји *habt acht*, не сме да макне — бандо мизерна — ја ћу вас научити — а како ви тамо стојите, хемпо једна,“ раздра се на господина Фрелиха, „бацићу вас у тамну ћелију на двадесет четири сата — а гле, онај тамо лежи па спава — доле, доле — (Буде скочио доле и отвара у ужасу сањиве очи) — лепо друштво, и још добровољац — а ви, скините шешир.“ издра се на Лама. Са ходника се зачу Кранцов глас, претседник хаузмајстора је певао:

*Im fernen Afrika,
da wächst der Paprika —***

Паприц је црвенео и бледео, али није истрчао. Још је мало претио и дерао се, после је изашао.

„Још је пијан од јуче,“ рече Хедрих. Господин Лам је опет метнуо сламни шешир на главу.

„Та ја му се тек нећу јављати —“ поче да објашњава господин наредник.

„Ово је дрскост,“ дође к себи господин Фрелих, „требало би да му неко скрене пажњу, да се само официрима виче *habt acht*, и да он као рачун-

* Мирно. —

** Далека Африка: ту расте паприка. — Пр. ур.

ски подофицир нема право да носи официрску сабљу.“

„И уопште да нема право на инспекције и на такве претње,“ додаје господин наредник. Господин Фелс се сажали на Лама. Узе га испод руке и доведе моме кревету.

„Господине М., јуче сте нас толико окрепили и оснажили, узмите у заштиту и господина Лама, реците му нешто.“

„Скините шешир, скините огртач, обесите га тамо и гледајте, да се разузурите као код своје куће, остаћете овде неколико месеци.“

Господин Лам ме погледа унезверено и, устручавајући се, ипак скиде огртач и шешир, па седе.

„Добро је,“ рече господин Фелс. „А километри?“

Шта ћемо, да се почиње.

Ходали смо ћутке. Дошао кључар Шпонер, прозвао неколико имена, међу њима Тиронија и д-р Смречањија: „Узмите ствари, ићи ћете на први спрат.“ Били су премештени.

Опростише се и одоше.

Ходали смо даље.

Неколицина су гласно изјавили своје задовољство због одласка Тиронија. Огаван човек са оним његовим кашљем — господина наредника прође воља за јелом, када тај звекан кашље —

Када смо „прогутали“ наше километре, седнем на сламарицу и посматрам како маршира друга тројка.

После сам се зажелео да нешто читам. На столу се ваљао један део Герштекера и некакав Гангхофер. *Das ist kein Kaffeehaus vor mir**; паде ми на памет (тако говоре бечки Јевреји). „Буде, имате ли шта за читање?“

*) Није то кафана за мене, т. ј. „и, није то за мене.“ — Прим. прев.

Буде ми даде неколико Роденбахових приповетки и „Живот Јулија Цезара“ од Наполеона III. Почео сам са приповеткама. Аутор „Бруга Мртвих“ ме разочарао. Ко је научио да чита искрене и дубоке Русе, наћи ће ретко када задовољства у страним литературама. Све је тако мртво, тражено, удешено и без живота — човек би стварно жалио за временом, да га толико нема. Када би некоме пало на памет да чисти, радије бих посматрао покрете метле и витлање прашине — у томе има више живота, но у тим бескрвним људима, о којима читам. Али Вороњин није више ту и његова метла је напуштена.

После ручка, који нисам ни додирнуо, био сам опет позват код аудитора у Тигергасе. Домобранац преда мном, домобранац за мном — улица и људи тако чудни, као да су са другог света — ето, како сам већ научио на хапсану! Мирно сам мислио, да ће то бити оно друго саслушање, које ми је д-р Франк обећао за прошли петак или суботу, али нисам се тешио — нисам веровао, да би то значило преокрет у мојој судбини.

Франк чист, избријан као први пут и исто тако одмерен, саопшти ми да имам посету.

Д-р Т., Немац, кога познајем већ низ година. Први човек који ме је некада посетио у Рудолфинерхаузу после операције, први, који ме посећује у хапсу.

„Драги М.,“ поче и глас му задрхта.

„Докторе, никаквих сентименталности. Затворен сам због четири глупе песме —“

„Молим,“ прекиде ме д-р Франк.

„А, да. Није слободно. Лепо. Здрав сам, као што видиш, свакако у затвору сам, али осам часова дневно имам најлепшу слободу —“

„Како то? Идеш у шетњу?“ пита зачуђено д-р Т., а Франк ме радознано погледа.

„Не. Осам сати спавам, а ти знаш, да су

снови важан део мога живота — и сањам о слободи. Сваке ноћи сањам о слободи и да овде славни уред (окретох се Франку) само мало у то сумња, ставио би ми домобранца уз кревет, који би морао сваких десет минута да ме буди: Хеј, хеј, зар сањате о слободи? То је забрањено, ви сте у хапсу!“

Д-р Франк се усиљено насмеши.

„А иначе?“

„Иначе живим у ђубрету и посматрам драгу Аустрију са дна, што је такође врло интересантно.“

„Да ли ти шта треба?“

„Држава ми даје све што не могу да употребим — хвала ти.“

„Господо,“ и д-р Франк извлачи сат, „морам, на жалост, констатовати да имам врло много посла —“

„Докторе, да не задржавамо славни уред у његовој делатности. Он заиста има врло много посла —“

Пријатељ је морао мало да причека, док ја не одем — по свој прилици зато, да се још некако не бисмо договарали напољу — ђаво нека верује тако неком песнику!

Домобранци ме одвели натраг и предали профосу. Када сам се опет нашао у шездесетици, заболеше ме очи од уличне светлости, од које сам се одвикао.

И опет се отезали минути и часови, сваки имао оловне ђонове, ниједан се није журио.

Почео сам да читам Јулија Цезара, и сетих се његовог Коментара о галском рату. Gallia est omnis divisa in partes tres*... Наполеон их се придржава... каква разлика између њих и Тацитове

*) Галија се дели на три дела... (почетак Цезарових „Коментара“). — Пр. ур.

„Германије.“ Цезар је као сигуран математичар, читалац има осећај сигурности и верује му, док код Тацита није тако... И гле, каквим је елегантним стилем владао тај Наполеон III! И какво је знање имао! Цар!

По соби тутње кораци, али иначе непрестано лежи на свима оно одвратно расположење понедеоника. Тишина. Ако се неко нашали, биће то неумесно; нико се неће ни насмејати.

После подне у шетњи био сам са инжењером. Желео би, да има неколико килограма динамита...

После шетње је господин Фелс опет дошао код мене. Да ли стварно верујем да ће се њима, цензуристима, одобрити писмена веза са породицом и да ће смети примати посете. Иначе се већ умирио. И када изађемо, да ли ћу му учинити задовољство, да с њим и са његовом породицом један пут вечерам. Вели, да сам му својим јучерашњим разлагањем стварно спасао живот...

После је позвао господина Лама и рекао му, ако му буде тешко и тужно, нека се обрати мени, да га утешим. Каже, да сам мудрији од ма кога рабинера.

„Ја знам, и врло опасан човек,“ повлађује господин Лам — биће да је погрешно разумео.

Читао сам још мало. И када је почео да пада мрак, било ми је мило што тај дан умире.

Такав понедеоник стварно нема друге вредности осим што нас је довео мало ближе — чему управо? Слободи?... Животу?... Или само своје крају?

18.

Наше Званичне Новине то је господин Фидлер. Сваки дан доноси пошту која је стигла, јавља ко ће бити премештен из наше ћелије и куда, ко-

лико ће место њега доћи нових, јавља о висини новца, који је стигао за овога или онога, после у „са свих страна“ или у „дневним вестима“ каже понеку новост из унутрашњости хапсане, која уосталом може бити и анегдота — и иде у другу ћелију.

Писма која примамо, разуме се, цензурисана су од стране истражног аудитора: мени господин д-р Франк прецртава доследно, по обичају царских цензора, име сваког човека који ме поздравља, имена познатих људи за које ми се пише да су болесни, да су умрли, или макар само то, да су питали треба ли ми шта — овака опрезност једне велике силе свакако чудновато утиче на затвореног књижевника.

Када за кога стигне новац, господин Фидлер јавља само износ — никада пошиљаоца. Биће да је и то више наређење државне опрезности. Али то бар доводи до комичних ситуација: неко добије новац који није чекао, и то су обично мањи износи, а неко опет чека и чека, не може да се начека и неће дочекати. У ратно доба појавиле су се у Аустрији огромне масе сувоземних ајкула, на железницама апровизиционе ајкуле, у хапсанама новчане ајкуле. Тражио си писмом паре, одговорено ти је да су већ послате — сваки дан дође господин Фидлер и јавља — али за тебе није дошло ништа. Рекламираш — узалуд. Молиш господина Фидлера, да погледа још једном у канцеларији — погледао је — ништа. Тек кад почнеш да претиш доставом код истражног аудитора, отиде господин Фидлер још једном у канцеларију и гле: „Баш сада стигло је за тебе 300 К. Баш сада.“ Или како добричина господин Фидлер додаје, било је погрешно уведено и сад су тек приметили.

Господин Фидлер је такође кажњеник, али има званичну функцију, коју врши у канцеларији нашег профоса, и она га ставља на „њихову“ страну.

А има и дискрецију личности званичног круга: неће прозборити ни речи, која би у нашим очима могла да понизи власти, владу и њене органе — „са свих страна“ и „дневне вести“ код њега су исто тако невине, као одговарајуће рубрике у ма коме земаљском званичном листу.

Душек, који радо прави афоризме, каже: „Нигде се не краде у Аустрији толико колико у хапсу.“ Чика Деклич, поред Душека други сениор наше собе, створио је из својих искустава ову вечиту истину: „Tutti Falotti.“*)

Строго је забрањено читати друге новине. Ми их, разуме се, читамо и чудимо се зашто су забрањене. Офанзива наше војске против Италије славно напредује, побеђујемо код Арсијера, Асиага, у унутрашњости земље је дубока тишина и задовољство, ако овде онде и узропће какав незадовољник, да имаш карте на све а да се ништа не може добити, читаће да Француској прети глад, да је Енглеска исцрпена и да Италија такође ничега нема зашто нам крај наше хране ипак забрањују читање оваквих побуђујући-умирујућих вести не схватамо.

Цензуристе набављају Neue Freie Presse, Хедрих са својих берберских шетњи доноси Kronen-Zeitung и Neues Wiener Journal, Кранц чита Extra-blatt и шаље ми га већ око девет сати, у подне имамо Zeit и Neues Wiener Tagblatt — из профосове канцеларије.

Цензуристима је најзад дозвољено општење са светом. Када ми је то господин Фелс јављао, додаде с хвалом по мене: „Имали сте право. Све сте тачно предвидели.“

Славни уред је дуго и темељно размишљао, како да буде сигуран од њихове семитске преваре. И измислио ово: даће им по табак хартије у сваку хелију и цензуристе ће један за другим кратко и

у мало речи написати, шта има да јаве својим породицама, трговачке наредбе и саопштења својим канцеларијама — да би њихове душе биле мирне и да држава не носи кривицу што упропашћује своју трговину. Истражни аудитор је после све прочитао, цензурисао и његова канцеларија исписала та саопштења на поштанске карте и испослала. Када су дошли одговори од породица и канцеларија, нису их цензуристе добили у руке, већ је дошао аудиторев писар, позвао их све у једну собу и прочитао им одговоре. Овако се монархија чувала од свих могућих подвала својих иначе свуда фаворизованих љубимаца, који су овде пали у немилост.

Чим се господин Фидлер појавио са табаком чисте хартије у хелији, где је ко био дојурио је њему, да би и њему требало — господин Фидлер се смешкао и одговарао на те молбе само дизањем и слегањем рамена; и цензуристима је одбио да дозволи више него што је наредила висока управа, али господин Фелс, као некада римски Курцијус, одлучи се на скок у провалију: проговорио је шепатом неколико речи са господином Фидлером, које је овај пажљиво саслушао и одговорио исто тако тихо, после чега је господин Фелс позвао господина Голденштајна, говорио и с њиме, господин Голденштајн је климнуо главом и рекао, да се то разуме само по себи — и зачас је господин Фидлер био ту са неколико табака хартије. Нудио је и мени, ако хоћу нешто да прибележим. Одбио сам.

За идућу суботу наручио је господин Фелс код бакалина, који нам је лиферовао намирнице и друге ствари, кошуљу, господин Голденштајн такође једну, трећи цензуриста, господин Фрелих, метлу и четку за одело — а када се после у суботу увече зачула из хелије кандидата рабината побожна шабеска песма, и одмах била прекинута дивљачком циркуском музиком из хаузмајсторске

*) Сви допуже. -- Прим. прев.

собе, осмехнуо се господин Фелс и рекао господину Голденштајну: „Пију наше кошуље.“

„И моју четку и метлу,“ додаде господин Фрелих.

Када су стигли први одговори за цензуристе и када су им у соби бр. 62 прочитани, вратили су се наша три цензуриста врло љути. Седео сам на своме кревету и читао Јулија Цезара; господин Фелс је молио за извињење што сметају, али хоће баш да ми кажу, па нека сам судим. Писар који им је читао одговоре, подражавао је хотимице јеврејски изговор тако, да је то био скандал. И кад човек има на уму, да су то речи њихових супруга, поздрави њихове деце — —

„И тај писар, то је ђак-војник, образован човек,“ примећује господин Голденштајн.

„А сигурно је и сам јеврејин,“ додаде огорчено господин Фрелих.

„Да сте га само чули, како је читао Маутнеру: Es küsst dich ewig deine Lene,“*) љутио се господин Фелс.

„Или мени: Moritzchen ist brav und Alfred lernt fleissig**) — знате, већ сам мислио да ћу му нешто рећи,“ узрујава са господин Фрелих.

„Зар сте му уопште нешто рекли? Опоменули сте га?“

„Како да га опомињемо? Само бисмо погоршали наш положај...“

Видим да сам у своме причању прешао читав низ дана. Један лично на други, сви били сиви као друмска прашина, сваки изгледао бесконачан, а ипак, када човек погледа за њима, губили се тако брзо као да их неко удара бичем. Душек има право: дани дуги, али седмице кратке.

Добио сам посету.

*) Љуби те твоја до гроба Лена.

**) Морицику је добар а Алфред учи вредно. — П р у р.

Дошла ми жена из Прага. Др. Франк јој је одмерено понудио столицу, сам је сео код нас, да буде троугао потпун, и слушао. Била је мирна и ја јој за то био захвалан. „Они“ не смеју да виде слабости ни код кога од нас. Причала ми, да неки журналиста објашњава разлог мога хапшења тиме што сам хтео да отпутујем — у Швајцарску. Песник, и да бежи? Не, политичар ће и да отпутује — то је у реду, али песник не. Ја сам овде због „узашћених песама“, додаде Франк овога пута сам.

„Деца?“

„Болесна. Имају богиње.“

„Поздравите их.“

„Можда бисте хтели књига?“ пита Франк.

„Књиге можете примати — али разуме се, морам их прво прегледати.“

„Хвала. Нећу.“

„Али ви сте увек говорили,“ каже ми жена, „да када бисте били затворени, да вам пошаљем Молијера.“

„Молијера можете читати,“ изјавио је Франк.

„Хвала, не.“

Франк назначи жени гестом, да ми га ипак пошаље. И извуче сат...

Устадох. Десет минута је прошло. Жена може опет натраг у Праг...

* *

*

После неколико дана опет посета. Госпођа М. Л. Такође из Чешке.

Када су ме домобранци водили у Тигергасе, угледао сам у једној улици Јозефинку. Сирота... стајала је тамо и гледала разрогаченим очима свог господара.

Госпођа М. Л. држала је у руци три дивне руже и пружи ми их.

„Молим,“ спречи је др. Франк, „није дозвољено.“

„Али погледајте, то су руже, нема у њима ништа —“

„Молим, наредба!“

„Однесите их опет, милостива госпођо,“ рекох. „Тамо где ја живим, издржи само човек, цвет не.“

„Сме ли помирисати?“ упита госпођа М. Л. са фином иронијом.

„Молим, да примирише сме.“

Прошло је десет минута — Франк извади сат. Госпођа М. Л. могла је опет да отиде у Чешку.

* *
*

Изгубисмо чичицу Николодија. Дошао кључар Шпонер, одвео га у канцеларију, и када га је кроз пола сата довео, поче чича да купи своје ствари — пуштен је из хапсе, а има да иде некуда у Горњу Аустрију, у логор за интерниране. Господин Фидлер однео му куфер у профосову канцеларију — наручили су за старца кола, која су га, у пратњи домобранца, имала да одвезу на станицу. Праштао се ганутљиво, сваком у соби је рекао нешто лепо што, разуме се, нико није разумео, и сваки је опет њему рекао нешто, што он такође није разумео — као што то већ бива међу аустријским народима. Чичица је био Талијан, и код нас у соби могли су с њим да се споразумеју само њих тројице: Буде, чика Деклич и ја.

Док се праштао, господин Карл је манипулисао око његовог завежљаја — чича је имао ручни завежљај, у њему парче хлеба, кајмака и три уштеђене боце вина — па му са упадљивом услужношћу однесе завежљај код профоса.

Увече после тога почео је господин Карл да

весело пије. Пио је Николодијево вино, оне три боце, место којих му је ставио у завежљај три боце пуне воде.

Сутрадан ујутру упаде бесно господин Фидлер код нас, псујући на непоштеће света, на лоповлук који се шири и у хапсу, на свињарију, којој нема равне — оне флаше, у којима је вино већ било промењено у воду, задржао је у канцеларији и дао чичици на пут друге три, које је напунио — такође водом.

19.

Теку дани и пролазе недеље.

Каткад се сећам и размишљам и са чуђењем констатујем, да се видик мога света потпуно сузио и да сам се овде већ сасвим асимилирао. Свакодневно читам новине — али осећам при томе као да оне доносе вести са неке удаљене планете. Офанзива у Италији обустављена.... Брусилов наступа према Черновицама.... таласи рата бацају се тамо амо..... ја знам, да пре његовог свршетка не могу ни сањати о свршетку свога боравка овде — а ипак не желим његов крај — значи, да сам се потпуно прилагодио...

Догађаји мога малога света почињу да ме интересују у већој мери но што сам за мога доласка слутио. Шта се догађа у Чешкој не знам. Из новина добијам утисак, да цела земља лежи под белим снегом цензуре, опрезно и добро обучени људи ходају по изгаженим стазицама — да ли наша земља дрема, да ли је мртва, тешко је погодити. Тиха је. Бар да један једини глас узвикне: Живимо — мислимо на све вас!.... Ништа се није чуло. И ако се чуло — била је вест о новом хапшењу, новој истрази.

Идем у шетњу, читам Јулија Цезара, прела

зим својих осам километара на дан, увече пазим да не пречујем песму птице када после вечере ћаскамо са главама тако близу један до другог, да се дим наших цигара стапа у један једини стуб — каткад у ходнику сретнем др. Крамаржа, Рашина, Хоца, Бурживала, Војну, дир. Пилата — ја се враћам у нашој групи са шетње, они иду у шетњу — увек гледам свима тим нашим људима у очи, да ли им хапсана још није опустошила душе, и уопште посматрам какве драме и лакрдије испреда живот, тај лењи а каткад и вулгарни аутор, у догађајима људи који животаре око мене.

Паприцов ђеф забранио је изненада јеврејском добротворном друштву, да шаље кандидатима рабината ритуелне ручкове. Кандидати су се узбудили, послали депутацију профосу, профос слегао раменима. Кандидати изјаве да се одричу јела уопште, да ће радије помрети од глади, а одговорност за то нека падне на управу хапсане. И почели да гладују. Наиме одбијали су хапсанску храну, коју смо уосталом одбијали и ми који нисмо гладовали, певали свако вече своје поносне религиозне песме — а кадгод су имали прилике, увлачили би се у друге собе, молили хлеба, мењали цигаре и цигарете за сардине и масло, просјачили сира, јаја — и славној управи непрестано претили да ће скапати од глади. Профос се смејао, кључари причали, какве банкете приређују ти драги кандидати пре него што почну с певањем, и у песму им је редовно упадао Кранц са својом циркуском музиком.

У соби имамо новајлију. Старији човек са проређеном белом косом, побожним плавим очима, избријан, мирних покрета — Хедрих га је осмотрио и увераваше ме, да је то некакав католички поп. Новајлија је погледао унаоколо, радосно пришао господину Фелсу и Голденштајну, а господин Симон Лам му се јавио као стари познаник, те је

тако дошљак могао да одахне: „Хвала богу — сад сам као код своје куће.“ То је био господин Арон Вилдер, хотелијер из Кракова, и дошао је код нас зато што је „прекомерно избегавао војну службу“. Чика Деклич убраја ову врсту људи који се не гурају напред међу фалоте. Господин Вилдер позајмио је господину Фелсу за време заједничког боравка свој сат — случајно његов нису одузели у главној канцеларији — господин Фелс је изјавио, да је овде већ „малте не“ задовољан, јер бити без сата значи бити без леве руке. Господин Вилдер је познавао већ неколико хапсана из искуства — тамо су га увек довеле неке лиферације — описивао их је и срањивао са овдашњом, и вазда би овдашња при томе испала жалосно: галицијанске хапсане — то су гостионице, хотели, санаторијуми а ово је нездрава и одвратна јазбина. —

Инжењер у шетњи мало развезује. Када је у Моравској Острави доведен пред подмаршала Матушку и није хтео да призна да је руски шпијун, јер то није била истина, војни достојанственик обрецну се на њега: „Ама ви сте Чех!“ „Молим, имам чешко презиме. Кубалек, истина, али Немац сам. Чешки не знам ни речи.“ „Кубалек — чешко име, чешко порекло, па макар и Немац да сте, ипак имате велеиздају у крви.“ А тај достојанственик се звао Матушка.....

Када је био доведен овамо у Беч, интернирали су његову жену и два мала детета у логор код Хоцње. После неколико месеца позвао га је аудитор и сухо му саопштио: Према саопштењу које је овамо стигло од заповедништва логора у Хоцњу, умрла је ваша жена од тифуса тога и тога дана, ваша деца су у Пардубицама у сиротишту. — „У тај час ја сам постао руина од човека. Жена мртва, деца ће бити васпитана чешки, када изађем нећу их познати, бићу им туђ, нећу се са њима моћи ни споразумети,“ вели ми гласом пуним толиког

убеђења, да сам му поверовао и дао му две цигаре.

Сада му дајем увек две цигаре, сваки дан — увек ми прича одломак те његове историје, која срце пара. И Душек му помаже, какогод може, и Буде — само чика Деклич ћути о њему, па чак и јогунасто.

Неко је код главне капије фелдвоблу предао за мене три дивна божура, сам профос ми их донео у собу. Моји сустанари су се скупили, посматрали тај тамно-црвени поздрав са онога света. Хедрих их је мирисао и чудео се што не мирисају — морам згодном приликом да кажем Франку да сам их добио, да стоје у нашој ћелији на столу, да држава траје и даље и да се ни хапсани није ништа догодило. —

И опет дошао новајлија. Човек-мачка, рекао бих, али лепа мачка. Нежне очи, као сомотске сав некако као од сомота — покрети, ход, говор — уосталом, Мађар је, много га не разумем. Хапсана на њега чини утисак његове куће, ништа га не изненађује, у свему се познаје, једва што је преспаво прву ноћ (дошао је предвече) и већ му је нека рука, када смо се враћали са шетње, гурнула у собу пакетић, који је брзо сакрио између сламарица. Када се смирило и врата затворила, извади из њега саламе, хлеба и кутију врло финог као златна женска коса насеченог дувана — цела соба отворила је похлепно очи, али човек-мачка лако, као да је од гуме, догега се до мене, погледа ме љубазно, меко у очи и, пружајући ми отворен пакетић, проговори: „Tessek!“

Одбио сам: *En nem szivarzok cigaretten*“ (Ја, истина, пушим цигарете и то радо, али моје знање мађарског није било довољно за какву другу реченицу).

„Tessek!“ замолио је наново.

Захвално сам се насмешио и завртео главом.

Растужио се, као да га је озбиљно дирнуло што сам га одбио, и отиде. Никога даље није нудно.

Мало доцније дошао је Хедрих са берберске скитње и донео „Extrablatt“, тајанствено ме позвао у угао иза сламарица и показивао ми локалну вест. Краљ мађарских кесароша ухапшен. Јуче на трамвају... А то је био наш нови колега. Пошто је осим тога гајио и извесну одвратност према војној дужности, а показао ју је неприсуствовањем у највишој служби, затворили га у војни затвор. И то код нас. Али још пре подне кључар Шпонер га је одвео, — говорили су, на сигурније место.

„Зато што је краљ,“ примети наш добричина Хедрих.

Др. Франк ме позвао поново.

Успут сам опет угледао Јозефинку — па зар та девојка трчкара око хапсане цео дан?

Франк ме обавести, да ће око десет сати доћи посета код мене; затим, да овде имам Молијера, кога ће ми у току поподнева послати у хапсану; најзад, да је ту молба моје жене, којом моли да ми се дозволи да се храним из кафане.

Учтив сам и пријатан наспрам свих људи целе хапсане, али овога Франка некако не подносим. Он је за мене непосредни представник онога што ме је бацило у клоаку људског друштва, он је заступник моћи која тако безобзирно поступа према целом моме народу, он је човек Немац који је преузео моју ствар, а не зна о мени, о моме раду, о моме положају ни једне једине речице више но што ће му рећи рапорти државне полиције; обећао ми на дан мога хапшења друго, мериторно саслушање „у петак или у суботу“ (тон његова гласа умирујући, пун наде, још ми звучи у ушима, а ја, лудак, заиста му и веровао неколико

часова) — чим је изговорио реч „молба“ рекао сам: „Баците је у корпу!“

„Не молите ви, моли ваша жена,“ примети са висине, са осмехом.

„А ја желим да ту молбу баците у корпу, не тражим од вас ништа!“

„Та молба ће ићи редовним путем даље,“ ре-
ше он суво.

Куцање. Ушла је посета — проф. Ерлих са правничког факултета универзитета у Черновица-
ма. Некадашњи учитељ др. Премингера. Упознали
смо се пред почетак рата, препоручио ми га при-
јатељ Котјера, долазио је, дебатирали смо о лите-
ратури, политици, стварима садашности и будућно-
сти — сада ме посетио у хапсани.

„Професоре, ево, већ је дошла она боља и
праведнија Аустрија, коју сте ми толико пута про-
рицали, а ја сам у њој,“ дочекујем га.

Славна власт седа у троугао са нама.

„Стрпљења, песнице, све ће доћи. Ви знате,
Данте: Пакао — чистиште — рај.“

„Хвала вам на лепој перспективи. Код нас за
сада виче и урличе из свих кутева: *Lasciate ogni
speranza.**) А знате ли, уосталом, да почињем ве-
ровати у бесмртност духа?“

„А, студирате?“

„Да. Проучавам Аустрију одоздо. И нашао
сам, да у њој непрестано живи и влада дух по-
којног Клеменса Вацлава Лотара кнеза Метер-
ниха —“

„Ви, Чеси, чини ми се,“ поче проф. Ерлих,
као да се је припремао на предавање, „имате сви
нагон према мучеништву —“

Ја се почех смејати: „Да, славне власти има-
ју овде,“ и показах ногом на пакете и куфере сва-
којакних хартија, покупљених приликом кућних пре-

*) Оставите сваку наду — Данте.

треса, „гомиле молби: то ми молимо за претресе,
за затварања, за процесе са осудама, једном речи
— за мучеништво.“

„Проћи ће и то, и биће другачије,“ умиривао
ме професор оптимиста.

После се са Франком упустио у разговор у коме
сам суделовао само једним јединим афоризмом, да
Аустрија пати од хипертрофије чиновништва. Го-
ворили су о рангкласама, о напредовању у служ-
би, о Премингеру, о овим и оним професорима, и
тако су се забављали да нису ни приметили, како
време пролази. Четврт сата — пола сата, Франк
никако није извлачио сат.

Устао сам сам: „Господа ће извинити, морам
кући.“ —

Пролазе часови и дани — човек не дочекује
ниједан радосно, ни за једним не гледа тужно.

Хедрих би често пута сео насупрот мени, на-
слонио се лактовима на сто, заклатио цигаром у у-
стима, као да отвара кљунић и говорио убедљи-
во: „Знате, господине М, не бих имао ништа про-
тив тога, да овде останем доживотно. Мене та
хапсана никако не тишги. Људи су овде добри,
искрени —“

Тај добар дечко види све кроз вео своје чи-
сте душе без захтева.

Па зар ја, у ствари, имам нешто против не-
кога? Крадљивци, варалице — истина, али зар има
међу њима ма и једнога, у коме не би било бар
искрице светог пламена?

Довршио сам читање животописа Јулија Це-
зара. Књига која фасцинира — у часовима, када
сам је читао, нисам био у хапсани. Када би слав-
не власти слутиле, како и куда таква лектира од-

носи људску душу, сигурно не би овамо пропуштале књиге. Ако је тело лишено слободе, не би требало дозволити ни духу да лута — а најмање по старој Галији и у временима удаљеним од нас две хиљаде година. Али то је оно старо материјалистичко јаваш-јаваш: брину за тело, а међутим дух — шта их се тиче дух!

То дело је строга научна историја највећег генија антике, Јулија Цезара, а химничка апотеоза идеје Наполеонизма. Као да иза прилике римског императора стоји прилика првога француског цара и као да је обасјава свако дело, свака идеја, сваки план Римљанинов. И нигде се не може рећи, да би књига патила од сувише наметљиве политичке тенденције — то је скроз поштено научно дело, писано духовитим сјајним стилем, како умеју писати само француски историчари. Само једна околност ме чуди — не у тексту, него на корицама: ауторово име. Наполеон III. Не, ова књига није изашла из пера његова пера. Дух би могао бити његов, и пре свега могла би да буде његов рад ова нехотична тенденција, али дело није његово. Тај несретни политички шепртља, који се дао довести до Седана, незграпан стилиста, чији журналистички концепти нађени после 2 септембра 1870 у Тиље-ријама буде само милосрдан осмех, тај уморни „Сфинкс“, како промиче у дневницима Гонкура — тај свакако није имао толики душевни фонд, да би из њега могла изаћи историја Јулија Цезара. Дириј, Виктор Дириј, коме је бонапартизам, или радије наполеонизам био религија, он је сигурно писао ово дело од првог па све до последњег реда — Сфинкс, ако је већ много учинио, побригнуо се за археолошка испитивања старе Галије. Историја римског царства, коју је Дириј издао под својим именом, непосредан је наставак Јулија Цезара — исти стил, исти дух. Дириј је онај, чијег сам се одушевљеног наполеонског Вјерују из

предговора за Барасове мемоаре морао при читању и нехотице да сетим: да пред лицем Вечности није злочин пустити да се убијају људи. Да људска биљка има право само на кратак рок живота — ко је пре времена отсече, помаже јој, јер она ће поново никнути. Али злочин је понизити душу народа — човек ће проћи, душа остаје, рађају се све нови и нови људи, али за подизање душе нема никаквог средства, јер ране у души залазе дубоко и лече се врло споро. А злочин кварења народне душе Наполеон није извршио. И да народ, који често срља распадању и пропасти, бива чешће пута сачуван ратом, као потребном хируршком операцијом — — — и како се је преварио Дириј, који је тако јасно видео и посматрао прошлост, у стварима и људима садашњице! Управо тај Наполеон III., чији је престо имао да се подупре самим Јулијем Цезаром и великим Корзиканцем, понизио је, обешчистио и до пада довео Француску — а овде је опет истина, да песници боље виде од историчара: Виктор Иго је судио и осудио Наполеона III. — и историја му дала за право. Наш Ригер — свакако у сагласности са својим тастом — поднео је истоме Наполеону III. меморандум, мало година пре Седана. Да је пак Мицкјевич — песник — видео у њему некада спасиоца Пољске — о, тада је могао да верује: пола Европе се дигло против деспотског цара Николаја I., и Наполеон, велико, славно име, стајао је на челу те коалиције. То је било шест година после пролећа 1848, када Европа као да је упознала, да је „Лајпциг био крст, а Ватерло гроб њене слободе.“

Да, таква разматрања долазе човеку кад чита у хапсани. Таква и још друга. Држава би стварно — у своме интересу — имала да што будније стражари над духом оних које затвара...

Штета што Историја Јулија Цезара није за-

вршена. Зауоставила се на прагу грађанског рата. И још горе је што после такве књиге, која човеку усталаса душу, човек нема воље за друго штиво. Имам већ овде мога Молијера, али ћу начинити паузу.

Шта ради онај свет у соби? Као увек: једна тројка маршира своје километре, наредник седи према господину Карлу, гледа му у уста, а господин Карл му звижди некакву бечку песмицу, цензуристе играју вука и оваца — свака партија у боцу вина и три трабуке — чика Деклич стоји на сламарицама, врло ревносно четка капу и испод ока погледа у двориште, артиљерац се завукао у кут са још једним и играју карте — о да, тај његов партнер дошао нам јутрос, то је каплар из аутомобилске команде у Клостернајбургу и овамо је дошао због двају точкава. Два гумена точка, која је у шетњи са својим другом, који је такође од јутрос овде и то на првом спрату, видео како леже поред друма у пољу и за које обојица тврде, да не знају како су тамо дошла, а истражни аудитор тврди да они то знају. Већ три пута, иако је видео да читам и не желим да ми се смета, пришао ми је и објашњавао ми да је невин, како су они точкови тамо лежали и како су они случајно ишли и видели их — тек када сам му објаснио, да је била њихова дужност да један од њих причека код нађених ствари, а други да одмах оде и учини пријаву, и када му је господин Фелс рекао, да сам био војник и да је моје мишљење свакако тачно, отишао је сасвим, договорио се са артиљерцем, који му је са своје стране опет причао ствар са тим ђаволским цокулама, и после су почели да се картају.

Паприц ме позвао у канцеларију.

Стаде пред мене, премери ме неколико пута од главе до пете и отпоче: „Ви сте поднели молбу да се храните из кафане? Какав разлог имате за то?“

„Ја нисам ни подносио молбе, немам никаква разлога.“

„Овде лежи ваша молба!“ загрми он.

„Ово није моја молба.“

„Али ви за њу знате!“

„Да, др. Франк ми је показивао, и ја сам га најодлучније молио да је баци у кош.“

„Ви да нам прописујете шта да радимо? Леп ред! Били сте болесни и оперисани — хранићете се из кафане. Ја не трпим никаквих буни — упамтите то! Фидлеру ћете написати шта хоћете за јело.“

Даље више нисам ишао и ћутао сам. Моје јогуњство било је сломљено, јер Душекова теорија, да је довољно да човек једе један пут на дан, и то увече, код мене се некако није показивала као тачна. Оне шунке, које су често већ имале склоност према декаденцији, загорчало масло, сир са кога смо морали скидати плесан — не, није било могуће, јео сам тек колико да ми не буде празан стомак, али при томе сам био непрестано гладан. Да сам код Паприца — последње инстанције — успео и могао истерати своје, куражно бих гладовао и даље, али — богови, опростите, јер човек је само човек — овако је било пријатније. Отишао сам од Паприца чак и радостан...

И са господином Фидлером смо саставили један ловник за десет дана: супу, месо, вариво, боцу вина. Ујутру кафу, поподне кафу.

Господин Кранц ми уосталом доноси сада црну кафу и ујутру и увече. Та кафа је боља од наше званичне и заслађена је. Делим је увек са вашом партијом. Чика Деклич меша свој део у обичну кафу, додаје кондензираног млека и после је срце цео дан. Кранц ме уосталом ономад гануо: биће да је приметно да ми није добро и, када смо се враћали са шетње, позвао ме иза ћошка у ходнику и тутнуо ми бочицу коњака, правога коњака!

„Сакрите је добро, украли би вам је,“ посаветова ме зналачки.

Не знам да ли сам икада страсније и похлепније јео, и да ли ми је икада шта толико пријало као овај први ручак из кафане. Можда ни у доба мог ђачког гладовања, ни у доба војне службе. Прогутао сам супу, почео да једем месо — али тада ме је прошла воља за јелом... погледао сам случајно по соби и опазио, како неких петнаест пари очију, не људских, већ гладних, жељних животињских очију посматрају мој рад... Оборише се, окренуше на другу страну — али ја сам видео, и сваки залагај ми је застајао у грлу. Чика Деклич је добио парче меса, Буде парче теста — да бих подмитио своју савест и могао даље да једем.

Наситио сам се упркос парцелације. Чика Деклич је спремио шољицу своје хладне црне кафе, ја сам припалио цигару и добио добро расположење. Хвала богу, овако ћемо издржати месецима... годинама... и све ћемо у здрављу да преваљимо, те ћемо заћи у друга времена и друге прилике. И биће боље но што је сада, можда ће бити чак и добро... Живели смо са Аустријом и нисмо с њом срасли... све што смо чинили било је тек некако провизорно... и када смо јели, јели смо стојећи, са путничким штапом у руци, и када би легли на починак, спавали смо обучени и спремни сваког часа за пут... Као тамо онај Симон Лам, када је овамо дошао... као они старозаветни јевреји у земљи мисирској...

Тако и томе слично размишљао сам, посматрајући у осећању задовољства дим од цигаре. Ишчезе резигнација и указа се воља за животом, веровање у будућност. Хапсана ми је постала некако пријатнија — најзад: ако човек стане испод прозора и мало дигне главу, види горе исечак плавог неба и слободу, слободу. Ово овде — Фраик, Паприц, профос, Шпонер, Шмид, бескрајни мутни

часови, ђубре, задах, зима — auch das geht vorüber,*) као што је говорила Ада Христен, Перудина савременица и највећа песникиња аустријске Немачке, преко које прелазе и коју заборављају само зато што је водила нешто мало слободнији живот. Auch das geht vorüber...

Да. Али кроз један сат сам већ осећао стару глад. Хладна празнина у стомаку — као јуче, прекјуче, пре недељу дана. И сетих се једне врло искусне госпође, мајке четири кћери за удају, која је често разлагала младићима, да кафанска храна није и никада не може бити оно што је кућевна, домаћа храна: наједите се у кафани колико год хоћете добро и много — кроз један сат бићете очет гладни. Паметна госпођа — добро је опајала.

Размишљајам, како да помогнем телу. Како би било са спавањем? Сан крепи. Покушаћу да спavam неколико часова преко дана, рецимо после подне између три и четири — —

Када је човек сит, његово је расположење топло; крај ове хладне празнине у стомаку и душа зебе. Строг регент, тај стомак. Али у извесном погледу пооштрава могућност схватања. Ја на пример схватам, како је муви, када се уплете у паучину. И дође паук и упетља је још више.

21.

Једне недеље смо се изненада растали са Душеком. Цео низ недеља био је запослен у професовој канцеларији, долазио једино да вечера и да спава — сада је дошао са тужном вешћу, да ће се селити у Росавску касарну. У тој касарни била је филијала наше хапсане: кадгод би је претрпали да

*) И то ће проћи...

је била препуна, извршили би ревизију и одвели толики и толики број у касарне — било ноћу, пешачким транспортом, или дању, зеленим колима. Тамо су селили индивидуе осуђене на мање казне од неколико месеци, или људе чија је истрага стигла до мртве тачке и који су се мирно могли ставити „на лед“. Као Вороњин ономад. Тако чекају сви они за које нико не брине. Чини се, дакле, да Душек има право: намеравају да нас држе овде цело време рата, а сва саслушања су празна и излишна комедија. Клофач сада седи у кули, седео је годинама у Прагу — а ни оптужба још није састављена...

Душек је покупио своје ствари — имао је гарнитуре за сва четири годишња доба — и опростили смо се. На неодређено време? За увек? Ко је то могао да каже? Био сам захваљан Судбини што ме је, када је већ тако морало да буде, довела у шездесетицу, док је он био још овде, и био сам захваљан њему, што ме је упознао са свима обичајима овдашњег живота. Могли смо га допратити само до врата, до зелених кола ишао је са домобранима. После подне након његовога одласка било је тужно — у соби ћутање, сви су га волели, тек предвече као да су се језици одрешили. Цензуристе су изјавили, да је он ein sehr anständiger Mensch,* Хедрих се сећао како се с њим први пут састао, Буде је уверавао да такав човек не може и не сме бити осуђен и чика Деклич опет, да сада он овде остаје једини од свих као „alte Diener,**“ „Alte Diener“ била је уобичајена Декличева формула, када се претстављао.

На Душеково место отишао је у профосову канцеларију Буде.

У соби завлада благостање: Паприц дозволи

*) Веома пристојан човек. — Пр. прев.

***) Стари слуга. — Пр. прев.

цензуристима да се хране из кафане, а цензуристе су умели то одмах да искористе за господу Вилдера и Лама. Фелс и Голденштајн наручивали су свакодневно по две порције ручка, које су уступали својим једноверницима — Вилдеру и Ламу наиме Паприц није хтео дати дозволу — зашто, то није нико знао, и само цензуристима је било познато зашто су је они добили. Даље је профос изјавио, да хоће од шездесетице да начини собу интелигенције, Intelligenz-Zimmer*, и одмах су морали артиљерац, каплар-аутомобилиста и још неколико „фалота“ да се селе у друге ћелије, господин Карл је именован за нашег посланог, због чега је одмах престао да буде „господин“ и звао се само „Карл“, у соби нас је сада било само петнаест и сви имали пријатно осећање, као што га имају људи, кад се отарасе људи, било у возу, у трамвају, у кафани код препуног стола или у хапсани. Инжењер је у шетњи рекао, да би замолио профоса да га премести код нас — замолио је, али је профос оштро одбио, а није навео разлоге. (Чика Деклич, који је некако немирно пратио његову акцију, очевидно беше задовољан тим одбијањем — али није рекао ни речи). Цензуристе су се опет заузимали за д-р Јонаса из броја 64 — такође узалуд. Тај д-р Јонас био је можда најнервознији човек у целој хапсани. Млад, лепушкаст адвокат из Кракова, оженио се пред сами рат милионарком, за време рата је успео да уђе у цензуру и из цензуре овамо. Целе ноћи је плакао и очајавао. Господин Фелс га је неколико пута довео к мени, да му помогнем, као што сам помогао њима — покушао сам и разлагао му за време јутарње шетње, како није паметно дозволити да он сам себи трује живот хапсаном, на поподневној шетњи је дошао наново и гледао ме

*) Соба интелигенције. — Пр. прев.

тим његовим очајним очима, говорио да нема мира, да му је живот огадио, да би најрадије ударао главом у зид све док не прсне. Цео Краков, па чак цела Галиција га познају, и сви сада знају да је у хапсу за превару и швиндл, а Бог зна да је невин. — — Можда, да је дошао у нашу ћелију, не би се догодило оно што се догодило после...

Хвалисање људи који су се отарасили људи није трајало дуго. Већ идућег дана ујутру дошао новајлија — опет неки каплар. Омален, дежмекаст, са лицем за које је Хедрих, пошто га је посматрао, приметио да је од оних које човек не мари да види, када сам иде кроз шуму или по пустој друму. Човек погледао унаоколо, видео све боље људе (Intelligenz-Zimmer!), биће да је хтео да импонује и развезао. Украо је са једним другом пуковску благајну, одвукли је некуда, отворили и извадили из ње 75.000 К. Када је ствар изашла на видело, направили су ватрицу и славне власти су тачно нашле кутове и ивице изгорелих хиљадарки. И када се појавила сумња да ли је та сума сва изгорела, наш каплар им је понудио да и они запале 75 хиљадарки и измере онај пепео који ће остати — неће га бити нимало мање од онога што су они овде изгорели у безглавој страху. И смејао се при том, да су му сузе врцале на очи — али славне власти нису никако биле вољне за такво вештачење... Цензуристе је ова приповетка веома занимала — питали су за разне ствари и каплар је врло отворено и самосвесно одговарао. За то ће добити највише осам година, не више; казне за овакве крађе пењу се врло благо: за пет хиљада би добио две године, за петнаест три, за тридесет четири — скала се пење благо, после стоји, и одједанпут се спушта, док не ишчезне сасвим.

Када би имао прилике да украде један милион, шетао би мирно по Ringstrasse*, када би украо

*) Главна улица — булевар у Бечу. — Пр. прев.

два милиона, сви министри би с њим разговарали са поштовањем, за три би могао да очекује одликовање — једном речи зао језик и непријатан човек...

„Биће да га због овога његовог знања убрајају у интелигенцију,“ рекао ми је господин Фелс.

И после подне био нам је доведен још један нов егземплар. Буде је дошао из канцеларије и јавио, да је то овога пута свакако „патриот“. Звао се Млакер, али је Хрват и рђаво чује. Дошао је, погледао и нас и собу, лице му засијало и он поче храпавим гласом: „Господо, каква срећа! Каква срећа! Шест дана сам био затворен у полицији — у помрчини — гладан — човека нисам видео — нисам знао да ли је ноћ или дан — овде је опет светлост — и људи — људи! Господо, да сам добио главни згодитак на турски лоз — не бих био срећнији! Господо! Драга господо!“

Буде проговори неколико речи са Декличем, чика нешто промумла, али је отишао до оставе, извадио хлеб, шунку, масло, кутију сардина и боцу вина, ставио на сто и Буде позвао новог члана да једе. Господин Млакер поче јести — концерт за очи, сви смо га посматрали. Јео је, мљаскао, облизивао се, благодарио — цела шездесетица је била ганута. И Буде му се претставио хрватски — господин Млакер остави нож, избуљи очи, отвори уста, после узвикну: „Можда из породице Буде у Загребу?“

„То је мој стриц.“

„Слатки Буде, слатки Буде! Како је дивно на свету! Колика срећа!“ и растапајући се од среће поче наново јести, и посматрати одушевљеним очима нашега добровољца.

„Чули сте: слатки Буди! рекао је,“ шапну ми Буде задовољно.

„Шта има са славним властима?“

„Није дошао на преглед. Био је у Америци — та ја ћу га још питати.“

„Слатки Буде,“ шапутао је опет господин Млакер, када је појео све што је било на столу.

Буде седе до њега и почеше разговарати.

„Врло пристојан човек,“ реферисао ми је после, „познаје сву нашу породицу. И као што рекох: није дошао на преглед, али и у томе је омашка — он ту није крив.“

Увече је Буде позвао господина Млакера код нашег стола. Господин Млакер је одлично јео и опет се одушевљавао, о лепоти света, о пријатном боравку овде, о драгим људима и о Будију.

„Слатки Буде!“

Чика Деклич није проговорио ни речи, само је посматрао госта и мрштио се. Хедрих би с времена на време потсетио на Душека. После вечере понудио је Буде Млакеру цигарете — господин Млакер је узео, пушио и наново благодарио.

Сутрадан наш кључар Шмид дао је мени и Хедриху да прочитамо исечак из јучерашњег вечерњег издања „Тагблата“ са насловом: После петнаест година. Пре недељу дана био је овде од стране полиције ухапшен и данас одведен у гарнизонски затвор књиговођа Јанко Млакар, који је пре петнаест година побегао у Америку са проневереном сумом од 45.000 К. Тамо је потрошио паре, вратио се, потуцао се под туђим именом по Аустрији и Мађарској, најзад је ухваћен. Пошто је било утврђено да је избегавао војну обавезу, биће стављен под домобрански суд. —

Хедрих је донео новост у собу. Шапутало се, посматрали дефрауданта, чика Деклич који је из Хедриховог причања по свој прилици саставио потврду свога предосећања промрмља са деспектом своје „фалот!“ и јадни наглуви Млакер поче гледати све погледом прогањане животиње.

Буде се цео дан није показивао у соби. Уве-

че је дошао мргодан, жалио се на главобољу, није јео, није разговарао, рано је легао и сутрадан ми је казао, да тај човек мора из себе. И заиста су се селили обојица, каплар и господин Млакер. На први спрат. Каплар весело, господин Млакер некако бесно. Хедриху је рекао, да зна ко га је одавде изгурао, и нека се тај господин причува.

Буде је дошао весело на вечеру, али када му је Хедрих ово рекао, пребледе и ућуга.

„Да с њим можда нисте нешто сувише отворено разговарали?“ питам га.

„Па — говорили смо о свачему,“ вели он малодушно.

„Соба је опет чиста — Карл, дајте ми још једну боцу вина!“ заповедаше господин Фелс. Соба је дакле опет чиста — да, докле ће бити?

Уосталом, ове сцене почињу ме занимати: дође човек, покаже своју душу онако како би хтео да је видимо, али ми одмах знамо како треба гледати да бисмо је видели онаквом каква је у ствари — и оде.

Пратим ово позориште и читам при томе свога Молијера — по један комад на дан.

22.

Шта је профос замишљао под појмом „Intelligenz-Zimmer“ — то знају богови. Ја свакодневно посматрам ту плиму и осеку у нашој шездесетици и морам да се насмешим. Или заиста хоће да ми пружи прилику, да упознам што више и што шаренијих судбина људских живота? Он је Немац, из Доње Аустрије, од Медлинга. Човек имућан, рат га одвојио од њива и винограда и начинио га чуваром злочинаца и криваца. Сигурно му је овде досадно и тешко подноси своју службу. Интели-

гентан човек — каткад с њим проговорим по којој реч, изражава се невулгарним речима и даје нехотице да осетим да је читао, да посматра и да размишља. Хтео би да зна неке моје ствари, чуо је да је ово и оно преведено и читао ме да ли то имам. Рекао сам му да сачека док одавде слободан изађем као човек — а он махнуо руком као да хоће да каже: ах, начекаћу се. После га много интересује, како ћу ја написати успомене о моме боравку овде, шта ћу у њима рећи, ко ће све у њих ући — уверио сам га да ће и себе угледати и да ће хапсана тако опширно бити описана, да ће и њему то дело бити успомена на доба ратно...

У ћелију долазе људи — не прође дан а да се не појаве једно или два нова лица, профос стварно чини од шездесетице моју станицу за посматрање. Дођу, испричају своју историју и човек их или остави и даље их не гледа, или их посматра све док не оду. Дуго се код нас не задржавају: кроз два дана доћи ће Шпонер или Шмид и одвешће их у другу собу или на други спрат. И као да се над њима вода склопила: више се о њима не зна, не говори, а сретнемо ли их у шетњи, гледају туђински и некако љутито — шездесетица је, мора бити, постала ћелија на коју се не може заборавити и на коју се гледа као на дом изабраних —

И тако је дошао господин у црном оделу, белом прснику и лакованим ципелама — крив нос, лукаве очице. Када је ушао у собу и осврнуо се унаоколо, рече гласно: „Овде је за мене сувише много јевреја!“ Наши овдашњи Јевреји прснуше у смех, опколише га и распитиваше се. Мађарски јеврејин. Довели га право из санаторија из Пуркерсдорфа. Није хтео активно да учествује у ратовању а тек најмање у животу у рову, те је измислио живчану болест, начин лечења, и отишао из Мађарске у Пуркерсдорф. Тамо је неколико неде-

ља проживео у сретноме миру, није му више требало ни лечења водом, док — ђаво би га знао, коме званичном лицу не паде на памет таква ствар ноћу у пола два дошли жандарми, ишли од собе до собе, питали за неке хартије и резултат је био тај, да су дванаесторица госпoде морали да се обуку и пођу са жандармима на станицу. Воз је ишао тек ујутру, чекали су дакле до ујутру и сада су у Бечу. Неки у полицији, неки овде, он код нас. Распитивао се за овдашње обичаје и навике и, када је чуо да је то управо хапсана а не хотел, разгоропадио се и уверавао, да ће он таквога аудитора већ поткечити и да ће му свашта рећи. Вели, по мађарски. У Мађарској је ствар сасвим друга. Својих хартија нема при себи, нека их траже у Пешти, али неће овде остати ни двадесет четири сата. За то гарантује.

И када је позват на саслушање, пошао је као тореадор на арену. Победоносно и самопоуздано. А када се после пола сата вратио, обесио нос и ћутао. Отворио куферче, скинуо црни капут и обукао сиви сако за по кући, скинуо лаковане ципеле и навукао домаће папуче.

Господин Лам га је посматрао при томе са великим интересовањем а, кад је завршио, рекао му је благонаклоно: „Добро је, када човек носи собом другу гарнитуру, бар се може одмах сместити као код своје куће.“

Господин Фелс ми је скренуо пажњу, да ли сам чуо како се спремао на тога аудитора, а да погледам тога јунака сада — да је то цела маџарска природа, пред којом Аустријанци имају толики респект; само велики језик, ништа друго. Данашњи Маџари нису више они из 1848 г., сваки други је неко ко је пре неког времена носио друго презиме, све је то појеврејштено, и он, Фелс, познаје те јевреје — колико су језични толико су и кукавице, када им се покаже песница. —

Изгубили смо господина наредника. Није био премештен, већ је отишао тамо куда сви чезнемо — на слободу. У суботу пре подне био је позват — на саслушање, на претрес, тешко је рећи, није вам рекао а нисмо сазнали нити с друге стране — после једног сата се вратио и, блистајући од радости, рекао да ће данас бити пуштен. Ишао је од човека до човека, свакога је уверавао да ће га се до своје смрти сећати, свакога је уверавао да ни он неће дуго овде остати и да ће ићи на слободу, да ће се и та његова преступна ситница расплинути и објаснити, као оне његове цигарете. Карлу пак оставио је своје вино — наручио је пет боца, које је имао да прими после подне — нека их попије у његово здравље, да на њега има малу успомену.

Отишао је после подне — а у суботу као да је неко почистио и изветрио: било је чистије и пријатније. Ови бечки ангисемити су чудни људи: пријатни и блаконаклоно пристају уз свако мишљење и сваку реч, чак и сами говоре човеку тако како мисле да му је пријатно, граде се да све схватају и све разумеју — а ипак нема горих подлаца и бескичмењака од њих. Свакоме који има оно сретно шесто чуло за еманацију карактера, која зрачи из сваког човека са којим се разговара, такав Бечлија дође вам за час до гуше — било ми је мило, када су за тим човеком затворила врата.

И тврдице су: Карл се вратио из профосове канцеларије када се примала бакалска недељна лифериција празних шака и беснео: „Прљавац. Чекао тамо док није дошао бакалин, и однео своје вино собом.“

Чика Деклич се осмехнуо: „Фалот.“ Никада, кад год би му се говорљиви господин наредник обратио није дао одговора, није разумео јер није хтео да разуме. Господин наредник је то примао

доброћудно и извињавао га слегањем рамена и називом „Katzelmacher“ — тако, наиме, Бечлије називају Талијане.

Карл је беснео још читаву недељу дана: наредник је добио за оне цигарете четири недеље, које су му урачунали у двомесечни истражни затвор и зато је био пуштен, и да је то Гаулер*, који је за свакога у шездесетици причао најгоре ствари, итд...

Можда, ко зна? У понедељак се о њему више није говорило. —

И опет је дошао нови човек. Каплар-домобранац, две медаље на прсима. Због убиства жене — та шта! Такво ђубре, приповедао је, човек ће испребијати, али да је убије? Волео ју је, бештију, оженио се њоме два месеца пре рата, отишао у војску, писао јој. Срце моје... драга жено моја... када је човек у рову и танад му звижди око главе, другачије мисли на ону коју воли, него кад је у цивилу. Писао је кадгод би узимао времена, смрт је шетала унаоколо, а он је писао. Данас би сам себе истукао за сваку реч коју јој је написао, за сваки уздах када је се сећао. Кучка, кучка! Овда онда би се јавила, да не може да пише; те не знам кућа, те виноград, те ово, те оно... Одједном добије писмо, гледа: без потписа. Када домаћин не води бригу о кући, мора водити други; када је кревет начињен за двоје, не може један да сам у њему спава. И још такве алузије... Отишао је капетану, рекао му шта је примио и молио за отсуство. Од почетка рата није га добио, своју дужност је вршио уредно, отсуство је дакле одмах добио. И капетан га је опомињао, нека се не да бесом завести и не учини глупост. Путовао је дан и ноћ. И ноћу је стигао. Лупа, удара на прозор — дуго ништа. Најзад отвори се прозорче:

* Нитков. — Пр пр.

ко је? Он, вели, нека отвори капију. Трајало то дуго, док је ушао у собу. Била је веома изненађена и као веома сањива. — Радујеш се, је ли? — поче он. — Али сањива си, тек сутра. — Свлачио се. Посматрала га је неко време испод ока као допов. Он је легао, она угасила светлост и легла поред њега. Све без речи. Мало је чекала, после је почела и хтела да се милује. Одгурнуо јој руку и окренуо се. Био је ње жељан, али све је у њему плакало од жалосног беса. А уморан је био толико, да је заспао. Сутрадан једва што се разданило, он је устао. Она се правила као да спава, али је он добро видео, да јој очни капци дрхте и да гледа на њега. Обукао се: — А сада устани!

Дигла се из кревета — а он за њом и поче је ударати опасачем. И тукао је, тукао, и ударао, ударао. Без саслушања и без речи. Није викала — само је јецала и млатарала рукама — као да моли, или да чува лице. Па шта — по лицу је није тукао, та управо ту маску са тим плавим очима он је некада толико волео. И тукао је тукао, док јој тело испод кошуље није постало црвено и пругасто као шкотска материја. После је отворио врата и капију: Иди! Излетела је таква каква је била, у кошуљи. Дошао је дан. Он је скувао доручак, пио кафу, и у њу су му падале сузе. После је отишао да погледа штале, башту, виноград — видео је преко плота суседе, посматрали су га радознано и говорили, тек да нешто кажу, шта је са ратом и како је тамо... Али у подне је дошао жандарм — где ми је жена? Ја рекох да не знам, да сам је јутрос избацио из куће, куда ће није ми рекла. Када сам дошао? Ја рекох, ноћас. Исправе. Добро, исправе, ево их. Гледа: печати на објави — све у реду. Вели, да ће погледати по дворишту. Лепо, идем с њиме, он прегледа да ли није где свеже копано, штале, башту, виноград. После прегледа собу и опет пита за њу. Причам, како сам дошао

и шта је јутрос добила. Гледа, пита још ово и оно — шта сам могао да му кажем још? Отишао је — рече да се мора још тражити. Нека траже — сигурно ће је наћи, такво ђубре неће ништа да учини од себе. Тражили у недељу, у понедељак — нигде ни трага. Код нас је надзидан канал — на тридесет метара су разрушили свод — опет ништа. Ухапсили ме, водиће ме у Беч. Лепо, у Беч. Али пред суд нећу ићи, та ће се кучка опет појавити. А после: на фронт, на фронт! Ђаво нека носи све што сам имао, шта ми остаје? Да уништавам људе, као што сам и сам упропашћен. Газдинство, башта, виноград неће ме више видети. Не марим за то, не марим ни за шта. Ја сам рођени војник и, да се нисам мешао у сељаштво, не бих морао да добијам такво искуство. Знате, господо, војник, као што се о њима чита у старим приповеткама: куда дође, све је његово: соба, јело, пиће, жене. Али не жена. Само жена не. Све остало — то да. У Пољској смо дошли у замак — некаквог кнеза, ђаво му зна име, некаки Полакинцки — у замку само управник. Те не знам кнез господар — шта нас се тиче твој кнез господар, овамо јело, овамо пиће. Јели смо, пили. А сад ћемо скувати црну кафу. Сами — што да зовемо тога роба? Дрва је било довољно — читава та сала била је до половине обложена сјајним дрветом са резбаријама — скинули смо га и кували црну кафу. Целу ноћ смо кували. —“

У том га кључар позва на саслушање.

„Видећете, господо, да су то ђубре пронашли и да ћу вас ја оставити.“

Чекали смо. Нико није проговорио. Кроз четврт сата он се вратио.

„Нашли су је. Знате где су је нашли? Седела код свога бабе. Тај матори враг је знао за све и у свему јој је помагао. Телеграм је овде. Ауди-

тор ме питао, хоћу ли да своје одсуство проведем код куће. Ја рекох да нећу, хоћу сместа на фронт. Похвалио ме... Па даље ћемо ратовати — јело, пиће, ратови са музиком танади, каткад нека женска — ех, само да она једна није отела човеку вољу на све остале! Збогом, господо!"

И већ је напољу. Долетео је као ветар, узвитлао све као ветар и као ветар је одлетео. —

„Мислим, да је још воли,“ вели господин Фелс.

Хедрих је седео са широко отвореним очима: „Човек не треба да се жени, не да се жени,“ рекао је.

А ја мислио на тога елементарног човека каплара и видео сам, како изнад његове приповести лебди лице са плавим погледом пуним страха, лице жене-живинчета. Као девојка расла да се уда, а када се удала, отишао смисао живота њеног у рат. Сигурно је чекала, опирала се младој крви — док... Колико ли је таквих ситних судбина укљештено у судбину великог рата, колико живота он прегазии и сможди непосредно и посредно.

Хтео сам да се удубим у Молијера, али код друге странице приметих, да не схватам духом оно што очима читам. Оставио сам га.

23.

Молијер није округан и неумољив судија као Шекспир. Он само придржава своје доба огледало, посматра га како се у њему огледа, смеши се када види да се оно мршти, и гласно се смеје кадгод оно, увређено, прасне у бес. Смисао његовог живота јесте: искористити живот у уживању, искористити га што више, што опсежније, што дуже. Зато ни старост не треба да буде сметња

уживању. Не носи браду, куда време тако радо баца своја јесења бела влакна, а да би се спречила злоба његова у коси, она се пудерише или надокнађује власуљама. На ту моду приморала је старост такође и младост, да би са њом могла имати иста права и ићи с њом у корак. При томе старост ради и новцем: старост га има, има и титуле. куће и замке, а све само зато да би могла да ужива. Али глас природе се не да ућуткати ничим: што је младо тежи духовитој младости, ма она била и сиромашна, задужена и без титула. А преварена старост бесни и прети — и ако се најзад мора снаћи у ситуацији, онда се сигурно одмах поново окреће и тражи, где би ипак и са бољим успехом могла да ужива. И то је живот, то је свет. Краљевско величанство седи над свим тим на престолу као удаљено сунце, које се не може додирнути, само овде онде упада његов сјај као *deus ex machina*, да би загрејао понеку круту ситуацију.

На овим местима Молијер делује на мене некако гротескно — њега треба читати негде у парку у подневној светлости, у парку, где има басена и водоскока, где се беле кипови у зеленим сутонима и где су камене клупе само толике, да могу сести само двоје.

Када довршим, тражићу да ми се донесе Шекспир, онај који је обнаживао људске душе, строги судија судаца и краљева, створитељ и упропаститељ, песник свих песника. Каткад сам мислио, да када бих био бачен као Робинсон на пусто острво и могао и смео одабрати једну једину књигу себи за друга, то би био Шекспир — дакле доћи ће овамо за мнош.

Кључар Шпонер поверио ми је тајну: у нашу ћелију ће данас доћи нов земљак, доктор и директор банке —

Име?

Не зна. Кратко име, некако као — —

Др. Прајс?

Да, да.

Дакле већ и он. Мило ми је што ће доћи код нас. Размишљам: Профос мора да набави још један кревет. А ја ћу упознати драгог директора са овдашњим обичајима, као што је некада Душек мене упознавао. Чика Деклич ће имати новог члана мензе. Чекам дакле — —

Међутим око подне попео се чика Деклич на сламарице, своју осматрачницу, и позвао мене.

По великом дворишту, каже, ходају два непозната човека. Ето: др Прајс. А у другом су цензуристе познале свога професора Брауна, који је овамо доспео такође због њихове историје. Иду заједно, врскапуте пребацили преко руку и очевидно се упознају. Дајем знак Прајсу — он се смеши...

Скочим на тло и вребам код врата Шпонеров корак: Шта је? Директор Прајс је овде, а куда су га одвели?

Вели да је у последњем часу наређено, да га сместе у кулу.

Позват сам у Тигергасе. Два домобранца иду опет са мном. Осећам како ми се на ваздуху и на сунцу некако врти и окреће глава и како ми је корак несигуран. Др. Франк ми саопштава, на свој коректан начин, да имам посету. На поду леже пакети хартије, куфери — показујем то све ногом и кажем:

„Ах, др. Прајс!“

„Да, довели смо га из Прага,“ смеши се Франк ледено.

Моја посета је ушла. Три чиновнице из Bodenkredita.*) Носе ми цвећа. Одбијам и констату-

*) Bodenkreditanstalt — бечка Хипотекарна Банка.

јем, да ми је дозвољено само да примиришем.

Др. Франк повлађује климањем главе.

Све три — Бечлике — почеле у дијалекту. Бечлија, ако говори полако, говори књижевним језиком, чим пусти језик као брзи воз, говори по бечки.

Дакле: Шта ја овде радим? У канцеларији је толико много посла, свуда недостајем, не могу да стигну, све је тамо конфузно, — нико ништа не зна —

Др. Франк се смеши, ја озбиљно констатујем да имам дневно петнаест часова на расположењу и могу им их уступити —

Обраћају се Франку: Колико ће то још да траје и да ли моје хапшење уопште има смисла; оне гарантују својим главама за то, да нисам ништа учинио — —

Устајем и скрећем им пажњу, да не смемо славну власт задржавати, да и она има такође много посла и да не могу ни њој од мојих слободних часова ни један уступити — —

После чега ме домобранци воде натраг.

За време поподневне шетње ходам сада са Замазалом. Процес др. Крамаржа и другова је већ опет у току и Замазала шаљу у мало двориште, да се после дневног седења на оптуженичкој клупи освежи. И Замазал стоји и чека мене. Омршавео је, пожутео, нездрав. Каже само реченицу, и човек види какве је врсте овај „велеиздајник“. Прича о току процеса. Читање оптужбе, говор Крамаржев, Рашинов, Кернерова одбрана. И он сам саставља говор, који жели да одржи — молим га као бога, да се тога окане.

И наш драги Хедрих је најзад стављен пред суд. Водили га у росавске касарне пред бригадну команду. Вратио се ускоро, тужан, уништен. За оно неколико београдских кашика добио је три недеље затвора — није био очајан због тих неде-

ља, већ зато што мора одавде. Одбили су му их од шест месеци које је овде провео и нашли, да је седео дуже но што је потребно и да сада може у команду свога пука, некуда у Руску Пољску. Ходао је по соби са обореном главом, замагљених очију и његова цигара висила је крајем према поду. Размишљао је и саветовао се, како да удеси ствар, да не би морао из шездесетице. Саветовали му и ово и оно — и фалотске ствари, и тај добри дечко већ се одлучивао, да „нешто“ учини.

Узео сам га на страну и говорио му. Указао сам му на његов цео будући живот и на последице таквих глупости. После сам позвао оне његове саветодавце и пред њим сам им пребацио, што су хтели да оптерете његову будућност.

Одједном му паде на памет нешто ново: отићи ће потпуковнику и замолиће га, да га остави овде. Некада је сређивао ишчешљану косу његове жене и ћерке а стари господио долазио је посведневно да посматра тај посао, и вели да је с њим врло благонаклоно разговарао...

Отишао му је и молио, али га стари господин упита да ли је луд...

Дотле смо се ми скупчили. Сваки је дао налог да се из његова депоа, који се налазио код штабног профоса у главној канцеларији, отпише неколико круна у његову корист; све заједно изнело је неких осам стотина. И са том резервом остављао је Хедрих хапсану. Скупио је своје ствари и војничку торбу, упртио је на леђа, махнуо нам руком, заплакао се и отишао...

И ја сам ретко у животу гледао за човеком, који ме је остављао, са толико туге и уједно са жељама сваког добра, као сада за овим простим и чистим берберским калфом. Лети, птичице моја, куда те судбина носи, и будућност нека ти пружи све што заслужује твоје златно срце.

Инжењер је опет покушао да дође код нас. И опет су га одбили.

Причао ми је за време шетње, како је потпуковник изјавио, да ће му се оклови скинути с ногу, ако дође и замоли. Инжењер му је одговорио, да није молио ни да му се стављају, те неће молити ни да му их скину.

Стил овог одговора потсетио ме унеколико на моју сличну изјаву пред Франком — можда ми се зато и допадао. Дао сам му све цигаре, које сам имао у џепу.

24.

Опет сам у улици Тигрова. Када су ме овамо водили, ишао сам са извесном бојазни. Наиме пре неколико дана сам добио посету, која ме је врло узбудила: била је то супруга пријатеља-новинара, који је сада у војсци. Франк јој је, после великих молби, одобрио уобичајених десет минута, доведоше ме, и када ме је угледала, бризнула је у плач и није могла ни речи да изустити, само је плакала и плакала. У шездесетици није било огледала, али сам ја осећао да изгледам рђаво и да губим телесну снагу, али пред Франком, разуме се, нисам ништа показивао и сви досадањи гости, као да су осетили моју жељу, нису ни једном речи приметили нешто о моме здрављу — тек ова госпођа показала је пред Немцом своје сузе због моје беде. Посматрао је својим хладним очима и мене и њу, тај ме је поглед пекао у души, стидео сам се због њених искрених суза и годину дана свога живота дао бих, да не плаче. Моје тело беше изнемогло и болесно, али дух тако јак, и да сам знао, да ће ме и на вешала водити, ишао бих уздигнуте главе и звиждукао песмицу — и гле, сада дође гошћа, чешко биће, и плаче пред овим Немцом. Досад

од њега још не чух људске речи, увек је био крут и хладан као слово законика, у писмима која су ми слата брисао је сва имена, поздраве познаника, вести ко се оженио и ко је умро, а кад би у нашим разговорима питањем или примедбом скренуо са званичног пута, имао сам утисак да ми спрема клопку, да тражи нешто што од њега кријем, и да жели да му потврдим да нешто јесте, чега у ствари нема. Он ми је био непосредни претставник система година 1915 и 1916, који није знао за окривљене, већ само за кривце, коме је национално припадништво већ било довољно за сумњу, и три писане или изговорене речи за састав оптужбе због тешке кривице. И пред овим аутоматом закона плаче моја гошћа... Рекао сам неку досетку, питао за њеног мужа, за децу, говорио о времену, али нисам могао зауставити њен плач и тако сам после неколико минута изјавио да идем кући.

И зато сам онамо данас пошао са зебњом — моје здравствено стање се погоршавало из дана у дан, Кранц, тај обијач златарских радњи, тај добри Кранц, доносио ми је свакодневно лимуне, рума, бочицу коњака, и чика Деклич, мој једини лекар, правио ми је од тога лекове и медицине, господин Фелс говорио да се боји зиме због мене, поднаредник Крецер хтео да на своју одговорност јави да сам болестан, и кључар Шпонер ми саветовао да се увијем у покриваче и лежим цео дан, јер то је најбоље средство против грознице.

Укратко: бојао сам се, да се не покажем каквој новој посети.

Али данас то није била посета. Саслушање. Мериторно саслушање, које ми је Франк био обећао на дан мога хапшења. Дакле данас — после седам недеља.

Франк, чисто избријан, извади из преграде стола мој акт — тај драги акт је много одебљао — пружи ми моју књижицу „Кгиреје“ и запита

да ли знам, да су у „Тану“ и у „Тајмсу“ били чланци о моме хапшењу.

Како да знам, када сам херметички затворен.

Он се осмехауо, златне цртице заблисташе му у устима, али није почео. Очевидно је некога чекао.

Онај неко је сада ушао. Кадет фелдвебл — тумач. Пружио ми руку, што ме је донекле зачувило — Франк то никада није учинио.

Почињемо. Преводим прву песму, Франк држи у руци немачки превод, клима главом, а тамо где се мој превод разилази с његовим, одлучује тумач. Превод се често не слаже, местимице Франк има праву супротност ономе што сам ја у стиховима написао.

Ово је прва моја кривица — песма „За успомену на 5 новембар 1905.“ Пошто сам је превео, објашњавам како је постала та песма. У доба када се радило на доношењу закона за опште право гласа, биле су велике демонстрационе поворке у Бечу и у Прагу. Хиљадама људи ишло је улицама, ред није био нигде нарушен, полицајци били излишни — пролетаријат показао своју дисциплиновану снагу и тиме оправданост свога тражења. Није претио, ћутао је, али то ћутање је говорило. И какве закључке сам ја од тога створио за успех тежњи мога народа, рекао сам у овој песми.

Још неколико питања — после тога протокол. Моје примедбе и закључке Франк је врло лепо стилизовао, и када сам пожелео да што шта допуним, стилизовао је радо све по мојој жељи.

Зар је у томе слову закона ипак човек? мислио сам зачуђен.

Прелазимо на другу кривицу: песму „Болнички хуманитет“. Најпре опет превод, после објашњење. Као што тумачење стихова, већ мало тривијално, показује, то је монолог сиромаша, који је отпуштен из болнице. Њену садржину чуо сам

у трамвају, где је тај човек формулисао своје погледе на живот: док си здрав, нико те не гледа, — гладуј, смрзавај се, свеједно. Траже од тебе порез, узимају те у војску — то дај, иначе их се ништа не тичеш. Али ако се разболиш, колика ужурбаност! Имаш кревет, послугу, доста јела, одједном си неко за кога се брине сваки — као да те није свеједно, умрети или скапати...

Франк опет прикупља моје примедбе на протокол и завршава: „песма није окривљење државе, него људског друштва“ и својим хладним очима пита ме за одобрење.

Можда сам га ипак погрешно оценио: можда је он ипак...

Трећа кривица: М. У. d-ти Франт. Месани-у:

„Краљем да сам, прса твоја
овенчо бих одличијем многим.
Маурицијем, Теобалдом,
а повељом и печатом
притврдио баронију
имену твојом —“

Преводим — овога пута нема у Франковом преводу ниједне неслагласности. Али објашњење и разлог зашто сам песму написао били су му нови. У фебруару 1913 оперисао ме је др. Месани и са беспримерном пажњом и пожртвовањем неговао ме до мога потпуног оздрављења, до краја априла. Моја прекинута књижевничка делатност није могла после свога обнављања да почне чиме другим но овом захвалношћу спасиоцу живота. Његово друштвени положај био је тада врло неугодан. Живео је са љубљеном женом без црквеног одобрења, што је врло узрујавало поштене индивидуе оба пола, ц. к. пошта враћала је принципијелно писма адресована његовој жени, ако су била писана на његово презиме, једном речи суд малог града нашао је своју жртву и судио јој окрутно и без милосрђа, као што то већ уме такав трибунал. При-

јатељ је тиме неизрециво патио и ја сам за све то знао. А овде је била прилика да му кажем, како је суд таквих „поштењака“ прилагођен околностима: да сам краљ и да му дадем баронију и ордење, савијали би пред њим леђа, био би украс друштва, одличник, човек „похвално познат“, „наш“ итд.

„А зар у томе нема и мало поруге на рачун ордења?“ пита ме др. Франк.

„Онда бих се потсмевао само своје ордењу, но и иначе у томе нема потсмеха. Доказ: у првом концепту ове песме, која је изашла штампана у „Беседи Часа“, гласио је трећи редак:

„златним руном, Леополдом —“

и када сам, после, спремао песму за књигу, променио сам овај стих како сада гласи, само због тога да бих избегао и сенку таквог подозрења, иако ни у првој форми нема потсмеха, нити сам ја имао намере да га у песму уносим.“

Кадет-тумач случајно познаје Пардубице и потврђује тачност мојих навода.

И Франк поново диктира — — човек, заиста човек. Али, паде ми на памет, да сачекамо крај. Да би против мене имали само ово, да су ме само због овога ухапсили и држали — није могуће. Видећу већ, шта ће још доћи.

Четврта кривица: „После двадесет година“. Стихови посвећени успомени Омладине.

Предео сам, Франк је исправио превод који је извршен од бог те пита кога, и сада се објашњавамо: шта је управо била Омладина. Франк вели, да су то били млади људи, који су брисали орлиће на поштанским сандуцима, ја опет да је то била млада генерација књижевна и политичка, која је много обећавала, доста испунила, у разним стварима разочарала, али најзад још није изрекла своју последњу реч; Франк наводи имена Мрва, Драгоун, ја др. Рашин, Хајнови, Ф. В. Крејчи, др. Прајс,

Соукун, Грош; Франк вели да је то тајно друштво, које се образовало г. 1893, ја опет да је то моћан талас који је те године упао у наш чешки живот — укратко сваки од нас је говорио оно што зна.

И Франк је стилизовао у протокол оно, што сам ја знао и ја говорио...

Готови смо. Франк ми чита протокол.

„У реду?“ пита ме, када је завршио.

„У реду. Али реците ми, зар нисте у мојој књижевничкој делатности нашли ништа друго, за шта бисте ме могли затворити и судити? Та ја сам написао масу других ствари, које су могле бити за вас важније, а за мене теже —“

Гледа ме својим хладним очима и показује златне цртице у зубима у тихом осмеху: „Не, ми знамо само за ово.“

Потписујем протокол.

Франк ме предаје домобранцима, и домобранци ме воде кући. Улице, њихов живот, куће, цвеће у прозорима, излози, плакате, златан сунчев сјај у ваздуху — све ми је већ тако чудновато, страна, тако туђе.

У шездесетици стоје наши „Галицијанци“ на средини собе и господин Вилдер им описује јела некаквог банкета, чика Деклич седи на мом кревету (увек га тако чува када одем, да не би легао неко други) и пажљиво располовљује жижице из обзира штедње; чика Деклич ни цигару не пуши као што се пуши, већ је сече на ситне комаде и после попуши у форми цигарета — у колико се тиче његових личних потреба, човек скроман и штедљив, али према нама, својим пријатељима, увек дарезљив кавалер. Пружајући ми руку, дочекује ме немим осмехом.

„Саслушање, чика Декличу, ништа друго. А сада ће наступити велико, дуготрајно ћутање, као што је код вас.“

Моја снага је исцрпена, падам на кревет.

По Дугој миљи вуку се неколико кола.

Дуга миља је друм, који води од Беле Горе према Кнежевсу. Широка бела пруга, нигде не савијена и тако дугачка, да се чини као да допире некуда на крај света. Оивичена је тополама. Волим друмове, та била наше провинције, још од детињства, и ова Дуга миља ми је бивала нарочито драга.

Али овде се је сећам некако чудновато. По њој се вуку неколико кола, покривених сивим арњевима. Коњи иду коракком и можда спавају у ходу, кочијаши са угашеним лулама у зубима дремају при лењом труцкању кола, сива прашина их је покрила, покрила је коње, кола, циљ пута је негде у недоглед — и тако иде пут од тополе до тополе, тихо, једнолико, једва ако који од кочијаша промумла из навике своје дремовно: ђи...

Мислим на тај друм, на та сива кола и упоређујем с њима наше дане у шездесетици. Иду поспано и лењо — куда? Некуда. Када ће стићи? Богови знају. Пут је бесконачан.

Свакодневно одрадим мојих неколико километара, иначе лежим. — Дрхтавица се смењује с ватром. Кранц се свакодневно увуче неколико пута код нас, седа код мене на кревет, доноси коњака, рума, кад-и-кад чашу врућег чаја, скупе цигарете и увек нову приповетку из свога живота. Прича како је обио златарску радњу и после није знао „шта да ради са сатовима, прстењем и ланцима — не воли да се кинђури и да на себе трпа све те драгоцености, такође није имао времена, да свакодневно навија неких деведесет цепних сатова, продао је дакле све и после сео у кафану и читао у новинама, како полиција тражи лова.“ Прича како је једном изишао из хапса, отишао код жене једнога хапшеника, претставио јој се као бравар који одлази послом у сиву кућу и рекао

Virtual Library of Faculty of Mathematics - University of Belgrade

joј, да пошаље своме мужу шунке, вина, сто круна у ситном новцу и спортско одело — добио све, отишао у Пратер, тамо се пресвукао у поштеног човека, јео и пио и при томе био толико поштен, да је пио у здравље те добре госпође и њеног затвореног мужа. Прича како је са неколико пај-таша набавио војне униформе, он фелдвебловску, обесили ратна одличја на груди и ноћу изигравали по бечким улицама војну полицију: хватали добровољце и подофицире, одводили их у најближи комесаријат, да их тамо чувају док они не дођу по њих. И један пут — то је био Кранцу црни петак — смислио је, да ухвати једнога са златном кићанком, „био сам тада пијан као топ, ђаво ми није дао мира — и тако смо натрапали на таквог једног, када је управо излазио из кафане на Мариахилферштрасе, али авај, не био то резервни, како смо очекивали, него била активна бритка ђорда, а једва што смо запигали за исправе, кад он загрме, развиче се, и за пет минута већ смо били у комесаријату — то је било моје последње појављивање у златној слободи, одатле сам дошао овамо. Када је човек слободан, не треба да оставља памет у алкохолу —“

Да ли говори истину или измишља, тешко је пресудити, али уме све тако пластично да оцрта, да је то песничка истина. Радо га слушам, јер одводи људску душу одавде, чинећи је сведоком својих пустоловина — а то је овде највећа срећа: бити негде на другом месту и заборавити да смо овде.

Чика Деклич седи с нама и такође слуша — колико разуме, то је тешко рећи, али ономад ми је створио парадокс: да је Кранц један од најбољих људи, које познаје, а овде у хапсани свакако најпоштенији човек.

И нови долазе и одлазе. Појављују се као

глумци на позорници, изговоре улогу и ишчезну иза кулиса.

Добровољац Розенштајн. Суптилан човек, типични члан своје расе. Расејан, нервозан, бојаљлив. Показује десну руку, коју је просвирало тана — каже руско зрно. Сузе му дрхћу у гласу, гроза рата подрхтава у његовим речима, власти тврде да то није био руски куршум, већ из његове пушке, и да му је он проузроковао ову кривицу самовољне повреде самога себе. —

Др. Пович-Розети. Висок, снажан Талијан из Далмације. Некакав надчовек. Кажу драматичар, чији су се комади играли на неколико позорница. Вршио је, вели, лекарску дужност у војним болничким баракама, изненада био ухапшен и доведен овамо. Не зна зашто — та жена му је кћи аустриског генералмајора. На саслушање је пошао као тријумфатор, а вратио се врло клонуо. „Они тамо знају све, они знају да сам пронашао нову врсту ватреног оружја и нудио свој проналазак антанги. И да сам имао везе са Италијом. И да сам се развео од жене, генералове ћерке. И познају мој литерарни рад и питали су, какву сам тенденцију у њему имао. Све знају.“

Господин Фелс је после сео код мене и судио, да доктор има на врату више, него „сви ми“. Човек са два имена и са најмање три прошлости. Зато је лаковерни Буде био одушевљен земљаком Далматинцем и позвао чика Деклича, да извади своју залиху и почасту „патриоту“. Чика Деклич се намрштио, али спремио сто. И патриот поче да једе — какав апетит! Јео је па јео — наше вечере су ишчезавале као да их у јаму баца, а када су мало после хаузмајстори донели ручак, сам доктор појео је неколико порција супе, неколико порција другог или трећег поновљеног издања пасуља са смрдљивом морском рибом (после је још напунио порцију, за после подне), попио пола литра воде,

задовољно зарзао и изјавио, да је „овде храна сасвим добра“. Цела шездесетица гледала је његов поступак са неком грозом и нешто одвратности — надчовек је постао подчовек и чика Деклич га класифицирао својим: фалот. Буде је, разуме се, протествовао, али га је чика Деклич одвео у ћошак, објашњавао му своје погледе дугим узрујаним талијанским шапатам, после чега је Буде отишао у канцеларију.

Кључар Шпонер гурнуо је код нас човека са села, који се зауставио на вратима, лењим погледом разгледао воденим очима собу, сео и упиљио очи у под. Није скинуо шешир, није проговорио ни речи. Рекао сам поднареднику Шпонеру, да га упита да ли хоће парче хлеба. Човек отегнуто одговори: Јо. Дадосмо му, он је јео. И Крецер га је после исповедио. Човек је одговарао кратко, само једном речју, после овде онде кратком реченицом, најзад је развезао врећу. Говорио је испрекидано и полако, Крецер га је даље испитивао. После седе до мене да ми саопшти резултат свога испитивања. То је неки Dorftepp*) однекле од Ober-Holabruna**). У војсци је и добио је отсуство. Али код њих има таква нека женска, која иде код сељака, даје се почастити и у замену се милује. И њој се овај човек допао. Понудила му се један пут, други пут, нудила му се кадгод га је сретала, али он ништа. Почела је да га уходи. И пронашла је, да он одлази у козију шталу и да тамо ради оно што је она желела да ради с њом. Није му рекла ништа, само му се опет понудила да се помилују. И када је опет одбио, смислила је освету. Сачекала је време када је тај ледени љубавник опет пошао да се загреје у козјој штали, скочила у комшилук до жандармериског наредника, упала

*) Сеоска будала.

***) Село код Беча. — Прим. прев.

са њим у шталу и ухватили га на делу. При томе су констатовали, да се човек по мраку преварио и миловао се — не са козом — него са јарцом. И зато нам је овде „колега.“

Geissbock*, како га је соба назвала, више није проговорио. Седео је непомично, шешир набио дубоко на чело, гризао јаким чељустима све коре и парчета тврдог хлеба које су за њега скупили у соби, на подне би појео своју порцију, и, ако би му неко понудио и другу и трећу, узео би и појео и њих, а после је опет гледао у под.

Једне ноћи — било је око два сата — зазвекета кључ, врата се отворише и уђе мршави старији војник-домобранац.

„Лезите негде овде!“ нареди му кључар и оде.

Доморанац остави завежљај на сто и поче гледати око себе.

„Шта сте то учинили?“ пита га са своје сламарице поднаредник Крецер.

„Никс дајч,“ одговара војник несмело, „ја бемиш.“

„Зашто су вас као затворили,“ скупља Карл оно мало чешког што зна.

„Ја сам убио жену и ташту,“ тихо одговара домобранац.

„За ташту му неће бити ништа,“ примећује на немачком господин Фелс.

Шездесетица се насмеја. Жокрисна досетка — али после пола ноћи у том једноликом, сивом хапсанском животу ипак је још упалила и заблестала.

„Па како је то било?“ испитује Карл даље.

„Дошао ја на отсуство и видим да је стигла да ухвати другог,“ поче он отегнуто и монотонно,

* Јарац. — Прим. ур.

Криминал

„а ја јој рекох: Жено, мани се тога, срамотиш мене и себе. А она мени: Што ти, будало, вели, верујеш људима? А њена мајка, знате ташта, и она на мене: Ви сте, зете, као мало дете, сваки вам може обесити свакојакe глупости о нос, и ви поверујете. Моја Лиза је на своме месту. — Па кад оне тако, ја сам ћутао. То је било ујутру. И предвече Лиза отрчи некуд, а ја седи и чекај, сат, два — Лизе нема. Онда ја на ташту: Где је та женска? Па где би била? Изашла. И после она на мене, да бих ја најрадије, да ми буде привезана за ногу од стола. Ја опет, да нећу да је везујем, али мислим, када муж дође после годину и по дана из војске, да би жена могла мало да остане код њега. И ташта ме опет посече језиком. После је жена дошла, вечерали смо — била је онако сва загрејана и као да је негде душу оставила. Нисам хтео да правим свађу и нисам више питао, али када ми је сутрадан опет тако отрчала и дошла тек доцкан, рекох да би могла и требало је да тих неколико часова што сам код куће буде ту, а у посете одлази када отпутујем. И она — удри у плач. Онако, у бесан плач; не говори ништа, само сажаљева саму себе и мене грди: Како јој ништа не дозвољавам, како хоћу да седи крај фуруне, како сам у војсци подивљао и да сам као тиранин — а ташта све само додаје. Па сам онда опет ћутао. Али када је овако ишло четрнаест дана — а при томе нисам смео да је дирнем — знате, господо, онда већ човеку прекипи. Отсуство је било при крају и ја сам видео да сам код куће излишан. Имала је другога, другоме одлазила, другоме давала оно што мени није хтела да да — какав бих ја ту био муж! И тако, оне последње вечери, када се опет вратила из посете, дограбим ватраљ те је ударим по слепом оку тако, да је из ње шикнула крв као вода из пумпе. А када је ташта почела да на мене напада, онда сам и по њој тим жарачем. Лежале оне једна

до друге, крв цурила и цурила, а ја отишао жандарима да се предам!

„Када је то било?“ пита Карл зевајући.

„Пре недељу дана. Узели ме, слали ме тамо и амо, свуда ме држали затвореног — овде ће, кажу, да ми се суди.“

У соби тишина. Домобранац гледа, скида се, ставља свој завежљај између две сламарице и леже. Чујем га још мало како уздише, после почиње да дише равномерним дахом човека, који мирно спава.

26.

Недеља после подне.

У један сат био рапорт, који је шездесетици отсекао везу са светом, али није зауставио и ток њеног живота. Данас нема оног уобичајеног, мутно горког и лењог расположења, које се појављује за празничних бесконачних поподнева — напротив: у соби настаде трчкарање и премештање, као кад почиње велика сеоба. Премештају се столови, клупе и сламарице, прашина се диже, врше се бучна саветовања и на крају крајева соба пружа ову слику: на средини стоје оба стола један поред другог у тупом углу, иза њих леже сламарице подешене за седишта, са стране фланкирају их клупе, на седиштима на почасном месту председава господин Фелс као претседник данашњег претреса, заседајуће судије су пак сви часни чланови шездесетице уколико нису добили друге функције, као Карл, који, наоружан остатком метле, представља домобранца и судску стражу, затим господин Симон Лам, који је оптуженик и за сада налази се у нашој телефонској кабини, господин Крецер, који је његов бранилац, и ја који сам војни државни тужилац и заступник повређених интереса монархије. Од позватих сведока присутни су тројица: чика

Деклич, д-р Пович-Розети и господин Арон Вилдер, хотелијер из Кракова; нису дошли: господин Јанко Млакер, па онај артиљерац, који је имао ону ствар са цокулама, и најзад краљ мађарских кесароша.

Војни државни тужилац тражи од господина претседника, да нареди довођење оптуженог.

Претседник наређује.

Карл доводи господина Симона Лама. Оптужени је задржао на глави свој сламни шешир.

Војни државни тужилац тражи од господина претседника, да позове оптуженог да скине шешир.

Претседник: „Оптужени, скините шешир!“

Оптужени скида шешир, али моли да се констатује, да му је глава гола као колена и, пошто су сви прозори отворени, боји се да би његова глава услед струјања ваздуха могла да подлегне обичним боловима, те зато моли, да му се дозволи да опет на њу стави шешир.

Војни државни тужилац изјављује: „Прозори су отворени и остаће тако за цело време претреса, како би се доказало, да војни суд у Аустрији не бежи од јавности. Молим господина претседника, да оптуженом скрене пажњу на то, да му се не дозвољава да извијањем и неумесним говорничким покушајима убија скупочено судско време, јер сваки изгубљени минут је непосредна повреда интереса земље.“

Претседник: „Ја вам, дакле, скрећем пажњу.“

Војни државни тужилац: „Затим молим господина претседника, да позове оптуженог да седне на оптуженичку клупу.“

Претседник: „Седите!“

Господин Лам седа, домобранац стаје иза њега, а на другом крају клупе седи његов бранилац. Господин Лам уздише: „У животу био сам већ пред неколико судова, али овако са мном нису нигде поступали!“

Војни државни тужилац: „Молим господина претседника, да оптуженом објасни да цивилни судови немају појма о томе, шта то значи судити. Цивилни судови мазили су сваку индивидуу и теразије цивилне Темиде биле су врло неосетљиве — последице тога видимо у овом рату: на очи цивилних судова набујао је коров злочина тако, да су њиме били угушени поштени карактери, па чак и смисао за оно шта је врлина а шта злочин. Цивилни судови су се морали укинути и увести војни судови, да би почупали коров, заменили старе Темидине теразије новима, и опустелим правним појмовима дали опет жив садржај — уосталом, молим господина претседника, да оптуженом Ламу скрене пажњу, да не сме излишно да говори и тиме задржава претрес.“

Претседник: „Ја вам скрећем пажњу, Ламе, и не говорите излишно.“

Оптужени: „Ламе? Ваљда господине Ламе, господо!“

Војни државни тужилац: „Молим господина претседника, да оптуженом интимује, да стоји пред славним војним судом и да је овде титулисање „господо“ недозвољено. Даље, да строго скрене оптуженом пажњу на то, да може својом дрскошћу само да погорша свој, и овако тежак положај. Најзад, да почне претрес испитивањем имена, презимена, стана и година старости оптуженог.“

Претседник: „Оптужени, ја вас дакле на све то упозоравам, а сад пазите, да хм, хм — та ви већ знате, а како се, овај, зовете?“

Оптужени: „Овде ме држите већ девет месеци у затвору и још не знате —“

Засадавајуће судије: „Дрскост!“ „Смелост!“ „Провокација суда!“

Војни државни тужилац: „Славни суде, констатујем да ова импертиненција има дубљу подлогу него што изгледа, и ја ћу је у своме говору још

открити. Молим господина претседника, да поново строго упита за име, презиме, домицил и године старости.“

Претседник: „Питам поново и строго за — за — за —“

Војни државни тужилац: „Име и презиме, домицил и године старости.“

Претседник: „Чули сте. Ех — ех — ех — говорите!“

Оптужени: „Симон Лам, Броди у Галицији, 58 година, жењен, мој отац се звао Аврам —“

Војни државни тужилац: „Нисам вас питао ни за вашег оца, ни да ли сте жењени. Уосталом, за вашег оца ћу вам већ ја сам говорити. Молим господина претседника, да скрене пажњу оптуженом, да не покушава увлачењем неприсутних лица да компликује свој злочин. Затим молим господина претседника, да упита оптуженог: да ли је раније кажњаван.“

Претседник: „Да. Ех — ех — ех — скрећем вам пажњу, и, и, и —“

Војни државни тужилац: „Јесте ли већ кажњавани?“

Претседник: Хе?“

Оптужени: „Да, од наведеног мога оца —“

Војни државни тужилац: „Скрећем пажњу славном суду на то, како оптужени са подмуклом истрајношћу, да не кажем са подругливим цинизмом, својственим само најпрепреденијим злочинцима, избегава директан одговор. Господин претседник вас пита, јесте ли кажњавани од јавног државног суда?“

Оптужени: „Нисам. Нисам кажњаван.“

Војни државни тужилац: „Тако говоре сви злочинци. Нажалост, архиве среских и окружних судова у Галицији уништене су за време руске инвазије — уверен сам, да би оне говориле свакако другачије но што то оптужени тврди. А најзад: и

да стварно није био до сада кажњен, не би било чудо — већ сам рекао своје о вредности и значају таквих цивилних судова... Молим господина претседника, да упита оптуженог, зна ли зашто стоји овде.“

Претседник: „Знате ли, ехм — ехм, зашто овде стојите?“

Оптужени: „Девет месеци сам лежао, а нисам знао зашто; сада стојим, и опет не знам зашто.“

Војни државни тужилац: „Молим господина претседника, да оптуженог строго опомене. Славном суду има се одговорати са респектом и без досетки.“

Претседник: „Да. Тако је. Опомињем вас — ех — ех —“

Војни државни тужилац: „Молим господина претседника, да ми, с обзиром на убрзавање данашњег претреса, одобри да ставим оптуженом неколико најважнијих питања непосредно.“

Претседник: „Разуме се — ех — ех — ех —“

Војни државни тужилац: „Оптужени, сада ћете одговорати мени. Пошто су овде у питању велике државне и војне тајне, чија публикација може да јако загрози интересе државе и положај наше славне војске, морате одговорати што краће и не упуштајући се у разлагања. Вашу кривицу знамо до ситница; неће вам, дакле, помоћи које-какво извијање и порицање — да, скрећем вам пажњу и да порицање — не би помогло. Оптужени, познајете ли имена Рожа Шандор* и Бабински?“

Оптужени: „Никада их нисам чуо.“

Војни државни тужилац: „Добро, поричете. Али то је ваша ствар. Шта бисте нам могли рећи о својим везама са Нухемом Шапиром?“

Оптужени: „Нисам га познавао.“

Војни државни тужилац: „Непрестано поричете. Хоћете ли нам рећи, ко је управо крив за несрећан свршетак битке код Раве Руске?“

* Као да је рекао: Чаруга или Бркић. — Пр. у р.

Оптужени: „Говорило се, да је то био неспособан генерал —“

Војни државни тужилац: „Пст! Скренуо сам вам пажњу. Изгледа да сте се консеквентно бацили на систем порицања. Шта знате о паду тврђаве Пшемишла у години 1915?“

Оптужени: „Како до свега тога долази Симон Лам? Пшемишл је пао зато, што —“

Војни државни тужилац: „Пст! Необазриви човече, зар вам нису довољни прошли злочини, него хоћете да оптеретите савест још и издавањем војних тајни?“

Оптужени: „Не разумем —“

Војни државни тужилац: „Доста. Разумећете. Ми све знамо и казаћемо вам све.“ Претседнику: „Саслушање оптуженог је свршено. Оптужени доследно пориче. Молим да се позову сведоци.“

Претседник: „Сведоци, да сведоци.“

Војни државни тужилац: „Један за другим. Пре свега чика Деклич.“

Претседник: „Да, чика Деклич.“

Чика Деклич је уведен. Сведок не говори немачки, зато је заседавајући судија Буде одређен за тумача. По домовници се види, да је виноградар и земљорадник у Висињану у Истри, стар 48 година. Из врло занимљивог саслушања показало се, да са оптуженим Симоном Ламом није ни у сродству, ни у пријатељству, шта више, овде га види први пут у животу — али при прегледу његовог стана у Истри нађене су слике Дантеа, Манцонија и Кавалотија.

Сведок се повлачи.

Следећи, др. Пович-Розети, такође не познаје оптуженог, али признаје да је пронашао нову врсту ватреног оружја, које је нудио државама антанте. Тврди свакако да је то учинио г. 1910, када није ни појма имао о данашњем груписању непријатељских држава. На питање војног државног тужиоца,

зна ли шта је то Волна Мишленка, сведок изјављује, да за слободну мисао у Аустрији никада није чуо и да слободно мишљење у принципу не може одобрити.

Последњи сведок, г. Арон Вилдер, хотелијер из Кракова, виђао је оптуженог приликом његових посета у Кракову. Оптужени је на њега увек чинио утисак врло уредног човека. Када је био гост у његовом хотелу, плаћао је увек свој рачун без погађања, персоналу је увек давао пристојну напојницу — зато се сведок веома чуди, што налази господина Лама на оптуженичкој клупи.

На ове речи устаје војни државни тужилац и захтева да се сведок сместа ухапси због очигледног договора с оптуженим.

Суд једногласно одлучује о хапшењу и господина Арона Вилдера одводе у телефонску кабинету.

Читају се протоколи одсутних сведока. Господин Јанко Млакер наводи, да му је у Америци узето 45.000 К, којим новцем је хтео да спасе радњу свога шефа, која је била пред банкротством — да ли је оптужени она индивидуа која му је узела тај новац, не може сигурно тврдити, али постоје неки знаци, којима би се могло доказати идентичност Ламове личности са непознатим извршиоцем дела.

Артиљерац је навео, да не зна да ли је оптужени Лам узео оне цокуле, због којих је сада он оптужен, али он, артиљерац, то сигурно није учинио.

Краљ мађарских кесароша свечано изјављује, да дугује својој личној части и части витешког народа коме припада, да не отежава својом изјавом човеку, који је можда невин. Сам на себи искусио је, докле досеже људска злоба и пакост, и пати због престапа које никада није починио. Новчаник, који су код њега нашли, дао му је не-

познати господин на чување, али он није ни завирио у њега, а није искључено да је тај непознати његов смртни непријатељ, који га је хтео на овај начин да обешчисти и упропасти у друштву. Свакако — да ли се је оптужени, кога уосталом и не познаје, издавао за њега код свих осталих крађа, за које се он бесправно окривљује, не може да каже. Али у том случају моли да се оптужени строго казни, а он пусти на слободу, јер „правда изнад свега“, то је светло гесло мађарског народа.

Тиме је завршен пропратни претрес. Војни државни тужилац узима реч:

„Славни суде! Живимо у доба, које и својим значајем и грозом надвишује све, што је досад човечанство доживело. Ако зађемо у најдубље тамне кутове историје човечанства, ако прођемо кроз последња столећа, не налазимо ништа што би било равно нашем времену. Страшан *bellum omnium contra omnes**, ова изрека старог класичара, постала је данас језовита стварност. Сви знамо постанак и узрок те беспримерне борбе. Низ европских држава посматрале су дуго и са неприкривеном завишћу процват и благостање наше монархије и суседне светске државе, чија победоносна војска ратује у савезу са нашом храбром армијом раме уз раме. Цветали су занати, индустрија и трговина, народи имали најширу слободу, наша држава била рај на земљи. Али завист је зао и подмукао сусед. Завист, да, завист је била та која је бацила у наше рајско благостање бакљу рата. Завист, за коју лепо рече наш бесмртни Грилпарцер, да су је богови улили у душе злих уместо врлине.

...На две ствари рачунали су наши непријатељи као на своје помоћнике: на војну неспремност монархије и на оне које она међу својим припадницима чува као змију у недрима. Али пребацили су се у рачуну: држава се згрнула око своје за-

* Рат свију против свих (латински). — Пр. ур.

ставе под узвишеним геслом: Заједничком снагом — а домаће змије се нису усудиле да се покажу и да почну делати својим отровним зубима.

...Свакако: изузев неколико њих. И одмах велим: једнога видите овде на оптуженичкој клупи. Зове се Симон Лам.

...Наше армије стоје чврсто насупрот спољњем непријатељу, а ми на не мање тешкој дужности, ми службеници војне правде и државне идеје, стојимо насупрот унутрашњем непријатељу.

...Славни суде, морам приметити одмах у почетку, да наша слаба снага сама по себи не би била у стању, да смрви тога унутрашњег непријатеља, иако је бројно слаб. Али пружена нам је помоћ, и ја са овога места у име наше велике отаџбине захваљујем свима онима, који су нам ту помоћ пружили. Људи, свакако ситни, осетише величину времена и огромност борбе, њихове очи су бдиле, њихове уши слушале, њихове руке писале: хвала свим тим безименима, који су у служби државе узели на себе одиум тако званих денунцијаната и помагали нас свом снагом. Није било нити ће бити већих патриота од њих, а што су хтели да остану скривени, баш то краси њихове главе самоодрицањем, управо античком врлином.

Такав један безимени патриота открио нам је велеиздајничко деловање Симона Лама. Изговорите то име: Симон Лам — и онај, ко не уздрхти од грозде и одвратности није достојан да га носи тло наше отаџбине. — Симон — какве планове гајио је његов отац, када му је дао то име? Симон, који се одрекао Исуса Христа, Симон који је творац историског злочина симоније или ти светотаства. Питам сва историска доба: да ли је икада на свету постојао отац, који је овако своме детету унапред одредио пут живота, већ самим именом? Колико ли цинизма, какво грозно злочиначко чело! Ти ћеш се одрећи ствари, која је народу најсветија: отац-

бине, ти ћеш њоме трговати. Да, славни суде, све то лежи у имену Симон. Али предестинација не оправдава. Кисмет или фатум важи само код наших славних савезника Турака, нама пак дата је слободна воља, и „човек је увек оно, што од себе начини“, како је тачно рекао славни аустријски песник Чабушник. Колико је већ људи понело то судбоносно име Симон, а нису пошли путем који им је тим именом био предодређен — пада ми на памет Симсон, чије је име готово истоветно са Симоном — и како је он ратовао против Филистинаца, непријатеља отаџбине. Или чувени чешки сликар Шимон — можете ли њега замислити уз овога Симона, и у сарадњи с њим!

...Али пођимо још даље: По презимену зове се Лам. Лам! Од створења света није учињен већи цинизам него што се такав злочинац назвао „Лам“,*) јагњешце, символ нашег Спаситеља, најпоштенија и најпитомија животиња поред голубице. Лам гласи породично име тога злочинца! Славни суде, не уместо да замислим већу душевну отупелост, одвратије презирање свега што је до сада цело човечанство поштовало. Ова два имена сама по себи била би довољна...“ (Цео суд је ганут).

...А погледајте оптуженог! Славни суде, та индивидуа се смеје! Овај изрод човечанства, обележен сопственим оцем и судбином, смеје се! Славни суде... ја немам речи...

...Али оканимо се ганутости и душевног узбуђења! Ми смо овде претставници правде — а она не само што је слепа, већ мора бити неприступачна сваком душевном узбуђењу.

...Био је кажњаван од оца, изрекао се оптуженик. Био је кажњаван од циника, који му је именом Симон предодредио злочиначки пут — каква пуста младост је то морала бити, када је и

*) Јагње, немачки. — Прим. ур.

циник-отац сматрао за потребно, да га кара и казни!

...Акта галицијанских судова уништена су руском инванзијом — штета, уверен сам да би бациле неочекивану светлост на *sigillum vitae*** ове индивидуе. Оптужени се на то ослањао и упорно порицао. Али узалуд.

...Славни суде, присутна индивидуа пљачкала је и убијала са чувеним Рожа Шандором*** по шумама и пустама мађарским, а када је Рожа Шандор ухваћен, побегла је у Чешку, где се придружила чети Бабинског и вршила даље свој занат — Бабинског је снашла заслужена казна, али индивидуа, звата Лам, отишла је на време у Беч, фалзификовала са Нухемом Шапиром новчанице — Нухем Шапира је пао у руке правде, али његов саучесник, часни господин Лам, изгубио се са видика! Није искључено, па чак је врло вероватно, да је прешао преко мора и тамо узео сиротом Јанку Млакери оних 45.000 К, који новац је верни чиновник хтео да сачува за свога господара, који је био пред банкротством.

...Што се је из свега извукао и изгубио у прави час, да није оставио ни најмањег трага, сведочи о необичном лукавству, превејаности и умешности тога злочинца.

...Али право време његове жетве настало је са крвавом људском жетвом, за време светског рата...

...Овде ћу, славни суде, бити што краћи: тако ми наређују велике војне тајне. Могу рећи само једно: на овој глави је крв хиљаде и хиљаде невиних војника, он је издао непријатељу објекте који су пореске обвезнике стајали милијарде. Рећи

***) Живот, опис живота. — Прим. ур.

ћу само то, што смем да кажем: овај Симон Лам крив је за пораз код Раве Руске, овај Симон Лам крив је за пад тврђаве Пшемишла. Зашто? Због чега? Тешко је то рећи. Можда урођени нагон према злочинству, можда рубље, данас негде законане, јер тај префриганац данас се издаје за човека, кога је руска инвазија довела до просјачког штапа — знамо ми вештине таквих злочинаца!

...Minima non curat praetor,* истина — али то је била истина само у старом Риму. Наше победничке армије отерале су руског непријатеља далеко преко граница монархије — у великом се није могло ништа учинити, господин praetor Лам бацио се на minima.

...Славни суде, оне кокуле, за које је строга правда отежала живот храбром артиљерцу, можемо мирне душе пребацити на рачун одличног Симона Лама, а да се у Мађарској издавао за краља мађарских кесароша, може се тврдити са таквом сигурношћу, као да два пута два није пет.

...Завршавам. Тај је човек способан за све и извршио је све што је могао да изврши. У интересу државе и човечанства, угроженог његовом егзистенцијом, то јест pro praeterito i pro futuro,** за оно што је починио и за оно што би још могао да почини, предлажем: да славни суд изволи изрећи смртну казну вешањем.“

Оптуженог и његовог браниоца спопада грчевито трзање, одричу се речи. И суд дрхти под утиском говора државног тужиоца и повлачи се на већање.

Већање је врло бучно, али не траје дуго. Суд се враћа и претседник изјављује: „Суд је нашао, да је оптужени крив по свима тачкама и по свима

*) О ситним стварима претор не води рачуна.

***) За сада и у будуће. — П р. у р.

злочинима, и суд му одмерава казну — четрнаест дана лаког затвора —“

Пада мрак. У соби је веселост. Импровизовани судски претрес задовољио је све. Неколико дана владала је у соби мргодност и тихо очајање — било је потребно да се нешто учини. Не волим таква натмурена лица око себе...

Господин Фелс ми захвално стисне руку: „Никада вам то нећу заборавити... А верујем, да би овако могло да буде и у стварности — —“

Господин Лам мисли, да је добро, што сам овде међу њима, а не међу онима горе. Потпуно јасно може да замисли, како ће бити, када стане пред њих тамо горе.

„А верујете ли, да када бих стајао пред истинским судом, и сви ти злочини се на мене нагомилали — да не бих знао како да се браним? додаде искрено.

„Па, не би онда било четрнаест дана,“ смеје се господин Фелс.

И шездесетица сложено изјављује, да би се овакви претреси могли одржавати сваке недеље. Видећемо.

За сада гледам да опет дођем у кревет. Био сам нешто у ватри, сада дрхтим од грознице. Чика Деклич ми брижљиво доноси свој покривач и увија ме.

Знам да је у њему јутрос нашао ваш, истинску ваш — али већ и не протестујем нити се стресам од грозде. Све ми је једно. Зима ми је. „Grazie para*...“

27.

И опет нови у шездесетици.
Риђи човечуљак — очи риђе, коса риђа, бра-

*) Хвала, чико... односно „папа“, јер су Деклича стварно звали „папа Деклич“. — П р. у р.

дица риђа, лице риђе, одело риђе — ушао без поздрава, прешао спорим кораком собу, сео за сто и као да је код куће, извадио из куфера кутију сардина, парче хлеба и почео јести.

Др. Пович-Розети седе уз њега, да га исповеди. Човечуљак говорио полако, као да сваку реч мери, говорио је тихо, као да објашњава велике тајне и, када је свршио са јелом, погледао је нагомилане сламарице, нашао једну гомилу слободну, попео се горе, легао на леђа, руке ставио под главу и заспао.

Доктор ми јавља резултат исповести. Енглезу, и то истински Енглезу. Станује у Медлингу већ осамнаест година. Када је онамад била слављена немачка победа на мору над адмиралом Dželičko истицањем застава, он огорчен здерао је у Медлингу такву једну заставу и изгазио је — вели, није била победа него пораз Немаца. Немци су хтели да се пробију, али су били отерани натраг, према томе никаква победа. И због те изгажене заставе је овде. Доктор с њим уговорио курсеве енглеског, хоће с њим да учи сам, и ко би још хтео?

Јавља се господин Фелс.

Енглезу спава и спава. Доктор је нестрпљив — радо би већ почео. Буди Енглеза, нуди му цигарету. Енглезу је узима, тутне у џеп од прслука и продужи спавање.

„Пустимо га да спава,“ вели господин Фелс, „ови Енглези су сви онако помало без манира!“

Километрује се, говори, звижди — Енглезу спава.

Чика Деклич добио карту из росавске касарне. Од Душека. Душек пита, да ли су под мојим, некада његовим креветом, његове зимске ципеле. Чика Деклич проучава карту — па се одједном шеретски насмеши.

„Шта је?“

„Ципеле — ама какве ципеле! Хоће да зна, јесмо ли овде и како нам је. Писаћемо му одмах — у оваквом случају не морамо да чекамо недељу.“

Чика Деклич стилизује, ја пишем. Претражили смо целу собу и питали сву господу која су овде, али ципела нема. Из собе су отишли само Хедрих и господин наредник, а они их нису однели. Све је по старом и сви га поздрављамо.

Чика Деклич се смешка над својим дипломатским списом.

Доцније, када сам се са Душеком нашао већ на слободи, потврдио ми је, да му је било стало само до знака живота од нас. Оданде писати смео је само једанпут месечно, и тада је писао кући — питање за ципеле дозвољено му је изузетно одмах. —

Енглезу се наславао. Скочио са сламарице, отворио свој куфер и почео поново да једе.

Доктор је спремио хартију, зарезао оловку, обилази и чека. Енглезу жваће полако, биће да има времена.

Најзад почињу. Доктор води час језика, пита и показује на сто, клупу, сламарице, нож, под, таваницу. Енглезу одговара некако устручавајући се и тихо. Размишља? Не може да се сети? Доктор — Талијан — већ се узбуђује и почиње да виче. Енглезу се не да узнемирити ничим из равнодушног мира.

Господин Фелс се одвојио, седа код мене и вели, да тај човек нема никакву методу, биће да је много заборавио и, уопште, штета за време. Позива господина Голденштајна на игру вука и оваца.

Енглезу се опет пење на сламарице, леже на леђа и спава. Доктор седа до играча — управо сав зајапурен и узбуђен од учења — господин

Фелс му поново констатује, да Енглеz нема никакву методу, али доктор мисли, да ће то временом већ ићи.

Кључар Шпонер долази и пита, ко хоће да се дезинсектира. Чика Деклич и Карл покупише своје покриваче и одоше.

Кључар Шмид ме позива да идем у улицу Тигрова.

Не идем радо, није ми добро, а то сунце и ти људи по улицама одвратни су ми. „Али рећи ће ти: опаши се и ти ћеш се опасати, а рећи ће ти: пођи, и ти ћеш ићи,“ некако тако пише у Светом Писму.

Домобранац напред, домобранац одостраг, ја између њих — тако идемо средином одвратне улице.

У Тигергасе бр. 11 на трећем спрату позната соба. Др. Франк седи овде са др. Шамалом. Срдачно смо се поздравили са тим златним човеком — он је, дакле, још слободан и не заборавља...

„Како је?“

„Пријатељу, као у хапсу!“

„А јеси ли здрав?“ и пријатељ ме испитивачки посматра.

Не, њега нећу да лажем... „Нисам, видиш.“

„А одбија да иде лекару,“ упада Франк у разговор, пребацујући.

„Нећу ваше лекаре, уопште ништа од вас нећу,“ одговарам му раздражен.

„Можда би ипак требало —“ вели др. Шамал.

„Не говоримо о томе, штета за време, славна власт нам даје само десет минута.“

„Молим, молим,“ накомрешио се др. Франк.

„Па шта радиш цео дан?“ пита др. Шамал.

„Посматрам људско позориште. Затворен сам са убицама, крадљивцима и лоповима, који ме сматрају за колегу, гледам их, слушам их и гаранту-

јем ти, да овај славни уред са читавим својим апаратом никада од њих неће сазнати онолико колико знам ја —“

„Допуштам,“ смеши се Франк и показује златне цртице у лепим зубима.

„Да би и ти видео,“ настављам, „колико примера ради: краљ мађарских кесароша, убица жене и таште, крадљивац аутомобилских точкава, човек који је оскрнавио јарца —“

„Шта је то?“ праснуше обојица.

Причам историју те ствари.

Франк означава тај злочин правничким термином и зналачки и сухо цитира параграф.

„То ће бити књига,“ примећује др. Шамал.

„А ја ћу у њој лепо да изгледам,“ смеши се др. Франк.

„Па — по заслуги.“

„А коме би је посветио?“ пита Шамал.

„Па, рецимо, овде — славној власти. Има за мене велике заслуге. Дала ми је за два месеца стан, осветлење целе ноћи, достојно друштво — само за четири песмице.“

„Ја мислим да су ту били други разлози по среди,“ вели др. Шамал, „виши утицај и врло моћне руке —“

Франк се смеши тајанствено.

„Било ово или оно — ја сам овде, и непосредни државни орган, кога се држим и који држи мене, то је ова славна власт. Уосталом, ја сам за себе начинио врло лепу и zgodну шему војног суда — хоћеш да је чујеш? Смем ли да кажем?“

Франк се смеши и клима главом.

Дакле: човек иде улицом или седи у својој канцеларији (мој случај) — одједном детектив, изјављује му да је ухапшен. Зашто? То ће му, вели, рећи истражни аудитор. Добро. Истражни аудитор пак изјављује да је то учињено по наредби војног команданта: човек је украо тороњ цркве

светог Стевана. Човек, разуме се, пориче. Аудитор стави ствар на записник и каже: Ваш је случај сасвим једноставан, афера од неколико дана, испитаћемо ваше наводе, у петак или у суботу — данас је уторак — позваћу вас и прећи ћемо на мериторно саслушање, после ћете узети браниоца — овде човек протестује, не схвата на што бранилац у тако простој ствари; аудитор се пак чуди, како је могуће да неће браниоца, када се ради о торњу св. Стевана, па се разиђу. Човек чека: дође субота — ништа, друга субота — опет ништа, трећа субота — опет ништа, четврта, пета, шеста, седма и осма субота — још увек ништа. Најзад позову га на мериторно саслушање и славна власт му саопштава: како је проверено комисијским прегледом и саслушањем неколико веродостојних сведока, торањ св. Стевана стоји на свом месту — (човеку поскочи срце) — према томе ваш је навод тачан — (човеку заблистају очи) — нисте га украли (човек захвално устаје) — али вас не можемо пустити на слободу: постоји основана сумња, да сте хтели — да продате которски залив Јапанцима. И тако лежиш даље и лежаћеш, док — —

Франк поцрвене у лицу и извади сат...

Домобранац напред, домобранац одостраг, ја између њих, и добро расположен. Нека зна да знам.

Шездесетица посматра дезинсектирце — управо су се вратили. Одела на њима висе, као да су ужасно покиснули.

„Да ли ће то помоћи?“ питам Деклича.

„Док нам опет неко нешто не донесе,“ вели филозофски.

28.

Доктор Пович-Розети окануо се енглеског. Профос је добио реуматизам у леђа, молио докто-

ра да дође да га истрља и том приликом причао, да је Енглез кројач у Медлингу, да се зове Смит и када је здерао и изгазио заставу, био је пијан као земља.

Енглез као да није ни приметио да је изгубио и последњег ученика. У километарску партију ушао је код господина Фрелиха и Карла, хода с њима ћутећи, једе сада све што нам хаузмајстори гурну у собу на дасци и изгледа да му ванредно прија — иначе спава и спава.

После подне је. Седим на својој сламарици, према мени за столом седи господин Лам, руке стиснуо у песнице и на песнице наслонио главу — сламни шеширић му седи чак на потиљку — посматра ме својим паметним очима и вели: „Зар је ово живот? Ово није живот. Када човек затвори пса, он га после неког времена опет пусти на слободу; када затвори човек човека, онда човеку не преостаје ништа друго, но да зажали, што није пас. Сада седим овде шест недеља — зашто? Ја не знам, моја жена не зна (господин Лам не каже *meine Frau*, већ *meine Frau*), моја деца такође не знају. Али господин аудитор тврди, да сам хтео да извучем сина из војске. Господин аудитор је врло мудар господин, зна много, али ипак не зна све. Велим ја господину аудитору: Ја лежим зато, што сам хтео помоћи сину од војске, али мој син је узет још на првим регрутацијама, прошао је кроз добровољачку школу, постао чак заставник, има велику сребрну медаљу — и што је још најинтересантније: руско зрно му је размрскало леву руку, морали му је отсећи до лакта, дали му протезу, из војске га пустили нису, седи у канцеларији и служи — а ја сам овде већ шест недеља зато што сам хтео да га извучем из војске! И господин аудитор се осмехнуо и казао: То је жалосно за вас, али ми имамо доказе. Имају доказе — али сигурно је, да је мој син богаљ, да сам ја

у хапсу, и сигурно је још да не схватам, како је ово могло да постане од онога — а ви, господине М., који сте најпапетнији човек у овој соби, изволите ми то објаснити.“

Пита м га, да ли је покушао да сина сачува од војске.

„Покушај, какав покушај? Зар се тамо сваки жури својевољно? Зар не би сваки остао радије код куће? Ако је то кажњиво, морали би затворити свакога оца који има одраслог дечка —“

„Чекајте, драги господине Ламе, дозволите ми питање: јесте ли пре регрутације говорили с ким из комисије?“

„Говорио сам. Зашто да не говорим? Човек са човеком разговара.“

„А јесте ли, рецимо, говорили са пуковским лекаром и, рецимо, да сте говорили о судбини вашег дечка.“

„Па о чем другом бих и говорио са пуковским лекаром? Говорио сам о мом дечку.“

„А можда сте му нешто тутнули?“

„Што не бих тутнуо? Сваки је гурао.“

„Ето видите: у томе је кажњиво дело.“

Али господин Лам се узрујава: „Кажњиво дело? Та дечко је ипак био одведен, дечко има велику сребрну и лева рука је отишла — какво кажњиво дело? Реците ми, какво кажњиво дело?“

„Покушали сте да корумпирате званично војно лице у корист свога сина и —“

„Па онда нека лежи у хапсу оно званично војно лице, а не ја! Као отац дужан сам да учиним све, да бих сина спасао од несреће — та ја сам предосећао, да се здрав вратити неће и није се вратио — *pebbich**) — а још да будем за то затворен? То не разумем.“

*) Карактеристична узреница пољских јевреја. П р. у р.

Објашњавам и поново разлажем основу и факт кажњивог дела — узалуд, господин Лам не разуме и не схвата. Пољски јевреји имају своју логику, свој морал, своје погледе — и своју главу. Господа Фелс, Голденштајн и Вилдер, који су нам пришли у току разговора и слушају, такође сложено изјављују да је господин Лам у праву и да ни у којој другој држави не би био нити смео бити затворен он, већ само оно званично војно лице.

Најзад — шта ја знам, каквим путевима гредe војна правда у другим државама! Упознао сам се са овдашњом и она ми је дошла до гуше, тако да сигурно не желим да упознам још и друге...

Д-р Пович-Розети се вратио од профоса. Опет му је истеривао реуматизам из леђа. Профос је обећао, да ће нам дати новог посланог. Догодиле су се међутим чудне ствари: цензуристима нестало из кофера неколико кошуља, чика Декличу нестале цигаре, Буди кутија с дуваном. И утврђено је, да Карл, наш посланик, никада не иде у шетњу и да га у то време посећује артиљерац, бивши наш колега, који уместо да иде у шетњу долази у нашу собу, поразговара се са Карлом и на време ишчезне. Па је констатовано, да Карл и артиљерац у последње време живе у извесном благостању: пуше, пију и показују задовољство над добро обављеним послом — Д-р Пович-Розети је, дакле, предузео кораке на вишем месту и сада нам шапћући говори, да ће код нас доћи за посланог „кафеџија из педесетосме.“

Кафеџија из педесетосме је један доброћудни цин. Пресеците напола, не, на две трећине слона, усправите већи део његовог трупа на стражње ноге, ставите на то људску велику главу са црвеном језовитом бразготином уместо левог ока и имате веран дупликат нашег будућег посланог. Његова историја је позната: био у рату, дошао

жући и нашао жену са другим — пуцао у њу и у себе. Њу је убио, себе смртно ранио, али је ипак остао жив. Остао жив, да буде суђен и осуђен на дванаест година, и на све што му од живота остаје да гледа једним јединим оком. Глас му је добар мек, свако га воли, иде без капута и увек је у зеленом прслуку.

Кроз пет минута сазнаје Карл, да ће ићи из шездесетице и ко ће му бити наследник.

Бесни. Вели да ће профосу, хоће да зна ко га је и чиме оцрнио, вели да ће још погледати, има ли правде на свету. И кафеџија, таква слонина, треба му читав сат да се окрене, господа ће видети како ће ћелија изгледати, он све држи чисто и у реду, и само нека мајмунаш не мисли, да он може свиме да витла и свима да командује, па нека је и доктор — уосталом, ко зна какав доктор, данас се сваком другом човеку вели „доктор“; он, Карл, показаће и таквом доктору, да три пута три није десет.

Одлази цензуристима и разлаже им неправду, која се има на њему да учини. Господин Фелс, Голденштајн и Фрелих слушају га са интересовањем — у овом сивом свету човек је захвалан за сваки догађај, који га бар мало одводи од ситуације, у којој се налази његово ја. И после — Карл је постао у неку руку њихов лични слуга. Служи их код стола, увече додаје боце, сипа вино, када га неко зове ничије „Карл!“ не звучи тако заповеднички као њихово — слушају дакле и климају главом. И Карл говори: ако се је шта изгубило, није његовом кривицом, он чак не излази ни у шетњу, а пази добро да неко туђ не уђе у собу — свакако, овда онда изађе за часак, и он је човек, а господа, кад имају куфере, нека их затварају; та он је најмање бар сто пута притворио отворен куфер — ти куфери овде стоје тако да се види све унутра, и ми смо овде у хапсани, са

свих страна сам лопов и крадљивац — говори Карл гануто и ја очекујем да ће сад бризнути у плач.

Господин Фелс ми прилази и вели, да се том човеку чини неправда. Да би за њега дао да му се рука одсече. Затим одлази д-р Пович-Розетију, који целу ствар посматра нерасположено и говори му исто. Доктор слеже раменима и изјављује, да се „више никад неће мешати ни у какве унутрашње ствари.“

Пољски јевреји — чудни људи. Каткад тако лукави да се човек зграњава, а каткад опет тако простодушни да се човек опет зграњава.

Идемо у шетњу. Цензуристе се увукле у профосову канцеларију. Мало доцније долазе у двориште и господин Фелс ми вели: „Карл ће остати. Израдили смо то код профоса. Невин човек не сме да страда.“

И д-р Пович-Розети ми после каже: „Тако ми и треба. Најпре ме наговарали, а после, кад сам све удесио онако како су желели, иду тамо па ме бламирају.“

Инжењер је такође чуо за промену у шезде сетици и пита ме, како стоји ствар. Причам му. Мисли да је Карл нитков, Галицијанци будале и да би врло радо преузео дужност посланог код нас. — Зашто не би? Не стиди се рада. — Али је мало поцрвенео. И брзо ми показује новајлију из њихове собе: такође пољски јеврејин, сопственик фабрике за печење ракије, који је отишао у војску и дочепео се места посланог код свога књиговође у Бечу. Разуме се, да је и даље био господар свога војног претпостављеног и терао је дотле, док није пао у руке војној полицији. Данас је био на са слушању, и када се вратио, приповедао је — одлично уме да прича, управо фотограф говора. На свако питање аудитора одговорио је питањем и одговарао је тако, да после саслушања које је тра-

јало два сата, аудитор није знао шта да стави у протокол. И свима који су били присутни потекоше сузе од смеха — само Галицијанац је био зачуђен, миран, као да не схвата како је могуће да се неко смеје тако простим стварима. Разуме се, да се је и он смејао — и још како — али тек у соби, када је причао осталима.

Посматрам човека: омален, некако згурен, златне наочари, на лепој униформи носи пришивене дрвене нашиве — знаци посилног — и интимно се забавља са нашом господом Фелсом, Голденштајном и Вилдером, као да се познају већ читаву деценију, као да су се виђали свакодневно, а последњи пут јуче.

Говорим инжењеру, да осећам како све ово престаје да ме занима. Недостаје ми сунца, ваздуха, широких видика, слободе. И да сам после последњег саслушања код Франка очекивао, да ће се нешто догодити, или ће ме пустити, или ми судити, или ме опет окривити за нешто ново. Ово лежање на леду ми је одвратније од свега.

Он се зналачки смеши. Шта ја хоћу — зар тек два месеца! Када будем био на мртвој тачки годину-две дана, као што је он — после могу говорити о досади — о одвратној ситуацији...

Да, да, има дана, када живот притискује тешка магла. И када човек мисли да се овако даље живети не може, да се нешто мора догодити, чудо неко, огроман преокрет.

А не догоди се ништа, баш ништа. И живи се даље. И тешка магла постаје нешто што се само по себи разуме, да када би изненада ишчезла, човек би се зачудио, како је могуће живети и без ње...

29.

Опет идем у улицу тигрова.
Домобранац преда мном, домобранац за мном.

Али не познају улице Јозефштата, па зато командујем ја. Десно — право — лево. Осећају комнику свога посланства и објашњавају, да су са супротне стране града, са Симеринга. Овде никада нису били.

Леп дан, топло је — али ја бих радије остао у својој мрачној хелији. Све ми је овде странно, све одвратно — само тамо сам код куће. На што ме извлаче, на што та шетња? Нека посета под Франковим надзором, посета која ће ми опет и нехотице показати како се губим — чему то? Ја то и сам знам, осећам то, зашто ме показивати људима? И давати њему, Франку, прилике, да се наслађује мојим болесним изгледом?.....

На месту смо. На трећем спрату предају ме Франку.

Франк коректан, чист, глатко избријан, вели суво да имам посету — вади сат — кроз десет минута ће бити овде.

И удубљује се у неки акт.

Његов писар куца на писаћој машини.

По соби зује муве, кроз отворен прозор упада овамо шумни дах града.

Куцање — улази госпођа М. Л. У руци опет носи руже....

Франк устаје. Загледа се у мене, насмеши се сним својим осмехом, при чему заблисташе златне цртице у белим зубима и изјављује хладно, суво, као да чита пресуду: „Молим да данашња посета буде што краћа. Можда изволите само да уговорите идући састанак, јер господин М. биће сутра, најдаље прекосутра — данас је петак, дакле у недељу — пуштен на слободу. Наредбу сам већ поднео на потпис војном команданту.“

Непрестано ме гледа — и у том погледу је све: благо пребацивање што сам му чинио неправду, тихо радовање због веселе вести, тријумф незнанца који се најзад може појавити у правом

облику — човек, заиста човек! Није ме дакле преварио унутарњи мој глас — од првог сусрета осећао сам према њему симпатију, али заглашвао сам је разлозима разума и трудио се да будем према њему заједљив, па чак и увредљив, а то сам и био — док међутим у том слову закона је душа, у том оличеном параграфу је срце. Човек, човек.

Али госпођа М. Л. седи без речи — као да не зна да ли да верује и ако почне да верује као да не верује да то све није сан. И на лицу — чудновато, има израз болног изненађења... (Доцније ми је признала, да је слушала само тон Франкова гласа, а не и његове речи, и да је по том тону осетила — поштрење моје ситуације).

И ја остајем миран: ни мигом не показујем да сам изненађен, дирнут — та улога са Франком, осећам, мора се свршити у стилу у коме је почела.

А да би се госпођа М. Л. могла прибрати, причам јој анекдоту којом ме је јуче почастио господин Голденштајн. Како је пољски јеврејин хтео да се жени, како му је шадхен (проводација) нашао вереницу — лепу, богату, везе са најбољим круговима, мајка врло образована жена, али отац није жив. Тек младожења ускоро сазнаде да отац лежи у хапсу. Али мој ти се шадхен не даде извести из концепта: У хапсу? Па зар је то живот? — Видите, тај јеврејин имао је право: бити у хапсу — то није живот, боље ће бити ако будем напољу. И молим вас, задржите се у Бечу још који дан — када будем изашао — славна власт вели сутра или прекосутра — онда ћу захвално узети овде данашње руже — —

Франк види да помажем госпођи М. Л. да се прибере од неког изненађења, које јој је он проузроковао, и извињава се: да је требало да је при-

преми на то — нека опрости што то није учинио — да —

Госпођа М. Л. прште у смех.

„Молим вас, славна власти, да ли је по мојој ствари интервенисао можда др. Сигхарт?“ питам Франка.

„Нико, апсолутно нико. Као год што није могуће окривити ма кога за то што сте дошли о вамо, (ову реченицу наглашава и ја мислим: аха, додаток уз разговор са др. Шамалом), тако исто се нико није заузео да изађете одавде. Све је било — природан ток ствари, по закону. Уверио сам се да су ваши наводи тачни, па сам дао предлог да се пустите на слободу.“

„Дакле, једино ви?“

„Молим,“ брани се он, „ток закона.“ — —

Одлазим са својим капларом и једина мисао која ми пролази кроз главу јесте: Хвала боговима што то није био Сигхарт.... Врло је лако могао бити он. Лако. Јер за цело време перзекуције стајао је у вези са министром војске и са министром народне одбране — често су били увече његови гости у Tainfaltstrasse*) — могао је да каже само једну реч, и ја бих био на слободи — хвала Богу, да је није изрекао... После Крамаржева хапшења био сам код њега, да интервенише (тада ме је примио његов секретар) — и тада још нисам знао да је управо он један од главних припремача наше чешке перзекуције — хтео бих да будем обавезан ма коме другом, само не њему. И дакле, нисам, златни Франк!

Водим своје домобранце у апсу. Сунце, добро сунце ме греје, топао ваздух ме љуби — богови моји, може ли се у истину рачунати још само часовима оно време када ћу и ја моћи ићи овом улицом, човек слободан, неограничен временом и ме-

*) У тој улици је и Bodenkreditanstalt. — Прим. у р.

стом? Улица шуми, њен живот промиче пред мојим очима, и ја ћу се дакле моћи бацити у те таласе и пловити куда и како ми се буде прохтело?

Стигосмо кући, хоће да ме предаду профосу, али нигде никога. Врата собе број педесет девет отворена су, унутра пуно униформи. Вика, гласови и напољу цупка господин Кранц, смеши се сонски и машући руком дозива ме, да дођем и слушавам.

Шта се догађа? Саслушање. Потпуковник је ту, три аудитора, профос, кључари... Потпуковник грми — аудитори саслушавају — неко одговара — и господин Кранц ми разлаже експозицију ове драме: истражни аудитор пронашао је, да се један цензуриста дописује са својом женом у огласном делу „Новог Бечког Тагблата“. Жали се на „прилике у санаторијуму“, на „недовољну храну“, нада се да ће га „иследни лекар“ ускоро пустити, уверава „драгу жену и децу у своју неумањену љубав“, моли је да му пошаље новаца, јер „овде је скупо“ и „бакшиш послузи“ треба да се даје сваком приликом — и низ сличних излива, који би се могли написати на свакој дописној карти. Али пошто је господин аудитор цензуристима отежао кореспонденцију, пронашао је затворени Јеврејин овај, у животу не особит, али овде врло необичан пут, па би господа хтела да знају, како је до њега дошао.

Има ли ко овде „Neues Wiener Tagblatt?“ пита аудитор.

Тишина.

„Да ли овде неко има Нојес Винер Тагблат?“ понавља господин потпуковник Вернер строго.

Опет тишина.

„Да се претресе соба,“ наређује аудитор.

Претрес не траје дуго. Профос сегне под најближу сламарицу и вади — Нојес Винер Тагблат.

„Ко је читао тај лист?“ чује се аудитор.

„Да, ко га је читао?“ грми потпуковник.

Неко се јавља: „Ја“.

„Ко вам га је дао?“

„Маутнер“.

„Маутнере, од кога сте добили новине?“

„Од Голдштајна.“

„Голдштајн, чије су то новине?“

„Ја сам их добио од Кона.“

„Боже, што су ови јевреји будале! Одговарају као идиоте,“ примећује презриво шапатом господин Кранц.

„Коне, ко вам је дао новине?“ наставља се саслушање.

„Ја — ја сам их добио од хаузмајстора. Од оног младог, са плавом капом.“

„Овамо хаузмајстора са плавом капом!“ грми господин потпуковник.

Кључар Шмид излете, упаде у број педесет осам и већ вуче хаузмајстора са плавом капом на саслушање. Дечак, осамнаест-деветнаест година, по изразу лица потпуни лупеж.

„Од кога добијаш Нојес Винер Тагблат?“ загрме из уста господина потпуковника.

И хаузмајстор одмах признаје: „На прозор у проходу ставим три цигарете, дођем после пола сата, а уместо њих лежи тамо Нојес Винер Тагблат. Више не знам.“

У соби тишина. Као да су сви при крају своје памети и надмоћи. Господин Кранц поред мене трља руке од радости и цупка.

Сабље зазвекеташе. „Губимо се. Готови су! Одлазе —“ и већ је господин Кранц на другом крају ходника и држи у руци метлу.

Шездесетица прима вест о моме одласку са отвореним неодобравањем. Нарочито цензуристе веле, да „би се с тим могло да причека, док пођемо сви,“ чика Деклич ми стиште руку и не рече

ни речи. Сада стоји на својој сламарици и испод ока гледа у двориште. Али и тај поглед је нехотичан — у души му се нешто збива... и тужан је.

После подне у шетњи. Инжењер је већ чуо за мој будући одлазак — за њега ће то бити велики ударац — неће више имати с ким да разговара. Обећавам му, да ћу му оставити за успомену свој покривач, јастук, нешто рубља — захваљује ганут већ унапред.

Цензуристе седе код мене. Пада мрак. Господин Фелс вели, да би требало да поднесем извештај министарству војске, какав је овај Паприц и какве прилике овде владају, господин Голденштајн би хтео да пошаље својој породици приватну вест и пита, да ли бих је понео собом, господин Фрелих вели да их сигурно нећу назвати правим именима, ако будем писао о хапсани...

Прилази господин Вилдер и описује, у који ресторан би отишао и шта би поручио, када би ту скоро он имао да изађе...

Ноћ. Тргох се иза сна. Људи дишу, понеки хрчу. Лампа светли на таваници.

Да је све оно, што се збило код Франка — моје ослобођење — госпођа М. Л. — оно сутра или прекосутра — да сам све то сањао?

Подижем главу. Из угла посматрају ме пар тамних очију из велике главе др. Пович Розети. „Ви сретниче — не можете да спавате од радости?“ вели ми.

Дакле није био сан. Спаваћу даље.

30.

И сада се развија све онако, као да је навичено.

Субота је прошла без икаквих нарочитих догађаја. Само је господин Фелс предвече приметио да не верује у моје отпуштање, да се је аудитор са мном нашалио — и то је приметио са неприкривеним задовољством, које је сасвим разумљиво: у таквој ћелији излет у слободу се жели само једном једином човеку: самом себи.

Спавао сам мирно, нисам ништа сањао.

Недеља.

Устао сам без журбе, у шетњи сам ходао са инжењером, који је такође већ изражавао сумњу о мојој слободи, вратих се у шездесетицу и прогутах са мојом партијом неколико километара. После седох на кревет.

И сада ми је почело да бива чудновато. Као човеку који у чекаоници забачене станице чека воз, за који се сигурно зна, да има велико задоцњење. Почеше да се јављају сумње: Ко зна, можда тај Франк... Господин Вилдер ми је пришао и рекао, да то данас сигурно неће бити, али да би хтео да буде у моме положају; можда сутра, прекосутра сигурно...

А дан је био диван. Ваздух подрхтавао златом, небо било плаво као поглед азурних очију пуних љубави — немирна грозница трзала је моје живце и помислио сам, да нећу изаћи данас, да ћу можда тек сутра или чак прекосутра — у очима и у души ми се замрачило и све у мени је вицало: није могуће, не бих то издржао...

У пола десет — најзад! У Тигергасе.

Овога пута моја пратња састоји се од једног лица. Профос је рекао, да је излишно да се труде два домобранца, довољан је један, али мора да има чин. И тако су са мном послали каплара.

Ходамо у пријатељском разговору и полако, као да идемо у шетњу. Каплар проклиње рат и пита ме, докле ће још да траје „та лудница“.

Криминал

13

Има две кобасичарске радње — обе су затворене, има два сина — оба су у војсци, један на руском, други на талијанском фронту, он сам служи већ десет месеци. Чува хапсенике. Ђаво нека носи све то...

У Тигровој улици бр. 11 пењемо се уз степенице и сусрећемо непознатог поручника-аудитора, који се зауставља и пита: „Господин М.?”

Потврђујем.

„Онда хајдемо горе. Данас сам дежуран уместо др. Франка, који је отсутан, и пао ми је у део радостан задатак, да вас пустим на слободу, маестро. Ја сам др. Шибер.“

„Маестро“ — зашто одједном „маестро“!

Низ степенице нама у сусрет силази некакав дебео господин са дечком. Посматра ме пажљиво, затим рече аудитору: „Чини ми се да познајем тога господина!“

„Овога господина!“ вели др. Шибер топло, „господина тешко да познајете, његово име — можда, то је име познато у свету...“

Седимо опет у познатој соби. Колико је сада пријатнија и веселија но што је била приликом мојих досадањих посета!

„Мали протокол — неколико редака — после ћете потписати и готови смо,“ вели др. Шибер и пише. Одједанпут прекида: „Имате овде две боце вина и Сахарову*) торту, куда то да вам пошаљем?“

„Славна власти, једну боцу можемо попрати сада овде — да прославимо данашњу славну недељу.“

Он се нешто снебива: „Ово ваљда не мислите озбиљно?“

„Зашто?“

„Можда не знате... да ћете бити пуштени.....“

*) Чувене бечке торте. — Прим. ур.

али истрага против вас и даље ће се водити...“ саопштава још непрестано збуњен.

„О, у том случају би то свакако био покушај подмићивања славне власти. Не дам вам ништа, вино ћу попрати сам. Ко је то предао за мене?“

„Потрчко. Није рекао од кога је.“

„Сутра ћу послати по то.“

„Дакле молим, потпишите протокол.“

Потписао сам и праштамо се. Констатујем му да је он мој најмилији аудитор од свих које сам у улици Тигрова упознао, и да ће ми увек бити пријатно да га сретнем ма где и ма када. —

Каплар примећује, да је саслушање овога пута било врло кратко. Ја му кажем, да сам потписао протокол о моме отпуштању. Изражава искрено учешће и вели, да би требало да пусте целу хапсану, домобранце да пошаљу кућама, да ово све није ни за шта, не води никуда и уопште нема смисла.

Диван дан, заиста диван дан! Како се сви ти људи, ти непознати људи по улицама радују, како ти трамваји свечано тутње, шта ли је само у том ваздуху, на том небу, на тим старим, прљавим кућама? Све је тако радосно, тако празнично весело! Право имате: веселите се, живот је ипак леп!

Инжењер чека у ходнику. Аха, на наследство! Па, и добиће га. Покривач, јастук, рубље — ево ти, сирото, напољу је тако златно сунце, радост је такође златна и топла, можда ће ти ове ситнице дати бар нешто мало од онога, што у толикој мери носим у души ја!.... Сија од радости и носи ствари у своју ћелију — остај ми здраво!

И Кранц долази, да се опрости.

„Кранце, добри човече, хвала на свему. Сећаћу вас се. Имате ли можда некога тамо... напољу... коме бих могао да помогнем?“

„Немам никога. Сам сам. Али ако хоћете, по-

шаљите ми овамо — дописну карту. Да имам успомену.“ И излете из собе.

Чика Деклич је тужан. Чика Деклич — а *givevercil**. Још ћемо се видети, и надам се ускоро. Пустиће и вас, глупост не може да траје вечито — —

Сви ме опколише. Да им кажем још неколико речи.

Добро: „Драги злочинци!“ Тешим их, опомињем и показујем на врата, на која се одавде излази. Стављам им се за пример и нудим их да пођу за мном. Смеју се жалосно и климају главама. Господин Фелс наређује Карлу да отвори боце — напијамо. Декличу теку сузе из очију —

А кључар је већ ту, да идем врховном штабном профосу...

„Збогом, збогом! Чика Декличе, *addio*, чика Декличе *conraggio!*“**

Врата се за мном затворише, кључ зазвекета.

У канцеларији примам своје ствари. Сат, новчаник, прстен. И потписујем рачуне — примам још преко педесет круна. Мргодни фелдвобл устаје и претставља се... (име сам пречуо) редактор „Цајта“, „Мило ми је — одвратност према рову?“ Он клима главом и смеши се.

„Можете ли ми наручити аутомобил?“

Врховни штабни профос шаље домобранца.

У суседној соби има да се изврши преглед мога куфера. „Овде немам ништа, али у глави носим ненаписану књигу о свему ономе што сам видео и преживео.“ Профос се смеши...

Излазим из те сиве зграде. Први пут сам... Погледао сам је — из канцеларије гледају за мном — врховни штабни профос, мргодни фелдвобл-ре-

*) До виђења. —

**) Збогом... храбрости... — Прим. ур.

дактор, и још неке главе. Мој аутомобил тутњи иза угла. —

Кроз неколако недеља зазвони неко на мојим вратима. Чика Деклич — у униформи домобранца.

„Чика Деклич — пустили вас?“

Пустили и обукли у униформу. А зашто су га пустили, не зна, као некада што није знао зашто су га затворили —

„По вољи цигара?“

Седимо и пушимо. Било му је тешко, када сам отишао, али се ускоро вратио у собу — Душек. Довели га из росавске касарне и спремили за претрес.

„А остали?“

— Цензуристе су изведене пред суд —

„Читао сам. Господин Фелс је изјавио на претресу, када су му говорили да се сума као што су пет хиљада круна, не даје *bona fide* фелдвоблу „за добротворне сврхе“ — да данас, када се бацају милиони и милијарде, пет хиљада круна су смешна багатела —“

„И били су осуђени на неколико месеци, које су им одбили од низа месеци истражног затвора. Сада су сви у униформи, али изгледа да у њој неће дуго остати, јер су већ пронашли начин како се таква униформа скида.“

„А инжењер?“

„Фалот, фалот,“ и чика Деклич се загледа у мене победничким погледом, погледом простог разума, који јасно осећа, који сада тријумфује над превареним интелектуалцем.

„Инжењер — фалот?“ питам поново жудно, као да бих ипак хтео да повратим изгубљени престиж — све ми пролете кроз главу што сам чуо од тога човека и о њему — његове патње, учињени му покор, неправедна оптужба за шпијунажу, дуго тачмичење, саслушања, жена, деца, окови на ногама — читава трагика живота, за коју он није крив.